

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕХНІЧНО - ГОСПОДАРСЬКИЙ ІНСТИТУТ
UKRAINISCHES TECHNISCH-WIRTSCHAFTLICHES INSTITUT

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

WISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN

XI
(XIV)

МЮНХЕН

1966

MÜNCHEN

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕХНІЧНО - ГОСПОДАРСЬКИЙ ІНСТИТУТ
UKRAINISCHES TECHNISCH-WIRTSCHAFTLICHES INSTITUT

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
WISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN

XI
(XIV)

diasporiana.org.ua

МЮНХЕН

1966

MÜNCHEN

Педагоге Колегія

Адреса: Украинisches Technisch-Wirtschaftliches Institut
München 27, Laplacestr. 24, Germany

„Logos“ GmbH, Buchdruckerei u. Verlag, 8 München 19, Bothmerstr. 14.

CURRICULUM VITAE ІВАНА ФРАНКА

В архівах Відня виявлено низку матеріалів, що стосуються навчання Івана Франка в тамтешньому університеті і захисту ним докторської дисертації. Серед знайдених документів є автобіографія, індекс, власноручно заповнений І. Франком, його атестат зрілости в оригіналі і перекладі, посвідчення про закінчення студій у Чернівецькому університеті, заява до колегії професорів філософського факультету Віденського університету про допущення до докторських екзаменів і додані до неї наукові праці, відгуки видатного хорватського вченого Ватрослава Ягіча та професора Іречека на докторську дисертацію і доповіді Франка, прочитані ним на славістичному семінарі, протоколи докторських екзаменів і т. ін.

І. Франко приїхав до Відня на початку жовтня 1892 р. Звідти ж він повідомив дружину: «Я сьогодні записався вже на університет... Декан прийняв мене дуже ласкаво і казав зараз предкласти письмову роботу, а також усе, що було друківано з моїх наукових праць, запевняючи, що все буде швидко зроблено. Значить, жду тільки на приїзд Ягіча, а тимчасом кінчу роботу про буддійську легенду».¹

Професор Ягіч, повернувшись з канікул, щиро зайнявся Франком, виклопотав для нього стипендію. У Ягіча відвідував Франко лекції з циклу, що мав назву «Історично-методологічний вступ про стан слов'янської філології» (4 години на тиждень), з граматики слов'янських мов (2 години на тиждень), а крім того брав активну участь у відомому славістичному семінарі Ягіча, на якому виступив з двома доповідями: «Про повість „Варлаам і Йоасаф“» і «Причинки до легенди про Магомета у слов'ян». Доповіді Франка, що були клясичними зразками порівняльно-історичного дослідження літератури, особливо зацікавили видатного славіста і мали великий успіх. Про це дізнаємося з листа Франка до дружини з 20 лютого 1893 р.: «Ягіч мені дуже прихильний, — писав Франко, — і в товаристві своїх знайомих з великими похвалами відзивається о моїх роботах. Виписки про Магомета прийшли запізно — в п'ятницю, коли тимчасом я вже в середу читав в семінарії свою другу роботу: «Причинки до легенди про Магомета у слов'ян»

¹ Іван Франко. Твори в 20-ти томах, т. 20, Київ, 1956, стор. 464.

на підставі одної рукописі, котру я тут знайшов у бібліотеці. Праця дуже подобалася Ягічу, і він, оцінюючи її, навіть назвав мене „Herr Doctor“.

А ось уривки із звіту Ягіча, посланого міністерству освіти: «29 листопада, а згодом, порядком доповнення, 8-го березня² студент філософії Франко прочитав доповідь про загальновідомий в історії літератури твір «Варлаам і Йоасаф», про його розгалуження в різних редакціях у літературах Сходу і Заходу. Ця загальна частина доповіді, що входить до галузі порівняльної історії літератури, написана надзвичайно ретельно і з великим знанням справи. Особливо детально опрацьовано епізод про єднорожця. Цей матеріал пред'явлено у формі рукопису українською мовою. Щодо цієї основної частини доповіді авторові зроблено зауваження, що він мав приділити деяку увагу мовним особливостям даного українського тексту. . . . Той же студент філософії Франко прочитав також 8-го лютого невелику доповідь на тему: «Причинки до легенди про Магомета у слов'ян», при чому звернув увагу на деякі народні перекази про Магомета серед південних слов'ян і українців і цілком слушно поставив це питання для дальшого вивчення. Серед присутніх учасників семінару ніхто не міг доповнити доповідача або щонебудь сказати на цю тему . . . ».³

Доповідь Франка про роман «Варлаам і Йоасаф» прийняв Ягіч за основу для докторської дисертації. Після шести місяців напруженої праці Франко закінчив її і 21-го травня 1893 р. подав на захист. Ягіч писав у своєму відгуку про неї: «Розвідка „Про Варлаама і Йоасафа та притчу про єднорожця“, подана до захисту як докторська дисертація, знову підтверджує мою позитивну думку щодо характеру літературних праць Франка, в чому я був уже раніше цілком упевнений. З особливою майстерністю опрацьована тут значна частина роботи, що належить до порівняльної історії літератури». Позитивно оцінив дисертацію і другий рецензент професор Іречек.

На найбільшу увагу заслуговує автобіографія І. Франка, написана ним власноручно німецькою мовою на шести сторінках під латинським заголовком „Curriculum vitae“. Знайдений документ має велике значення для характеристики наукової діяльності Івана Франка. Тут розкривається постать Франка як ученого-патріота, який, не зважаючи на нестерпно тяжкі умови життя, серед постійних цькувань і переслідувань, «ніколи не втрачав великої мети бути корисним своїй батьківщині і, насамперед, своєму українському народові».

² Має бути: 8-го лютого.

³ V. Jagić. Bericht über die Tätigkeit des Seminars für Slavische Philologie im Laufe des Wintersemesters 1892—93. K. k. Ministerium für Cultus und Unterricht 6533/V vom 29. III. 1893, Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Fasc. Slawisches Seminar, Universität Wien, fol. 3r. 2v. 4v.

Я, Іван Франко, народився 27 серпня 1856 р. в Нагуєвичах Дрогобицького повіту, в Галичині. Мій батько був селянином і помер, коли мені ще не було восьми років. Протягом двох років я відвідував сільську школу в Ясениці Сільній, потім протягом трьох років василіянську нормальну школу в Дрогобичі, а з 1868 по 1875 р. Дрогобицьку реальну гімназію, яку закінчив з відмінними оцінками. В 1875 р. записався дійсним слухачем на філософський факультет Львівського університету. Тут я вивчав класичну філологію у професорів Венцлевського і Цвіклінського, українську мову та літературу у професора Огоновського, педагогіку у професора Черкавського, психологію і антропологію у д-ра Охоровича, а також курс національної економії у професора Білінського.

Одночасно брав участь у роботі редакції літературного журналу «Друг», що видавався студентським товариством «Академический кружок», і разом з іншими членами цієї редакції влітку 1877 р. був втягнутий у політичний процес, який перервав мої студії. Після восьми-місячного слідчого арешту, не зважаючи на цілковиту відсутність доказів, мене обвинуватили в таємній змові, в основному на підставі листа від М. Драгоманова, в якому той запропонував мені наукову поїздку до Північної Угорщини, і засудили на шість тижнів арешту. В наслідок цього вироку я втратив державну стипендію, яку отримував протягом двох попередніх років. Однак я продовжував далі свої університетські студії, одночасно заробляючи на прожиток різними літературними і публіцистичними працями українською і польською мовами.

На початку 1880 р. мене заарештували в Яблоніві біля Коломиї, куди я поїхав з наміром давати приватні лекції, і знову втягнули у політичний процес, але після трьох місяців слідчого арешту звільнили, бо з'ясувалося, що, зрештою, вже від початку було цілком ясним, що я з тим процесом і обвинуваченими в ньому особами ані не був знайомий, ані взагалі не мав нічого спільного. Після того я проживав два роки на селі, а в 1883 р. одержав замовлення від поміщика Володислава Федоровича у Вікні написати біографію його батька, що був у 1848 р. послом до австрійського парламенту. В зв'язку з тим я вивчив багатий родинний архів пана Федоровича, працюючи одночасно співробітником української газети «Діло» у Львові. В той час я займався історією Галичини й особливо історією галицько-українського національного і літературного руху. У мене назбиралося тоді чимало старих і нових друків, листівок, газет, рукописів і кореспонденцій. У 1885 і 1886 роках я відвідав Росію і зокрема Київ, де одружився. В 1886 р. став редактором літературного двотижневика «Зоря», в якому з 1883 р. опублікував багато своїх праць. З 1887 р. працював постійним співробітником польської газети „Kurjer Lwowski“. В 1889 р. мене втягнули

третій раз у політичний процес і після десятитижневого ув'язнення знову звільнили, бо слідство не могло пред'явити мені найменшого обвинувачення.

В 1890 р. я сподівався, що нарешті матиму можливість здійснити свій давній намір — закінчити університет. Згідно з міністерським розпорядженням, що появилось в той час, для одержання посвідчення про закінчення студій мені треба було ще одного семестру. Тому я звернувся до колегії професорів Львівського університету з проською дозволити мені записатися на один семестр в цей університет. Однак колегія, не мотивуючи нічим, відхилила мою просьбу, тому я був змушений записатися на вказаний термін до Чернівецького університету. Тут я слухав лекції у професорів Смаль-Стоцького і Калужняцького й одержав згадане посвідчення.

Восени 1892 р. пощастило мені нарешті здійснити свою заповітну мрію: я поїхав до Відня, щоб поповнити свої знання із славістики. Записавшись дійсним слухачем, я відвідував протягом семестру лекції у професорів Ягіча, Пастрнека, Мюльбахера і Паулічке, а також брав участь в роботі славістичного семінару.

З моїх літературних і наукових праць, написаних протягом останніх двадцять років, я хотів би назвати лише ті, які стосуються загальної і слов'янської літератур та етнографії.

Можу без зарозумілості сказати, що саме цей науковий, чисто ідеальний інтерес підтримував мене у тяжких випробуваннях, які судилося мені перенести, тож, не зважаючи на тяжкі удари долі, я не втрачав великої мети — бути корисним своїй батьківщині і, насамперед, своєму українському народові.

Працюючи над європейськими і слов'янськими літературами, я намагався перекласти те, що в них найкраще, на українську мову. Уже в гімназії переклав дві драми Софокла, кілька частин з «Пісні про Нібелюнгів» та інше. Під час університетських студій читав я особливо багато з російської літератури, а також переклав деякі оповідання Помяловського, Салтикова-Щедріна, роман «Что делать?» Чернишевського. У 1879 р. був опублікований мій переклад «Каїна» Байрона, а в 1882 р. перша частина «Фауста» Гете з розвідкою про цей твір. Того ж року переклав я також «Мертвые души» Гоголя, а перед тим ще одне оповідання Гліба Успенського, деякі вірші Гете, Віктора Гюґо, Гайне, Ленауа, Фрайліґрата, Шеллі, Некрасова («Русские женщины»). За останні роки опублікував перерібку «Бідного Генріха» Гартмана фон Ауе (1891 р.), томик віршів Гайне (в т. ч. «Німеччина. Зимова казка», «Диспут» та інше) з біографічним нарисом про поета, кілька болгарських народніх пісень — усе в українських перекладах. Крім того переклав «Тирольські елегії» та інші вірші чеського сатирика Карла Гавлічека-Боровського, дещо Святоплука Чеха, Ярослава Врхліцького і Яна Неруди.

З цією перекладацькою роботою йшло завжди в парі намагання самому краще пізнати окремих авторів і відповідні літературні течії і зробити їх доступними для інших. Так були створені мої літературно-історичні нариси і характеристики: про Гощинського, Теофіля Вишневського, Богдана Залеського, Салтикова-Щедріна, Лева Толстого, про сучасний російський тенденційний роман («Обрусители», «Бледнов» та ін.), а також про вплив Міцкевича на українську літературу. Більшість цих праць мала відкрити відповідного автора сусідньому народові. Треба тут згадати також нариси про Тургенева (українською мовою) і про Шевченка (польською), а також про Еміля Золя і натуралістичний роман „La terre“ в порівнянні з «Власть землі» Гліба Успенського (польською мовою).

Історія українського літературного і духового життя була віддавна улюбленим об'єктом моїх дослідів. Насамперед ним був найвидатніший і найбільш оригінальний поет України Тарас Шевченко, постать і поетична спадщина якого прикували мою увагу. З 1881 р. я опублікував або написав такі праці, що стосуються цього поета: аналіза його творів «Гайдамаки», «Кавказ», «Сон», «Тополя», «Перебендя», а також загальну характеристику його життя і творчості (українською і польською мовами). Запропонований і обґрунтований мною поділ творчості Шевченка на чотири періоди прийняв професор Огоновський у своєму новому виданні «Кобзаря». Більші або менші статті, матеріяли і критичні замітки написав я також до біографій таких українських письменників: Федьковича (аналіза поданих ним суперечливих відомостей про його молодість), Свидницького, Руданського, Мордовцева, Скоморовського, Могильницького і Шухевича. Я працював також ґрунтовно і над давньою українською літературою — починаючи з середини XVI ст. Мені вдалося знайти невідомі досі рукописні матеріяли з історії цієї літератури XVI, XVII, XVIII ст.ст.: збірку творів Івана Вишенського, релігійну драму „Dialogus de passione Domini“ середини XVI ст., багато рукописних збірок і апокрифів, духовних і світських пісень і т. ін. Так виникли мої досліді і повідомлення про нові матеріяли для вивчення Івана Вишенського, про деякі українські апокрифи, про львівського єпископа Йосифа Шумлянського і його книгу «Метрика» та інші, що були написані переважно російською мовою і опубліковані під псевдонімом «Мирон» в «Киевской старине». Вишенському я присвятив докладну спеціальну працю, у якій детально проаналізував усі його твори, а з'ясовані при цьому дати намагався використати при створенні науково обґрунтованої біографії цього письменника. Цю неопубліковану досі роботу, написану українською мовою, маю честь пред'явити світлій колегії професорів.

Після того, як у 1888 р. були написані мною для варшавського тижневика „Głos“ кілька нарисів про українську літературу XVIII ст., я почав працювати над цією майже недослідженою дотепер епохою га-

лицько-українського духового життя, про яку Огоновський, наприклад, у своїй «Історії літератури» зовсім не згадує. Мою увагу привернув, зокрема, «Богогласник» (збірник давніх і новіших релігійних пісень), що вийшов у 1790 р. Але, не зважаючи на зібраний мною значний матеріал, я був змушений перервати цю роботу через брак допоміжних наукових засобів. Лише один розділ цього дослідження — про релігійні коляди — був опублікований уривками у «Ділі».

Свої погляди на найважливіші явища українського літературного життя до початку XIX ст. я виклав у лекції, яку прочитав у червні 1892 р. у Львівському Історичному товаристві і яка згодом була надрукована під заголовком „Charakterystyka literatury ruskiej w XVI—XVIII wiekach“ в органі цього товариства, що виходив під назвою „Kwartalnik historyczny“.

З ранньої молодості я займався також етнографією і фольклористикою. Ще в гімназії записав з уст різних людей сотні народніх пісень, казок, прислів'їв та інших творів. Досить багатий лексикальний матеріал віддав я в розпорядження спочатку І. Верхратському для його «Початків до уложення номенклатури»,⁴ а також для його праці «Знадоби», пізніше професорові Огоновському для його „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ і врешті Г. Желеховському для його українсько-німецького словника.⁵ Сам я опублікував з цього лише збірку «Дитяча мова» («Світ», 1882).⁶ В тому самому журналі опубліковано також мої записи кількох пісень останнього часу, наприклад, про картоплю, про бориславські нафтопромисли з моїми культурно-історичними коментарями. У варшавському „Dodatku do przeglądu tygodniowego“ я опублікував дослідження про залишки примітивних поглядів у народних загадках. В українському двотижневнику «Зоря» надруковано працю «Жіноча неволя в руских піснях народних». У періодичному виданні Краківської академії „Zbiór wiadomości do antropologii krajowej (t. XII)“ з'явилася підготовлена мною разом з п. Ольгою Рошкевич і мною опрацьована збірка весільних пісень та обрядів. У тому ж виданні мала вийти також і моя збірка галицько-українських прислів'їв, але через смерть професора Коперницького справа не була доведена до кінця. Продовжуючи працювати над згаданою збіркою, я використав увесь доступний мені опублікований і рукописний матеріал, додав майже ще раз стільки своїх власних записів і тепер вона охоплює близько 15 000 прислів'їв, порівнянь, образних висловлювань, каламбурів, жартівливих виразів, прокльонів, благословень, пародійованих молитов і церковних співів. Причём здебільшо-

⁴ Іван Верхратський. Початки до уложення номенклатури и терминологии природописной, народней. Львів, 1872.

⁵ Євгеній Желеховський. Малорусско-німецький словар. Львів, 1886.

⁶ Насправді в 1881 р.; див.: «Дітські слова в українській мові», «Світ», 1881, стор. 129-130.

го збережено діалектні особливості у вимові і позначено місцевість, де зроблено запис.

Влітку 1887 р. я працював секретарем і кореспондентом етнографічної виставки, яку організував В. Федорович у Тернополі на честь його Величності наступника трону Рудольфа і яку я описав. Перед тим я видав один том етнографічних і літературних праць померлого недавно українського письменника Володимира Навроцького. В «Киевской старине» опублікував записані моєю дружиною в Нагуевичах народні звичаї спалювання уявних упирів. В газеті „Kurjer Lwowski“ надрукував, серед іншого, цикл статей про галицьке краєзнавство („Krajoznawstwo galicyjskie“), про українські килими („Kilimki ruskie“), про писанки („Pisanki“) та інше.

Під впливом професора Драгоманова, якому я дуже вдячний за підтримку в моїх наукових прямуваннях, я зайнявся новітнім порівняльним літературознавством і фольклором, з запалом читав твори Бенфея, Лібрехта і особливо Веселовського, Драгоманова та інших, що прокладали нові шляхи. Дві мої праці цього ж напрямку, що були опубліковані в польському фаховому журналі „Wisła“, додаю.

Нарешті, хочу відзначити, що про мої мистецькі, як прозові, так і поетичні твори, з яких багато перекладено на польську мову, а деякі також на російську, чеську і німецьку, докладно говорить професор Огоновський у своїй українській «Історії літератури» («Зоря», 1891 і 1892, а також в окремому виданні).

Відень, 18 травня 1893 р.

Іван ФРАНКО

Леонід Рудницький

ДЕЩО ПРО ФРАНКОВІ ПЕРЕКЛАДИ З НІМЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Праця Івана Франка в ділянці мистецького перекладу надзвичайно різностороння й обширна. Франко перекладав твори різних жанрів із творчості поетів та письменників різних народів і віків. Коли б так зібрати всі Франкові переклади (велика частина яких ще не надрукована) та опублікувати їх збірно, то така збірка була б великою та цінною антологією світової літератури від старих літератур Орієнту до світової літератури перших десятирок двадцятого століття. Тому, що діяпазон творчості Франка у ділянці мистецького перекладу такий широкий, наукові досліді цієї ділянки Франкової літературної спадщини треба б поділити на низку окремих спеціальних монографічних студій. Таких студій тепер вже чимало, особливо у ССРСР, де франкознавство, щодо квантитативности наукових праць, стоїть на умовно високому рівні. Незалежно від того, що діалектичний підхід поголовно всіх советських науковців більш-менш завжди однаковий і що їхні висновки дуже одноманітні через зосередження на соціалістичній стороні світогляду Франка і на інтерпретації його творів з точки погляду марксизму-ленінізму, Франкознавчі праці у ССРСР можна поділити на дві групи: великі розміром та зате дуже загальні і поверхові, як, наприклад, монографія І. Ю. Журавської *Іван Франко і зарубіжні літератури*, Київ 1961, стор. 381, або дуже короткі тематично вузькі статті, обмежені до поверхової аналізи перекладів творів одного чи двох чужоземних поетів, як, наприклад, стаття О. М. Фінкеля *Іван Франко — перекладач Некрасова* в «Учених Записках» т. LXXIV, стор. 75-102. Зате майже немає спроб проаналізувати Франкові переклади з одної літератури взагалі чи з одної доби якоїсь літератури. Більша частина тих праць не аналізує Франкових перекладів, напр., з точки зору естетики, а наводить головно причини Франкового підбору творів до перекладу, характеризує обставини, під час яких Франко перекладав даний твір і устійнює головні відхилення перекладу від оригіналу.

У вільному світі досліді Франкових мистецьких перекладів ще в ембріональному стані. Дуже цінна розвідка М. Соневицького *Фран-*

кові переклади з античних літератур у «Записках» НТШ т. CLXI, стор. 90-140, є мабуть єдиним поважним твором у цій ділянці. Цій менше відомій сторінці творчості Івана Франка, як перекладача світової літератури, присвячена наша коротка розвідка, в якій обмежуємося до праці Франка над німецькою літературою.

На початку варту завдати собі питання, що саме спонукало Франка, поета оригінального таланту, до такої в суті речі невдячної праці, як перекладання, в якій, як між іншим завважує англійський письменник Hilaire Belloc, тяжко або і неможливо добитися до слави. Беллок пише: „The art of translation is a subsidiary art, and derivative. On this account it has never been granted the dignity of original work, and has suffered too much in the general judgement of letters“.¹

З огляду на це безумовно мусіли існувати поважні причини для великого поета Франка, що він займався такою невдячною працею. На це питання Франко, намагаючись теоретично узасаднити свою роботу, пише в статті «Деяко про штуку перекладання», видвигаючи соціально-культурну вартість перекладної праці: «Переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи то наукових, для кожного народу являються важним культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духа, що в інших краях у різних часах причинялися до ширення просвіти та підіймання загального рівня культури. Добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства».²

Як бачимо, перекладна праця не була для Франка мистецтвом для мистецтва. Вона була для нього великим та поважним завданням. Він, подібно як його Мойсей, старався вивести український народ з тьми та просвітити його, даючи йому змогу виробити і розвинути в собі широкий світогляд при допомозі пізнання світової літератури.

І тому перша вимога, що її Франко ставив перекладачеві, це розсудливий підбір творів для перекладу. Принцип розсудливого підбору творів для перекладу впливав закономірно з поглядів Франка на виховну та пізнавальну роль літератури. У своєму підборі твору Франко не тільки — як то зазначають деякі підсоветські літературознавці — «вибирав твори, в яких були різко виражені . . . демократичні тенденції, які давали гостру критику капіталістичного ладу та буржуазного суспільства, які закликали до боротьби з цим ладом»,³ але і твори, які нічогосінько т. зв. «прогресивного» у собі не мали, а навпаки були ворожо наставлені до всіх т. зв. «прогресивних» ідей.

¹ Hilaire Belloc, *On Translation*, Oxford 1931, стор. 3.

² Іван Франко, *Твори в двадцяти томах*, Київ 1950—1956, т. XVI стор. 397. Далі подасмо: *Твори*, том, сторінка.

³ О. Домбровський, *Іван Франко — теоретик перекладу*, Іван Франко, статті і матеріали, VI, стор. 310.

Основним принципом підбору літературного твору для перекладу була для Франка естетична вартість даного твору. Очевидно, що вимоги тодішнього часу теж мусіли впливати на його підбір. Вірний цьому принципові Франко дав українському народові добру антологію німецької літератури від її початку, тобто від епосу *Hildebrandslied*, до тодішньої сучасности, якої головним представником був на його думку гольштайнський письменник-поет *Detlev von Liliencron* (1844—1909). Вже згадка цих двох назв доказує нестійкість тверджень марксистських літературознавців. *Hildebrandslied* — це старий клясичний твір, очевидно, без жодних прогресивних ідей, а *Liliencron*-а сам Франко називає юнкером, аристократом і монархістом, «якого твори не свідчать про велику чоловіколюбність».⁴

В нашому короткому огляді спробуємо подати загальний образ Франкових перекладів з німецької літератури, а опісля проаналізуємо декілька з них, щоб дати змогу пізнати Франка-перекладача й одночасно вказати на формування його естетичних поглядів та розвиток його світогляду на основі вибору перекладів.

На початок Франкової антології німецької літератури (якщо її була б змога надрукувати) слід поставити збірник, що його видав Франко під наголовком *Найстарші пам'ятки німецької поезії IX—XI ст.*, Львів 1913, в який ввійшли старонімецькі тексти та Франкові переклади таких творів: *Merseburger Zaubersprüche*, *Wessobrunner Gebet*, згаданий епос *Hildebrandslied* і ескатологічний епос *Muspilli*. До тих текстів Франко додав вступні завваги та коментарі, в яких він подав історію старо-німецької поезії та перевів докладні аналізи тих старовинних пам'яток, їх мови, поетичної форми тощо. До історичної перспективи німецької літератури входить епос *Nibelungenlied*, що його Франко мав намір перекласти в цілості, як це засвідчує напис на його рукописі з уривками перекладу «У слідуючих випусках далі буде».⁵ В цих перших спробах перекладу цього епосу Франко точно дотримувється тексту оригіналу, намагаючися зберегти розмір та відтворити українською мовою своєрідність німецького геройського епосу. Ці уривки, а особливо «Пісня про Крیمгільду» і «Як Гаген і Фолькер сторожу держали» є найпоетичніші частини епосу та дають українському читачеві змогу відчутти велич духа стародавньої німецької поезії.

До Франкової праці з цього періоду належить теж перерібка твору *Hartmann-a von Aue Der arme Heinrich*, яку він, щоб подати цілість, опрацював з перерібки німецького письменника-романтика *Adalbert-a von Chamisso* (1781—1838). У 1915 році Франко переклав поему відомого середньовічного поета *Konrad-a von Würzburg* (с. 1225—1287) „*Otto mit dem Barte*“ і цілу низку народніх пісень із чергових століть.

⁴ Іван Франко, Детлеф фон Лілієнкрон і его писання, у рубриці «Із чужих літератур» ЛНВ, 1898, II, кн. 2, стор. 128-129.

⁵ Твори, т. XV, стор. 573.

Із німецької літератури 18-го століття маємо дуже вдалий переклад Франка частини драми *Nathan der Weise*, тобто найкращого твору славного німецького письменника, критика та драматурга Gotthold-a Ephraim-a Lessing-a (1729—1781). Уривок, що його Франко переклав під заголовком «Притча про три перстені», являє собою ключ до цілого твору і творить сам собою незалежну цілість. З цього ж століття є ще переклади кількох балад G. A. Bürger-a (1747—1794) і переклад поеми Schiller-a „Der Spaziergang“.

З дев'ятнадцятого століття Франко залишив переклади з поетичної творчості таких поетів, як Nikolaus Lenau (1802—1850), Georg Herwegh (1817—1875), Ferdinand Freiligrath (1810—1876), та переклади з творчості швайцарських поетів: Conrad Ferdinand Meyer (1825—1898) і Gottfried Keller (1819—1890). Кінець Франкової антології німецької літератури становить, як ми це зазначили на початку, згаданий Detlev von Liliencron з якого творчості Франко переклав три оповідання і один вірш.

На особливе місце в цій антології заслуговують два велетні німецької літератури: Heinrich Heine (1797—1856) і Johann Wolfgang von Goethe (1749—1832). З творчості Гайне Франко переклав велику сатиричну поему *Deutschland, Ein Wintermärchen*, оповідання *Florentinische Nächte* і цілу низку коротких віршів. Гайнріх Гайне, як відомо, був по суті пізній романтик, якого творчість можна поділити на дві частини: романтичну, сентиментальну, любовну лірику у народньому стилі, навіяну тугою і меланхолійністю, та соціально-критичну і політичну, де їдка іронія та критика держави, Церкви і життя німецьких міщан відіграла головну роль.

Студія перекладів Франка з поетичної спадщини Гайне дає можливість пізнати краще Франка-поета. У Франкових перекладах творів великого німця відбився, до певної міри, і творчий шлях самого перекладача, який у різні періоди свого життя цікавився різними творами Гайне. Перекладна праця творів Гайне відзеркалює не тільки процес формування естетичних поглядів Франка, але і теж формування його світогляду та його суспільно-політичних поглядів. Загально кажучи, молодий Франко цікавився сентиментальною, романтичною лірикою Гайне зі збірки *Das Buch der Lieder*. Пізніше, після звільнення з тюрми 1878 р., Франко захоплюється віршами Гайне політичного та соціально-критичного характеру, як про це свідчать вже самі заголовки його перекладів: «Мандруючі щурі», «Ослячі вибори», «Розмова царя з швабом» і т. п. Тільки інколи він повертається до *Das Buch der Lieder*, немов би хотів відсвіжитися чистою, чуттєвою лірикою без політичного забарвлення.

Аналізуючи ці переклади пізнаємо теж не тільки Франка, поета і перекладача, але й Франка-ремісника, майстра слова, віртуоза форми. У вільних перекладах і переспівах блищить творчий геній Франка під надхненням Гайнівських мотивів, натомість дослівні переклади

показують хист перекладача відтворити в наданому йому оригіналом обмеженню естетичний твір, який має всі суттєві прикмети оригіналу, але і рівночасно не є його механічною перерібікою. Згідно з своїми естетичними принципами переклад Франка ніколи не є довший від оригіналу, бо він старається в адекватній формі відтворити цілість. Саме до Франкових перекладів з Гайне і взагалі з світової літератури стосується вислів Гете: „in der Beschränkung zeigt sich erst der Meister“, бо вони є живим доказом не тільки творчого таланту, але і мистецької дисципліни поета.

Як творчість Гайне приваблювала Франка майже через ціле життя, таксамо і творчість найбільшого німецького поета Йогана Вольфганга Гете займала його від юних гімназійних літ аж до його смерті. З творчості Гете Франко переклав баллади „Der Fischer“, „Die Braut von Korinth“, „Der Gott und die Bajadere“, епос „Der ewige Jude“, „Hermann und Dorothea“, першу частину драми „Faust“ і третій акт другої частини під заголовком *Трагедія Гелени і Фавста*.

До цих двох перекладів першої частини *Фавста*, виданої на початку 80-х років й уривку другої, виданій при кінці 90-х років, Франко написав передмови, які вказують на різні етапи його духово-ідейного розвитку на протязі двох десятиліть. Одночасно різниці між обома перекладами служать мірою розвитку його майстерности в галузі мистецького перекладу. Коли в першій своїй передмові Франко бачив у *Фавсті* поетичний твір, що породив героїв на полі суспільної праці і завдяки цьому став з поетичного твору культурно-історичною подією ідейно-революційного значення, аналогічного до певної міри із французькою революцією,⁶ то в останній передмові висувається на передній плян *Фавст*, як поетичний твір з його красою та чисто людськими ситуаціями і конфліктами, при чому символічне значення тих фігур і конфліктів повинно надавати їм не більше, «як широку загальнолюдську перспективу».⁷ З цієї точки зору Франко, як перекладач-письменник, висвітлює у вступній частині своєї передмови також усю творчість того поета, якого він оцінює, як «найбільшого поетичного генія нових часів».⁸

Стосовно самого перекладу першої частини *Фавста* найбільші труднощі, які перекладачеві прийшлося переборювати, були зв'язані з метричною формою твору. Зберегти чотири — або п'ятистопний ямб оригіналу в українському перекладі не легка справа. В багатьох випадках це вдалося Франкові якнайкраще з природною легкістю і без особливого натягання, але часто були необхідні і скорочення слів тому, що німецька мова зокрема в ділянці конкретних понять має далеко більший запас коротких одно- або двоскладових слів ніж ук-

⁶ Твори, т. XVIII, стор. 402-406.

⁷ *Іван Франко*, Твори, Нью-Йорк 1956-1962, XIX, стор. 112. Далі подаємо: Франко, том, сторінка.

⁸ Франко, т. XIX, стор. 109.

раїнська. І тому нічого дивного, що Франко, щоб зберегти ритм оригінаду, вживав форм з галицького діалекту, наприклад: *ми* замість «мені», *м'я* замість «мене», *ти* замість «тобі» або й коротші діалектично-архаїчні слова, як *но* замість «але», *ніт* замість «нема», *жизнь* замість «життя» або й провінціалізми: *тра*, *тре*, замість «треба», *крем* замість «справді», *зрить* замість «бачити» і т. п.

З одного боку, впроваджуючи надмірну кількість таких лексем і форм до свого перекладу, Франко з деякою шкодою для твору надто зльокалізував *Фавста*, надавши йому місцевого кольориту, з другого боку, за допомогою цих саме форм та слів він досяг високого ступня вірності в передачі оригіналу. Ось, наприклад, знаменні слова Мефістофеля до учня:

Grau, alter Freund, ist alle Theorie
Und grün des Lebens goldner Baum⁹

Франко передав точно при допомозі такого ж слова:

Мій друже, сіра вся теорія
Зелене життя чудне древо (підкреслення моє Л. Р).

Можна навести цілий ряд місць, де Франко, користуючись такими формами, дав переклад майже рівноцінний оригіналові як щодо змісту, так і щодо форми. Як приклад цитуємо безсмертні слова *Фавста* до Мефістофеля при підписанню контракту:

Werd' ich zum Augenblicke sagen:
Verweile doch: Du bist so schön!
Dann magst Du mich in Fesseln schlagen
Dann will ich gern zu Grunde gehn!
Dann mag die Todtenglocke schallen,
Dann bist Du Deines Dienstes frei,
Die Uhr mag stehn, der Zeiger fallen.
Es sei die Zeit für mich vorbei!¹¹

Франко віддав це місце майже слово в слово:

Коли я скажу до хвилини:
Тривай іще! так гарна ти!
Тоді хоч в пута м'я скрути,
Тоді нехай навек загину.
Тоді най виб'є смерті час,
Тоді ти вольний смерті свої,
Годинник стане, спаде сказ,
Я у вічності потану морі.¹²

⁹ Всі цитати з *Фавста* Гете подаємо за виданням, яким користувався Франко (гляди лист до Белея з 1881 р., Твори, т. XX, стор. 134): *Faust. Eine Tragödie von Goethe. Mit Einleitung und erläuternden Anmerkungen von G. v. Loeper, hrsg. v. Gustav Hempel, Berlin 1870, I, 65.* Дальше подаємо *Faust*, частина, сторінка.

¹⁰ Твори, т. XV, стор. 368.

¹¹ *Faust*, г. I, стор. 56.

¹² Твори, т. XV, стор. 358.

В даному випадку близькість перекладу до оригіналу обумовлена нелітературними формами (*м'я, свої, най, сказ*), якими Франко дотримується Гетової метрики. Головною причиною того, що переклад справляє враження оригіналу є саме дотримання гармонії між змістом і формою Гетових рядків через точне передання логічного змісту та ритмічної форми як в оригіналі, так і в перекладі, як правильно відмічує Я. Ярема: «... кожний окремих віршовий рядок несе з собою нову думку або її складову частину. Ця симетричність між думкою та її формою надає віршам музикальної легкості та гладкості, які самі собою вже породжують естетичне враження, що слабшає і зникає там, де внаслідок розриву логічної одиниці така гармонія порушується».¹³

Наприклад, переклад пісні Гретхен („Am Spinnrade“) показує згаданий розрив. Цитуємо першу строфу в перекладі і в оригіналі:

Es war ein König in Thule
Gar treu bis an das Grab,
Dem sterbend seine Buhle
Einen goldnen Becher gab.¹⁴

В перекладі:

Був в Тулі цар, що вірність
До смерті доховав,
Від вмершої коханки
Він злоту чарку мав.¹⁵

Останні два рядки є вірним перекладом оригіналу, але логічний зміст другого рядка оригіналу розділений в перекладі на два рядки (перший і другий); через це перший рядок переповнений (крім особи «царя» і місця «Тулі» ще додано до нього цілком новий елемент «вірність») і не має своєї логічної єдності, а другий рядок, неповний змістом, втрачає свою логічну самостійність.

Приклади такого „enjambement“ в перекладі першої частини *Фавста* дуже численні. Характеризує цей переклад теж український кольорит. Хор жінок, хор янголів і хор учнів, наприклад, вільно передані в душі української народної поезії. У сцені „Walpurgisnacht“ репліки відьом і духів передано за українським народним повір'ям: баба-ворожка показує дівчатам їх суджених не в кришталевій кулі, як у Гете, а на фігурах, вилитих з воску; вівчар у пісні селян під липою з сцени „Vor dem Tor“, виступає одягнений, як гуцул; німецькі сильфи, унди і кобольди перетворені в українські літавиці, водяниці і хованці.

Цілком інакше представляється справа з перекладом другої частини *Фавста*. Тут вже немає майже ні одного діалектичного слова ані по-

¹³ Я. Ярема, Іван Франко і Фауст Гете, Дослідження творчості Івана Франка, Київ 1956, стор. 103.

¹⁴ Faust, т. I. стор. 89-90.

¹⁵ Твори, т. XV, стор. 398.

дібних українізацій. Цей переклад розкриває нам перекладацький талант Франка вже в стадії його повного розквіту. Поетична образна мова, тонкість вислову, високий ступінь вірності і докладності в передачі інколи дуже складних фраз і образів оригіналу, природна легкість перекладу — все це надає творові високої мистецької цінності. Про цей переклад можна сказати без жодного перебільшення, що він у багатьох своїх місцях підноситься до рівня оригіналу. Як приклад того високого рівня перекладу цитуємо першу й останню строфу жалібного співу хору по Евфоріонові:

Nicht allein! — wo Du auch weilest;
Denn wir glauben Dich zu kennen.
Ach! Wenn Du dem Tag enteilest,
Wird kein Herz von Dir sich trennen.
Wüssten wir doch kaum zu klagen,
Neidend singen wir Dein Los:
Dir in klar und trüben Tagen
Lied und Muth war schön und gross.¹⁶

Франко переклав:

Ти не сам! Де лиш полинеш,
Все знайомі ми з тобою,
Денне світло як покинеш,
Всі серця візьмеш з собою.
Ні, не плакати нам по тобі,
Завидіти твоїх днів:
В ясній бо чи темній добі
Гарний був твій дух, твій спів.¹⁷

Таким стилем перекладений цілий жалібний спів хору, який присвятив Гете, як це показує і Франко,¹⁸ пам'яті Байрона. Остання строфа перекладу кінчається прекрасним поетичним образом, що змальовує ще сильніше, як оригінал, безсмертність поета Байрона, який, як це читаємо у передостанній строфі співу, «віддавсь високій справі, але цілі не достиг»:

Wem gelingt es? — Trübe Frage,
Der das Schicksal sich vermummt,
Wenn am unglücklichsten Tage
Blutend alles Volk verstummt.
Doch erfrischt neue Lieder,
Steht nicht länger tief gebeugt!
Denn der Boden zeugt sie wieder,
Wie von je er sie gezeugt.¹⁹

¹⁶ Faust, т. II, стор. 169.

¹⁷ Франко, т. XIX, стор. 169-170.

¹⁸ Франко, т. XIX, стор. 169, примітка.

¹⁹ Faust, т. II, стор. 170.

В перекладі:

Хто ж достиг? Дарма питати!
Темний долі є присуд,
Коли в днях страшної втрати
В крові весь німіє люд.
Не схиляйте ж в тузі лица,
Свіжі відновіть пісні!
Знову зродить їх земляця
Так, як цвіти на весні!²⁰

Після нашого короткого розгляду перекладів Франка з німецької літератури можна ствердити, що причини, які спонукали його, поета великого таланту, до такої, здавалося б, другостепенної праці були двоє: поперше, як великий знавець літератури німецького народу, Франко хотів передати своїм землякам певну кількість її зразків із різних періодів приступним способом, щоб просвітити їх та поширити їх світогляд; подруге, як поет-письменник, що часто захоплювався творами інших поетів, бажав поділитися з своїм народом своїми естетичними переживаннями.

З цих двох причин впливає Франків принцип підбору творів до перекладу, що з черги виявляє закономірно подвійну настанову, тобто соціально-дидактичну й естетичну. Більшість перекладів Франка характеризує саме цей підхід. Клясичні твори, як *Hildebrandslied*, *Nibelungenlied*, твори Гете й інших клясиків, що в них ідейний задум і естетична краса поєднуються гармонійно і що є непроминальними документами людської культури взагалі, Франко перекладав не тільки з огляду на їхнє ідеологічно-дидактичне чи історичне значення, але не менше і з уваги на їхні естетичні вартості.

Переклади творів Фрайліграта, Гервега, Ленау, Поппера-Лінкеуса, деяких віршів Гайне і тенденційних творів інших авторів зумовлені переважно першим, соціально-дидактичним принципом. Натомість переклади з творчости Детлефа фон Лілієнкрона, деяких віршів К. Ф. Маєра і Г. Келлера, як і дещо з поодиноких поетів (як *Гренадири* Г. Гайне), в своїй основі мають майже виключно естетичний принцип. Про обидва принципи Франко часто висловлювався у своїх листах та критичних статтях. Наприклад, в листі до Павлика (з 30 липня 1879 р.) ставить Франко, як головне завдання поета-письменника, збудити нову думку в читача: «пишучи щонебудь, я зовсім не хочу творити майстерверків, не дбаю о викінчення форми і т. д. не тому, що се само собою не хороша річ, але тому, що на тепер головне діло в нас сама думка, — головне завдання писателя — порушити, зацікавити, вткнути в руку книжку, збудити в голові думку»²¹ Цей погляд міг бути вповні ос-

²⁰ Франко, т. XIX, стор. 170.

²¹ Твори, т. XX, стор. 79.

новою для перекладів творів таких письменників, як Фрайліграт, Гервег, Гайне і ін., від яких, на його думку, українці того часу могли багато дещого навчитися.

Цей утилітарний підхід Франка дає змогу зрозуміти деякі недоліки його перекладів. Намагаючись зробити свої переклади приступними широкому загалові, Франко часто вносив зміни у форму оригіналу, особливо тоді, коли вона не підходила духові української мови і стислий переклад міг би дещо притемнити зміст. З другого боку, намагання упростити зміст оригіналу й одночасно затримати його форму, часто негативно відбилосся на якості перекладу, бо в наслідок цього переклад виявляв надмірну кількість нелітературних слів і лексем.

Намагання перекладача упрощено передати зміст чи то через випуск деяких слів чи то через передання абстрактних понять конкретними, спричиняло численні українізації поодиноких слів, висловів, власних назв чи імен дієвих осіб, в наслідок чого переклад втрачав часто своєрідний дух оригіналу. Упрощування, конкретизація та українізування тексту, як й неодноразове додавання нових мовно-стилістичних елементів не рідко доводять до того, що текст втрачає властивість оригіналу.

При перекладі творів, де порушені певні соціальні проблеми, Франко здебільша загострює вираз соціального елементу й інколи, вносячи елемент гіперболізму, надає перекладові певної різкості та яскравої іронічної закраски. В стилі такого перекладу відчувається динаміка та пластичність мови, підсиленої драматичним нервом та закрашеної елементами різкості й раптовості, що також доволі часто суперечить мові оригіналу.

Інколи Франко, перекладаючи поодинокі рядки якогось німецького вірша, розбиває ритмічно-логічну єдність оригіналу і поповнює, як ми вже згадали, т. зв. *enjambement* (*Faust I*). Але саме такий спосіб перекладу, хоча формально й не цілком вірно передає оригінал, дає нам змогу при порівнянні ближче пізнати суть оригіналу та глибше зрозуміти його красу.

Про своє відчуття краси, універсальності та взагалі естетичної вартості твору Франко найкраще, мабуть, висловився у своїй статті про Лесю Українку (1900), де він устійнив різницю між ідейними і тенденційними творами, між справжньою творчістю і ділетантизмом. Про ідейний поетичний твір Франко пише, що «в його основі лежить якийсь живий образ, факт, враження, чуття автора. Вглиблюючися фантазією в той образ, автор обрисовує, освітлює його з різних боків і силкується способами, які дає йому поетична техніка, викликати його по змозі в такій формі, в такій самій силі, в такім самім колориті в душі читача».²² Цей же самий гін кожного дійсного мистця пе-

---

²² Твори, т. XVII, стор. 253-254.

редати своє естетичне переживання другим і був причиною, чому Франко передавав ці скарби чужих поетів своїм землякам. «Тільки той поет — продовжує Франко свою статтю — годен зватися правдивим поетом, хто, маюючи нам конкретні і яркі образи, рівночасно вміє торкати ті таємні струни нашої душі, що озиваються тільки в хвилі нашого власного безпосереднього щастя або горя. Він має ключ до скарбниці наших найглибших зворушень, він розбуджує в нашій душі такі сили і такі пориви, що без нього, може, й довіку дрімали би на дні або піднялись би тільки в якихсь надзвичайних хвилях. Він збагачує нашу думку зворушеннями могутніми, а при тим чистими від примішки буденщини, випадковости і егоїзму, робить нас горожанами вищого, ідейного світу».²³

Сягаючи так глибокою інтроспекцією в душу творця-поета, Франко в більшості вдало і вірно передавав ці німецькі твори, що захоплювали його своєю поетичною красою. І, не зважаючи на вище згадані відхилення та всупереч своєму власному твердженню, він створив цілу низку «майстерверків» в ділянці перекладу: *Nathan der Weise*, *Faust II*, вірші Шіллера і Гайне і ін. Ці переклади є в деяких випадках справді конгеніальні та виявляють його глибоке розуміння психології персонажів творів та ідейного задуму їх авторів. Це повне сприйняття й відчуття краси уможливило Франкові передати вибрані ним твори в українській мові не способом механічного перекладу слів, не вільним переспівом змісту, а творчим застосуванням характерних стилістичних рис їх авторів. Перекладаючи ці твори, Франко вдало використав багатства народньої мови і фолкльору — прислів'їв, лексики і словосполучень, синоніміки й фразеології, як й елементи церковно-слов'янської мови та народньо-пісенної творчости. Тими перекладами Франко дав конкретні приклади на власне теоретичне визначення поетичної краси, побудоване на словах Гете, звернених до псевдопоетів: „Wenn ihr's nicht fühlt, ihr werdet's nicht erjagen“. «Поетична краса — кінчає Франко свою статтю про Лесю Українку — се не є сама краса поетичної форми, ані нагромодження якихсь нібито естетичних і гарних образів, ані комбінація гучних слів. Усі ті складники тільки тоді творять дійсну красу, коли являються частями вищої цілости — духовної краси, ідейної гармонії. А тут, як і на кожному полі людської творчости, головним, рішучим моментом є власне та душа, індивідуальність, чуття поета».²⁴ Саме усі ці складники зумів Франко у своїх кращих перекладах зілляти в одну цілість та передати з природньою легкістю і з високим ступнем вірности та досконалости найкращі твори німецької літератури.

Студія Франкової праці в ділянці мистецького перекладу взагалі, а його перекладів з німецької літератури зокрема, виказує, що крім

²³ Твори, т. XVII, стор. 254.

²⁴ Твори, т. XVII, стор. 255.

великого таланту поета та письменника Франко мав теж ще й великий, особливий талант — талант перекладача. При порівнянні численних мистецьких творів з їхніми перекладами ми пізнали, що для того, щоб бути добрим поетом, треба мати один талант — талант поета; щоб бути добрим прозаїком, треба мати два таланти — талант поета і талант прозаїка; а щоб бути добрим перекладачем, треба мати три таланти — талант поета, талант прозаїка і талант перекладача.

Пребагата літературна спадщина Франка-перекладача ще не опрацьована та не оцінена як слід. У перекладах Франка з німецької літератури ми пізнаємо його не тільки як знаменитого знавця німецької літератури, не тільки як перекладача і теоретика перекладу і як поета-письменника, але одночасно теж як великого патріота-українця, що невтомно намагався збагатити національну книжну скарбницю творами одної з найбільших літератур світу, а тим самим поглибити й поширити українську культуру. І в цьому й полягає найбільша заслуга для української літератури Франка-перекладача.

Leonid Rudnytzky
La Salle College
Philadelphia, USA.

FRANKOS ÜBERSETZUNGEN AUS DER DEUTSCHEN LITERATUR

Zusammenfassung

Der Aufsatz „Frankos Übersetzungen aus der deutschen Literatur“ gibt eine allgemeine Übersicht über Frankos Errungenschaften auf diesem Gebiet, mit besonderer Berücksichtigung der Übersetzung von Goethes *Faust*. Es ergibt sich, dass Frankos Übersetzungen eine umfassende Anthologie der deutschen Literatur in der ukrainischen Sprache darstellen, deren Anfang *Das Hildebrandslied* ist, und deren Abschluss die Werke des holsteinischen Dichters Detlev von Liliencron (1844—1909) bilden. Ein Exaktes Beibehalten der Form des Originals, wie auch dessen Ideengehalts, charakterisiert den grössten Teil der Übersetzungen. Zwar wird dies manchmal auf Kosten der Reinheit der ukrainischen Sprache getan (einige Übersetzungen weisen eine beachtliche Zahl archaischer und dialektischer Ausdrucksformen auf), aber meistens handelt es sich um wahre Meisterstücke der Übersetzungskunst. Als besonders gelungene Übersetzungen werden die Gedichte von Schiller, die Episode von den drei Ringen aus Lessings Drama *Nathan der Weise*, und der dritte Akt von *Faust II* bezeichnet, in denen solche Formen nur selten auftreten, und das Element der Ukrainisierung der Personen und des Lokals, das in meisten Übersetzungen Frankos ziemlich regelmässig auftritt, im Hintergrund bleibt.

Auf Grund der Analyse der Übersetzungen postuliert der Verfasser zwei Grundprinzipien, die der Übersetzungskunst Iwan Frankos zu Grunde liegen, nämlich — das ästhetische und das pädagogische Prinzip. Franko war ein intimer Kenner der deutschen Literatur, die er aufs höchste schätzte, und als solcher fühlte er sich in seiner Dichternatur gedrungen, seine Kenntnisse mit seinen Landsleuten zu teilen. Das obenerwähnte ästhetische Prinzip ist also jener Schaffensdrang, der sich jedes Dichters bemächtigt, der eine Einsicht in die Natur der Dinge erhält. Das pädagogische Prinzip, auf der anderen Seite, manifestiert sich in der Tatsache, dass Franko eine Anzahl von Werken übersetzt hat, deren ästhetischer Wert nicht allzuhoch ist, deren Ideengehalt aber die unterentwickelte, provinzielle Weltanschauung seiner Landsleute erweiterte und daher als ein erzieherischer Faktor im sozialen und politischen Denken der Westukrainer eine wichtige Rolle spielen konnte. Hierher gehören die Übersetzungen solcher Werke wie die der Gedichte Herweghs, Freiligraths, der sozialen Satire Heinrich Heines und anderer sozialkritischen Werke verschiedener deutscher Dichter des 19. Jahrhunderts.

Der Aufsatz schliesst mit der Feststellung, dass die Untersuchung Frankos Übersetzungen aus der deutschen Literatur, wie auch seiner Übersetzungen aus der Weltliteratur überhaupt, nicht nur eine grössere Kenntnis von Frankos dichterischem Talent und seiner Übersetzungstechnik gewährt, sondern auch einen tieferen Einblick in das Wesen der übersetzten Werke verschafft.

Юрій Стефаник

ІВАН ФРАНКО І ЙОГО ПОЕМА «МОЙСЕЙ»

Іван Франко був великим українським поетом і письменником, проте його найвище досягнення не в прозі, але таки в поезії. Тут, у ділянці поезії, він піднявся на сліпучі верхи, аж там, куди півсторіччя тому дійшов був Тарас Шевченко. Коли ж розглядати його поезію, то тут, у цьому великому саді пребагатого інтелекту і щиролюдських почувань, окремим і найпрекраснішим деревом виростає його поема «Мойсей».

Іван Франко написав свою поему впродовж перших шести місяців 1905 р. Немає сумніву, що цей твір він виношував довгі роки, що враження і роздуми, які склалися на її зміст, жили в ньому багато неспраних ночей. Бувши довго виношуваною, поема родилася за короткий час, процес, що його можна порівняти хіба до вибуху вулкану. В часі, коли поет писав її, період Франка-вічного революціонера і період Франка-каменяра, відійшов у минуле. Перед нами стоїть поет, загартований у тяжких боях із власною суспільністю, людина, що пройшла довгий мученицький шлях, людина, що покалічила ноги й руки, по кривавій дорозі йдучи, а водночас поет, що відчув потребу востаннє поговорити із своїм народом, передати йому свій досвід, тяжке боління свого серця, залишити йому, за його ж таки словами, свій політичний заповіт. Зараз, по написанні «Мойсея», Франко сам, за власні гроші, надрукував поему. Цей поспіх каже думати, що поет був захоплений своїм твором більше, ніж будьяким іншим, що свій, за його ж висловом, «весільний дар» хотів передати українському народові якнайшвидше.

Син поета, Тарас Франко, у своїх спогадах про батька згадує, як вони, його діти, «жадібно вивчали поему „Мойсей” і гаряче дискутували над нею. Андрій і Тарас висловлювали думку, що Мойсей, герой поеми, — визначна постать біблійна. Анна натомість впевняла, що Мойсей — це сам поет, тато. Полеміка велась у присутності батька, він чув усе, був схвилюваний, але, не сказавши ні слова, вийшов з кімнати». В цьому спогаді схрещуються два головні погляди на поему: один — з підкресленням біографічних моментів, другий — з твердженням, що поема має виключно історико-біблійний і літературний характер. Багато критиків підтримує перший погляд, кажучи, що «Мой-

сей» — це філософсько-психологічний трактат у поетично-образній формі, далі ототожнюючи пророка з Франком, Датана і Авірона з людьми його покоління, що так жорстоко його поборювали, а Єгосую, князя конюхів — з молоддю генерацією, що виросла на його ідеях. Такий великий критик, як Микола Зеров, схиляється до погляду, що ми ледве чи збільшуємо мистецьку вартість твору, коли намагаємось розшифрувати його, як алегорію з автобіографічними нотками. А втім і він не заперечує, що такі нотки були.

Немає сумніву, що в поемі «Мойсей», ніби в краплі роси довколишній світ, віддзеркалюється і головний сенс поетового життя і найкращі ознаки його таланту. Тому найкращим ключем до розуміння поеми, найкращою ілюстрацією до неї є Франкове життя, зокрема той період, коли він стояв у запеклій боротьбі з рідним «ботокудством», із затхлою, сторіччями заплісненою атмосферою галицького загумінку. Ми добре знаємо, що життєвий шлях поета не був устелений трояндами, що майже до кінця XIX століття його власне суспільство не те, що зовсім не турбувалося його долею, але й кидало йому під ноги якнайтяжчі колоди. Як воно не було б, я аж ніяк не збираюся переповідати життєпис поета, я хочу тільки коротко торкнутися кількох подій його життя, які на мою думку наświetлюють головний філософічний стрижень поеми, її психологічні підоснови.

Ось у 1875 р. приїздить до Львова молодий талановитий юнак. Він, як ми сьогодні кажемо, включається в організоване життя тодішньої української студентської молоді, стає членом русофільського «Академічного Кружка», співробітником його органу «Друг», де друкує свої багатообіцяючі твори, в їх числі романтичну повість «Петрії і Довбуцуки». Але в червні 1877 р. стається подія, що цілком перекреслює нормальне життя юнака. Його, разом з декількома товаришами, арештують за приналежність до соціалістичного товариства, яке існувало тільки в уяві цісарсько-королівської поліції. І не майже однорічна в'язниця трагічним гомоном залишається в душі поета, але повний бойкот українського суспільства, повний остракізм; його обминають на вулиці, як прокаженого, викидають з т-ва «Просвіта», йому забороняють вступ до «Руської Бесіди», трактують гірше ніж злодія і грабіжника, а врешті йому відбирають його любу дівчину, його перше й найбільше кохання, що у висліді дало початок чудовій перлині української літератури, його поемі «Зів'яле листя». Два роки по виході з в'язниці поет писав:

Відцуралися люди мене!
Сей та той надійде та мине!
Тільки боязко скоса зиркне...
Чи бояться люди мене?
Я блукаю мов звір серед гір,
Серед шуму вулиць містових.

Потім прийшли інші удари, їх було багато і не є нашою метою їх реєструвати. Згадаємо тільки заходи деяких провідників того суспільства, щоб не дати Франкові катедри української літератури на Львівському університеті в 1895 р. Ще й сьогодні важко зрозуміти, чому, з яких причин відмовлено катедру української літератури тому, хто став одним із засновників українського літературознавства, одним з видатних українських критиків.

Якою ж була відповідь Франка на ті напади? Передусім він був людиною непохитного характеру, його характер межував майже із впертістю. Чим твердшою була скеля, тим міцніше він вдаряв у неї, щоб пробити шлях правді і поступові. Я не певний, чи він ненавидів тодішню галицьку інтелігенцію; якщо так, то та ненависть проявлялася головним чином у постійному, багаторічному збагачуванні української культури, у постійній праці, що вчинила його титаном, постаттю без прецеденсу в українській історії та в історії інших слов'янських народів. І тільки раз, єдиний раз у своєму житті, Іван Франко завагався, єдиний раз засумнівався в майбутнє свого народу. Цього сумніву він ніколи собі не простив, вважаючи, що він, цей злочин, не дає йому права стояти на чолі свого народу, вести його до обіцяної землі. У цьому відношенні постать Франка і постать біблійного пророка Мойсея цілком покриваються.

В 1897 р. появилася друком збірка новель Івана Франка в польській мові п. з. „Galicyjskie obrazki“ з автобіографічним нарисом «Дещо про себе самого». Ось два фрагменти з цього нарису: «Чи може маю любити Русь, як расу — цю расу отяжілу, незграбну, сентиментальну, що позбавлена гарту і сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізномоднішого гатунку?» А далі: «Коли мимо цього почуваю себе русином, то, як бачиш, шановний читачу, цілком не з причин сентиментальної натури. Примушує мене до цього передовсім почуття собачого обов'язку. Як син українського селянина, вигодуваний чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваю себе до обов'язку панщиною цілого життя відробити ці шеляги, що їх видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатися на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Мій український патріотизм — не сентимент, не національна гордість, то важке ярмо, яке доля поклала на мої плечі». По появі збірки одним гомінким гавкотом завили проти Франка всі українські патріоти, а в щоденнику «Діло» надруковано гостру статтю, де його посуджено трохи не за зраду рідного народу. Не відповідаючи на обвинувачення, поет написав відомий вірш «Сідоглавному», дві перші строфки якого такі:

Ти, брате, любиш Русь,
Я ж не люблю, сарака,
Ти, брате, — патріот,
А я собі — собака.

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала,
Я ж гавкаю раз в раз,
Щоби вона не спала.

В цій блискучій сатири, що правила за відповідь його прокурорам, людям малим і дрібним, що сліпими очима не добачили між собою велетня, поет таки б'ється в груди і стверджує далі, що він не любить свого народу «з надмірної любови». І той момент образи рідного народу, який він любив більше ніж найвірніший собака свого пана, момент сумніву в сили того народу, житиме в поетові довгі роки аж до того часу, коли врешті виллється в могутні строфи «Мойсея». У своєму славетному «Пролозі» до поеми Франко стверджує з болем:

... Та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим стидом, —
Не нам тебе провадити до бою!

Проблема сумніву, як одно з центральних тематичних ланок твору, живе в поемі доти, доки Мойсей, упавши лицем до землі, не скричав: «Одузив нас Єгова!». І за цей сумнів, недовір'я до свого Господа, пророка постигає кара: йому дозволено було тільки глянути на обіцяну землю Ханаан, але — ніколи не ступити на неї своїми ногами.

Проте Микола Зеров таки має рацію, що це другорядна проблема, чи «Мойсей» має в собі автобіографічні нотки чи ні, чи поет, пишучи поему, мав на увазі самого себе чи біблійного Мойсея. Так чи інакше поема є твором величезної сили, є палючим гімном безсмертної любови поета до свого народу, є останньою і найважливішою розмовою поета з тим тяжким, нерозумним, егоїстичним народом, хай і буде народом невдачником, багатим тільки на всякого рода перевертнів. Тільки таким людям, як Іван Франко і його попередник Тарас Шевченко, треба завдячувати, що цей народ живе і, без сумніву, житиме, не зважаючи на найтяжчі удари, страшніші ніж за часів монгольської навали в XIII сторіччі, які сьогодні падуть на його живе, але як тяжко поранене тіло.

В заключенні треба сказати, що в поемі «Мойсей» Франкові вдалося створити твір найвищого мистецького звучання і найвищого політичного звучання, твір, що стоїть поруч і витримує порівняння з найкращими політичними поемами Тараса Шевченка. Хоч доля Шевченка була набагато трагічніша, вона була і набагато щасливіша. Він бо ніс хрест, який поклав йому на плечі найлютіший ворог українського народу, а Франко мусів гнутися під хрестом, покладеним на нього таки своїм власним суспільством. І тягар того хреста так і прозирає з кожної сторінки його безсмертної поеми, найкращого дерева в пребагатому саду його поезії.

МОВНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КВІТЧИНОЇ ПРОЗИ

Генетично новеля, як жанр в європейській літературі, поставала з анекдоти, шванку, притчі, казки. Всі родоначальники новелі знають форму розповіді; оповідач в них є активною, в більшій чи меншій мірі, фігурою. Оповідач залишається активним і в новелі. «Декамерон» Боккаччо має багатьох оповідачів. Застосування розповіді в новелі залишається якщо не панівним, то типовим і до, і після Квітки. Тому дивно звучать слова Зерова: «Виступивши рано, коли українська мова не мала ще виробленої синтакси, крім розмовної, не маючи ніяких попередників, крім народніх казкарів та оповідачів, Квітка мусів розпочати з форм усної розповіді, з повістей, «рассказываемых Грыцьком Основьяненком».

Після прочитання цього пасусу складається враження про якусь відсталість, примітивність Квітки, виявлену ним через застосування розповідної манери. Розуміється, таке твердження нічого спільного з істотою справи не має. Навіть романтична школа, така вибаглива до питань форми, культивувала дуже широко розповідний прийом у новелі.

Це робили також і романтики — попередники Квітки, і ті, що писали вже після його смерті. Досить назвати Ж. де Сталь («Мірза або лист одного резидента»), А. де Вінї («Льерета або червона печатка»), Ж. де Нерваля («Сільвія»), Лермонтова, («Тамань»), Гоголя («Шинель»), Г. А. Вессер («Органіста майстер Перец»), N. Hawthorne («Велике кам'яне обличчя»), Hermann Melville („Bartleby“) та інші. Якщо ж Зеров хотів натякнути на недосконалість, мистецьку примітивність прийому розповіді у Квітки, то й тут він не правий. На фоні європейської новелі виступає вона вигідно поруч ряду визначних чужинних зразків.

Квітка ніколи не лишає розповідної манери, вона пересякає всі його оповідання, і то так, що сторінки не можна знайти, де б вона виразно не відчувалася. З цілковитою рішучістю можна сказати, що тут є визначальна поетикальна властивість Квітки. Наявність оповідача в новелі завжди відчувається: він то стоїть за подіями, то виявляє своє ставлення до них, хвилюється або радіє, оповідаючи, осуджуючи

або хвалячи своїх героїв і їх поведінку. І він у різних новелях не однаковий.

Маєстатичний, трохи розсудливий, але ще більше чутливий та не без риси теплої іронії — такий він у більшості новель і оповідань «високого» жанру. Жартівливий, радісний, наївний, а більше лукаво-наївний — у бурлескних творах. У такому випадку він не від того, щоб точити баландраси; ви відчуваєте, що він хоче з вами, читачем, поготорити, він є немов би в готовості почути вашу думку, втягнути вас хитро до розмови на спілку з ним. Часто його гумор — це гумор тихої усмішки, інколи й сміху, але він не переростає у розгонистий регіт Котляревського.

Оповідач уявляє себе у колі слухачів («От кете лиш кабаки, в кого міцніша, та й слухайте» — «Конотопська Відьма»), його ліричні відхилення бувають досить просторі («... де побачуть (парубки), що на рундуках полягали дівчата, так їх і поперекидають; або де купка сидить, — а ті схоплюються, біжать, регочуться, лають. Щого молодії літа. Було се колись і за нами! Ех, та минулося! Що вже і споминати!» — «От тобі і скарб» — Тв. Квітки-Осн. Т. I, стор. 346). Або ще характеристичне: «О, щоб вас з молодожонами! Як я і себе згадаю, так... ну! усього бувало: і празників не тямив, не тепер споминки! Ех, усе то минулося». Він полюбляє вставні слова й речення, якими творить розмовний стиль в народньому дусі («я ж кажу», Т. II, стор. 254; «як там кажуть», Т. II, стор. 254; або — «бо, бач» — стор. 254 — все з «Козир-Дівки». «Не брав білої сорочки, та й — прощайте на сім слові — китаєвих синіх штанів на ніч не знімав» — «Конотопська Відьма» — Т. I, стор. 221).

Цікаво, що роля тропів виразно поступається перед ролею риторичних фігур. Це слід вважати, на нашу думку, саме прикметою розповідної манери автора «Марусі». На першому місці серед фігур слід поставити риторичні вигуки й запитання. Найелементарніша форма цих фігур — це короткі вигуки ідіоматично-народнього характеру, крізь які виявляється різка й немов би підсвідома реакція оповідача на спостережане: — *Еге! Ось бачите...* (Т. I, стор. 330). «От тобі й скарб!» — *Фіть — фіть! Нема хури, не вернулася воли...* (Т. I, стор. 332). — *О, щоб тебе! І сміх, і лихо з ним!* (Т. I, стор. 333). — *А він — тю-тю, дурний! — глита, мов попів мурло* (Т. I, стор. 338). — *Оттак, аби б тільки* — (стор. 306, т. 2).

Але є питальні та кличні речення з виразною орієнтацією на класичний риторизм, на пишномовність, сполучення з патосом: «Смерте, смерте! Де ти? Пожалкуй батька від діточок, жінку від мужа, не бери їх: їм хороше на світі жити, не бери їх; озьми мене, нещасну сироту! Мій батько ще не стар, оженився, дітей Бог дасть, мене забуде, без мене привикне, не буде журитися; а мені зачим жити на сьому світі?!... Коли він справді мене любить, як я його, то ще лучче тут мені вмерти, бо що з нашої любови має бути? Смерте смерте! Озьми мене! Не жал-

куй ні моєї краси, ні дівованячка . . . Мати сира земле! Прийми мене до себе, приголуб мене і не пусти мене на світ, де нема мені ні щастенька, ні одрадоньки і ніякої втіхи!» (Тв. Квітки-Основ'яненка, «Щира Любов», Т. II, стор. 331).

У всіх трагічних місцях оповідань і новель є густо цих риторичних запитів і вигуків, подібних до наведених. Цікавим є, що Квітка в патетичній сцені з «Щирої Любови», намагаючись розвіяти перенапругу патосу, знаходить спосіб обережної пародії, яка вносить у драматичну ситуацію раптом промінчик лагідного ніжного усміху. Осягає він цього ефекту тим, що напр. на вигуки Галочки раптом відповідає їй теж вигуком оповідача, який, досі захований, немов би з'являється на сцену з-за лаштунків, щоб змінити настрої: «— Коли завтра не побачу його, то, певно, до вечора вмру . . . Так мені тяжко! — Не вмреш, Галочко! Бо ще дуже зарані, як ще і не приходив ніколи так рано, Семен Іванович вже і йде» (Т. II, стор. 329).

Квітка взагалі рідко коли обходиться без запитань і вигуків. Це його характеристичний стильовий прийом, який розраховано на інтимізацію художньої методи. Інколи його вигуки мрійно-ліричні, а запитання носять інтригуючий характер. Ця система фігур, не зважаючи на частоту вживання, ніколи не допроваджує до стильової одноманітності, навпаки, вносить рухливість. Іноді самими но вигуками й запитаннями автор дає містку характеристику особи: «Хто, йдучи по вулиці, пісень виспівує? Хто в шинку верховодить? Хто шинкареві посуду порозбивав? Хто за десятьох вип'є і не п'яний? Ніхто, як Тимоха Макущенко. Од кого дівчата розбігаються, од кого шинкар ховається? Ні од кого більш, як од Тимохи Макущенко. О, та й парень був на все зле!» (Т. II, стор. 254-255).

Поетикальна своєрідність риторичного запитання й вигуку накладає на твори більшості письменників печатку рефлексійності. Є це і у Квітки. Але він відрізняється від багатьох тим, що через питання й відповіді наснажує свої твори рухливістю.

Вигуки бувають у нього знаками проривання підсвідомо-емоційного, раптовими і короткими проривами настрою, що міняються, мов світляні плями на екрані. Але вигуками та запитаннями вміє він раптом і посунути дію вперед, обминаючи епічної розлогости опису та даючи передсмак надзвичайности того, що буде далі діятися: «*Івго, Івго! Чого бо ти так довго засиділась у сусіди? Що тобі там так ніколи припало? Поки ти там базікала, а дома що робиться? Ось прийди та подивись!*» («Козир-Дівка», Т. II, стор. 259).

М. Плевако у цікавій праці «Про стиль і мову повісти Г. Ф. Квітки „Маруся”» (М. Плевако, «Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали», Нью-Йорк, 1961) твердить, що Квітчині вигуки мають характер народній, відповідають вигукам, часто вживаним у народній поезії чи в буденнім житті (стор. 113—114). Це лише почасти правильно. Серед

прикладів, які ми навели, є ряд таких, що виявляють нахил до книжного риторизму, до ораторської манери клясицизму.

І оповідач Квітки не є оповідачем етнографічно правдивим. Квітка має кілька масок оповідача, який спирається на величезні багатства народньої мови й образности, але й виходить поза їх межі. Вже саме те, що автор наш має у своїм мистецьким арсеналі дуже різноманітний запас риторичних фігур, свідчить про цю стилізованість та стильову спрямованість у бік клясицизму. Паралелізм між клясицистичною моральною новелою Мармонтеля й творами Основ'яненка позначений моралізаторством, або принаймні бурлескним підходом до моралі. Але коли ми звертаємося до риторичного стилю у Квітки, нам знов спадає на думку Мармонтель, блискучий знавець поетики риторичних фігур.

До улюблених фігур у Квітки належить полісиндетон. На цю фігуру, що полягає у повторюванні в реченні одного і того ж сполучника, багата й народня поезія, і також побутова народня мова. Але особливо широке ужиття однакового сполучника веде вже на шлях літературної стилізації. Фігура в такому разі усвідомлюється в її функції. Повторюваний сполучник відчувається як організуючий елемент фрази, він надає їй чіткості, прозорості. Зразком такого полісиндетону можуть бути ось ці рядки із твору: «От тобі й скарб!» «Коли ж сее усе їсть, так він вже не жид, а певно чорт: та чорт і через роги, і через хвіст, і через руки, і через ноги, і через імення, і через ковбасу, і через поросю, і через усе, через усе чорт та й чорт». (Твори Квітки, Том I, стор. 341).

Наведена фраза є водночас і зразком с им п л о к и : слово «чорт», з'явившись в початковій частині фрази, також і замикає її. Тій же стильовій ролі упорядкованості, уформованості речення служить і з'єднання градації з еліпсою: *Він таки й положив руку на мішок — ніхто не баче; потягнув його до себе — ніхто не баче; положив гарненько на плече — ніхто не баче*. (Т. I, стор. 27. «Салд. Патрет»). Еліпса в даному випадку, даючи стиснення речення, більше унааявнює ступенювання, активізацію змальовуваної дії. Гармонія сполучення двох риторичних фігур тут наявна.

Обидва наведені тут приклади фраз показують, що Квітка, мабуть, свідомо підходив до вживання цих своїх літературних формальних засобів, фігури мали бути йому знайомі не тільки шляхом засвоєння звичних зразків, але і через теорію поетики. За це свідчить їх вишуканість.

Частота застосування градації свідчить також про свідоме застосування цієї стильової категорії. Літературознавець Плевако знайшов низку прикладів градації в «Марусі», але «Маруся» не є винятком під цим оглядом. Важливо відмітити, що градація виступає не раз у Квітки в сполученні з іншими стильовими засобами: «Що в Бога день

тобі говорять: ось той недуж, той вмира, а той вмер» (Т. I, стор. 37 — «Маруся»); «Хто, йдучи по вулиці пісень виспівує? Хто в шинку верховодить? Хто шинкареві посуду порозбивав?» (Т. II, стор. 254). Тут бачимо і градацію, і питальну фігуру, і повтори.

Типовим є для Квітки вживання повторів у сполучі з антитезою: «Хоче щось сказати, і слова не вимовить; хоче від нього вирватися, так неначе прикована до Василевої шиї; хоче зажмуритись, так, так очі... так і зазирають у Василеві очі... хоче від нього відвернутись, а й сама не зна, як горнеться до нього». У повторах, як і в уживанні синонімів, у Квітки переважає все таки народне, фолклорне. Інколи чується відгомін стильової форми казки, іноді й прислів'я: «... чи шити усяке діло, чи що вишивати, чи яке — небудь діло зробити, усе знала, усе знала». (Т. II, стор. 311. — «Щира любов»). «... був і обмитий, і обпатраний» (Т. II, стор. 155, «Козир-Дівка»). «Горпина була у всім дому хазяйка і усьому господарству голова». (Т. II, стор. 256, «Козир-Дівка»).

Оригінальний, властивий майже виключно Квітці, є синонімічний повтор, в якому одна частина написана українською, а друга російською мовою. Трапляється цей повтор часто в мові дієвих осіб і зафарблену пряму мову здебільшого гумористично (є випадки й творення поважного стилю з допомогою цього компоненту): «треба — нада» (Т. II, 262 стор. «Козир-Дівка»). «тутечка — здесечка» (Т. II, стор. 264, «Козир-Дівка»). «хіба — разі» (Там же, стор. 269).

Гумористичну функцію відіграють також і алогізми. Квітка застосовує головню два типи алогізмів:

1) Невідповідність оцінок і понять реальному станові речей, що виявляє наявність оповідача: «... увесь ярмарок, і що то на місті народу було, таки мабуть душ з п'ятдесят, коли іще не більше...». «Не тільки хазяїська дочка, та хоч би королівна, хоч княгиня, та хоч би й сама охвицерівна — не подивлюсь ні на кого, усіх презрю для тебе». (градація — алогізм).

2) Зіставлення предметів та істот, які не до зіставлення, сполучення дій несполучних: «А тут вже лавки з красним товаром для панів: струковатий перець на нитках, родзинки, фіги, цибуля, усякі сливи, горіхи, мило, медянички, свічки, тараня, ще по весні з Дону навезена, і суха, і солонна, кав'яр, оселедці, яловичина, ніжки, шпильки, голки, гаплички і для нашого брата свинина». (Т. I, стор. 24). «... старці співають Лазаря, кобили ржуть, колеса скриплять...» (Т. I, стор. 25). «... Так мені небагацько... дечого купувати... тільки й треба купити матері... кресало на люльку... а батькові... ниток красних... на мережки до хусточок... та яловичини... на Петрівку...» (Т. I, стор. 68).

Згадані вже повтори, щойно схарактеризовані алогізми, поруч різномірних травестійних елементів і загальної стилізації наївності оповідача — це властиві Квітці основи його гумору, які він підкріплює

гумором народнього слова. Його гумор, завдяки зверненню до окреслених категорій поетики, має виразний індивідуальний кольорит і не розпливається в народньому, анонімному.

Знаменито використав Квітка фігуру анафори у «Конотопській Відьмі»: оте знаменне: *«смутий і невеселий...»* (чотирнадцять розділів у творі і чотирнадцять разів той самий початок). Коли частина фігур надає мові стрункості, структурної уформованості, то інші від риторичної орнаментальності (ампліфікація) ведуть до демонстрування невпорядкованості думки або чуття (апосіопеза). Обидва бігунові вияви риторизму знаходимо ми у творах Квітки.

До апосіопези автор звертається досить часто. Вона є у нашого автора різномодною:

1) вираз напруженого згадування: *«Був собі колись то якийсь то маляр... ось на умі мотається, як його звали, та не згадаю...»* (Т. I, стор. 12).

2) вислів думки натяками: *«Не усе ж для москалів, може б треба і для нас щонебудь, щоб і ми... знаєте, не усе, а так... децю... потроху... дечого знали, а то по вашому, так ми... так собі... де нам за вами?»* (Т. I, стор. 10).

3) через вислів підсвідомого, неоформленого, уривчастість думки із-за схвильованості: *«їх правда... скоро посватаюсь... та і оженьюсь... зійдетеся на весілля... та не зовіть попа... а може... дарма!...»* (Т. I, стор. 136 — К — Львів, 1911, твір «Маруся»).

Квітка знає апосіопезу не лише в трагічному чи комічному пляні; але також і в злегка гумористичному. Він уміє творити апосіопезою гумор усмішки, а то й легкий гумор, еротично забарвлений: *«якби сам Трохим Макуха увесь порядок у своєму господарстві давав, то швидко б у нього і в великій хаті, і в кімнаті, що для приїжджаючих обладив, горобці б цвірінькали, а в коморах, що посеред двора стояли, насипані повні вівсом і усяким борошном, так би павутинням заснувалося; я ж кажу, усе б у його попереводилося і не зібрав би нічого, якби орудував сам, бо був собі... так... Бог з ним! не дуже вмів, як, що й коли придбати».* (Т. II, стор. 254, «Козир-Дівка»).

«... інша сторчка дасть такого, що... тільки друга біжить швидше закривати її». (Там же, Т. II, стор. 425-426).

Інша фігура демонстративно неупорядкованої мови — анакол у ф — трапляється у Квітки рідше: *«... буде й таке, що читаючи слізеньки тільки кап, кап, кап!» «... а в батька, що тільки захоче, все випросить, бо батько його дуже любив, і ніжлив, і поважав, чого захоче, думаючи, що він є йому один син».* (Т. II, стор. 255).

Надибуємо у Квітки гарну, влучно в урочистому викладі вжиту інверсію, зрідка натрапляємо на евфемізм, гіпотипозу, силепсу тощо. Натрапляємо подекуди на влучно в урочистому тексті вжиту інверсію, як от: *«Наградив тебе Бог щастям, ... або жінкою до тебе доброю,*

послушною, хазяйкою невсипущою; або діточками покірними та слухняними...» (Т. I, стор. 38).

Зрідка знаходимо евфемізм: ось мова чорта Юдуна в оповіданні «От тобі й скарб»: «Завтра з вечера у вас заходить празник (та сее кажучи так скривився, що ще гідший став), так ти не ходи з людьми... куди там вони йтимуть (бачите, йому тяжко було своєю мовою сказати, що йтимуть до церкви) ...» (Т. I, стор. 339).

Загалом фігури у Квітчиних новелях і оповіданнях дуже насичують текст, аж так, що тропи відсунено на задній плян. Цим забезпечується соковитість, різноманітність, рухливість, нюансованість розповідної манери. А що розповідна манера є всюдисущою прикметою новелістичного жанру Квітки, то слід вважати, що риторичні фігури поруч композиційної вправності письменника, становлять другий важливий елемент, на якому ґрунтується секрет мистецької досконалости Квітчиної новелі. Коли у фразі Квітка часто-густо виходить і за межі народніх зразків у бік риторизму, такого розмаху у творенні фігур, який не є властивий або мало властивий фолкльорові, то у словесно-образнім мистецтві він є у великій, хоч і не цілковитій залежності від фолкльору.

Цим я не хотіла б сказати, що значення тропів та значення лексики в новелях Квітки мале. Мені йдеться лише про те, щоб підкреслити, що фігури у Квітки своєю численністю і різnorodністю застосування мають більше значення, як у багатьох видатних типових новелістів. Розповідна манера, заснована на цім багатстві фігур, зовсім не свідчить про примітивізм стилю, і Квітку ми починаємо бачити несподівано у новому світлі. Він не просто «батько нової української прози». Виглядає так, що він є і продовжувачем давньої української класицистичної прози XVII—XVIII століття. Це наше твердження впливає з уважної аналізи самих Квітчиних текстів. Але для остаточного уґрунтування нашого погляду слід було б ще перевести відповідні паралелі зі зразками староукраїнського письменства. Та це вже далеко б відтягнуло нас від нашої теми.

Серед тропів Квітка найчастіше звертається до порівнень та епітетів. Він оперує здебільшого усталеними народніми порівненнями й сталими художніми определениями. Дівчина іде, «як павичка» (Т. I, стор. 43); вона «стрепенулась, як тая рибонька, ускочивши ув ятір» (Т. I, стор. 56), коли Марусю зайняв Василь; коханий з Марусею «усе укупці та вкупці, як голуб з голубкою» (Т. I, стор. 114). Таких типово народніх, пісенних порівнень можна було б накопичити велику кількість. Квітка вміє з багатого арсеналу народніх порівнень вибрати відповідне, потрібне йому для мистецького ефекту. Інтимно зв'язаний з народом, письменник добре відчуває символічну роллю порівнення, закорінену в народній психології і влучно психологічне підґрунтя порівнення використовував. Дівчина «затрусилася, як осиковий лист». Це не тільки образно, але й чіпає підсвідому сферу.

На осиковім дереві, за народнім повір'ям, повисився Юда, не в силі перенести свого гріха. Людина, що затрусилася, як осиковий лист, відчуває свою велику провину. Молодий ясень — це символ краси, стрункості в народньому естетичному кодексі. Тому і у Василя «спина так і гнеться, неначе молодий ясенок».

Дехто схильний порівнення типу «брови, як шнурочки», вважати «стандартними», «утертими». Ця оцінка виглядає нам антиісторичною. Не можна мистецьку ролю певного складника давнього твору міряти сьгоднішніми літературними смаками. Після Квітки українська літературна мова мала багато послідовників, як і сама література — епігонів, які і зробили епітети цього роду утертими. В часах же Квітки, для читачів, вихованих на російській сентиментальній і навіть романтичній літературі, далекій від народньої поезики, ці порівнення мали сприйматися, як нові, запашні і свіжі.

Беручи народне порівнення, Квітка його поширює, розгортає звичний для народу образ в кількох словах і тим способом осягає інтенсифікації враження. Порівнення гарної дівчини із зорею є для народньої пісні широко вживаним, але у Квітки воно виступає в повнішій формі: *«Маруся стала собі рум'янецька, як зоренька перед сходом сонця»*.

Деякі порівнення Квітка творить за асоціацією з народніми, вони близькі до народніх, але не тотожні з ними: Василеві очі *«як угілля на вогні палають»*. Народне *«очи, як жар»*, тут виступає в оновленій за асоціацією формі, що сприяє більшій мистецькій дієвості.

Але інколи Квітці вдається взагалі відійти від народніх зразків: *«Маруся прийняла Тайни Христові, як Янгол Божий»* (Т. I, стор. 127), *«як горять ваші свічечки так горить мое серденько від журби великої»* (Т. I, стор. 139), *«через ту калюжу, як думка, так і перелетить»* (Т. II, стор. 320), *«любив її, як свою душу»* (Т. I, стор. 40), *«платок красний та хороший, як сама»* (Т. I, стор. 108).

Квітка вмів свої порівнення міцно вмонтовувати в текст, нерозривно зв'язувати з іншими поетикальними засобами тексту. Так, наприклад, поєднання вдалих порівнень із антитезою залишає сильне враження: *«Не дай, Боже, чоловікові печалі або напасті, то урем'я іде — не йде, мов рак повзе; а як же у радості, то і не счується, як воно біжить: як ластівка пропливає»*.

Епітети Квітки мають ті ж самі стильові тенденції, що й порівнення. Їх асортимент дуже великий, і це багатство — фолклорного характеру хоч є й намагання у письменника вийти за цей круг: *«батька скорблящого»* (Т. I, стор. 138), *«нечестивого роду»* (Т. I, стор. 496). Епітети вживає Квітка часто, він інколи орнаментує свою прозу, епітети, здебільшого, як постійні народні, не відчуються як повнозначні і діють своїм накопиченням для загальної поетизації тексту.

Метафори не так численні. Вони також переважно народні. Та все таки тут більше відхилень від народніх зразків: *«і двері, і душа моя*

для вас відчинені поусякчас» (Т. II, стор. 326); радість Галочки у «Щирій, любові»; «небо над нею піднялося, сонечко ніколи так над нею не сяяло, куди не гляне, усе їй весело» (Т. II, стор. 329).

Синекдохи трапляються зрідка: «Пан Усе-знаю» (I, 11), «може котрий із скалозубів» (I, 11), «казала рижа борода, що висіла в кінці голомозої голови» (II, 379) — «Божі Діти». Остання синекдоха дуже цікава своєю предметизацією. Вона відповідає загальній стилевій тенденції Квітки, яка у нього досить часто виявляється.

Серед порівнень теж знаходимо цю тенденцію предметизації: «справжній салдат, і живісенький, як от ми з вами». Неконкретне або мало конкретне поетично оживляється через зв'язок із намацальним або дуже знаним. Річ із фарбою й розміром. Речі, купи їх, мали для Квітки щось притягальне, з речей і руху серед них він творить цілу симфонію — «Салдацький патрет». Він навіть, коли говорить про спів соловейка, то залишає таке враження, немов би хотів цей спів схопити не лише слухом, а й дотиком: соловей «защебетав, залящав, зачиркав, засвистав, затріщав».

Конкретизація в булескному портреті дає різкий натуралізм: «Аж ось... дивиться... назустріч йде дідусь старенький, маленький, горбатенький, та ще зігнувся від старости, так мов при самій землі. Пика йому невмита, волосся розкуйдовчене, ніс невтертий, слина з рота так і б'є, аж запінився по усій бороді». (Т. II, стор. 230).

Dr. Miroslav Marusyn

DIE IM JAHRE 1700 ENDGÜLTIG VOLLZOGENE UNION DER LEMBERGER EPARCHIE

I.

VORBEREITENDE TÄTIGKEIT DES BISCHOFS JOSEPH SZUMLANSKYJ

Nach Ablegung des Glaubensbekenntnisses am 26. März 1681 in Warschau kehrte der Lemberger Bischof Joseph Szumlanskyj in seine Diözese zurück. Gleich Bischof Innozenz Wynnyckyj von Peremyšl hatte er als einziges Ziel im Auge, seine Eparchie so rasch, aber auch so gründlich wie möglich auf die Union mit dem Heiligen Stuhle vorzubereiten. Die Arbeit sollte den gesamten Diözesanklerus, das Mönchstum, die Bruderschaften, den hohen Adel und das ganze Volk umfassen. Einige geheime Katholiken würden dabei treue Mithelfer sein. Reiche Schenkungen von Rechten und Privilegien, wie sie dem lateinischen Klerus zustanden, seitens des Königs und der Regierung waren vorgesehen und bildeten die Voraussetzung für einen guten Erfolg. Bischof Szumlanskyj hatte solche Ermutigungen nötig. Denn die Lösung seiner Aufgabe war viel schwieriger, als die Rückführung der Peremyšler Diözese. Zwar war der hohe Adel im Lemberger Lande nicht so zahlreich wie in Peremyšl und infolge seiner religiösen Indifferenz für die Unionsarbeit auch weniger gefährlich; aber der niedere Adel, die sogenannte Schlachta, leistete hier den größten Widerstand. Diesem Adel ging es gar nicht darum, seine Orthodoxie zu beschützen, sondern vielmehr darum, Szumlanskyj selbst zu bekämpfen.

Vor allem war es die Lemberger Stauropigie-Bruderschaft, die es als ihre wichtigste Aufgabe ansah, der Unionsverbreitung jeden möglichen Widerstand entgegenzusetzen. Der bischöflichen Jurisdiktion entzogen und dem Konstantinopler Patriarchen unmittelbar unterstellt, war die Stauropigie ausgesprochen autonom. Mehr noch: sie war vom Patriarchen beauftragt, über die kirchliche Disziplin zu wachen und jeden verdächtigen Schritt des Bischofs dem Patriarchen zu melden, ja sogar im Fall der Union den Bischof zu exkommunizieren. Die Stauropigie, von der alle anderen Bruderschaften im Lande abhängig waren, besaß eine große Druckerei, ferner eigene Klöster und Schulen.

Hand in Hand mit der Lemberger Stauropigie arbeiteten noch einige andere Klöster der Lemberger Eparchie. Das Kloster von Krechiw und das sogenannte Skyt Mańiawskij standen nicht nur mit dem orthodoxen Kyiw, sondern gleichzeitig auch mit Moskau in Verbindung, von wo sie begründeterweise, Schutz erhoffen konnten.

In der ersten Periode seiner Unionsbestrebungen, also von seinem geheim abgelegten Glaubensbekenntnis im Jahre 1677 an bis zur „confessio semipublica“ im Jahre 1681 hatte Bischof Szumlanskyj keine besonderen Schwierigkeiten. Er zeigte sich damals stark und entschieden. Er wäre gerne selbst öffentlich katholisch geworden und hätte mit Freuden seine ganze Herde an die Quelle des lebendigen Wassers, in den einzigen Schafstall Christi, in die katholische Kirche geführt.

Die Schilderung der zweiten Periode, die mehr als zwanzig Jahre dauerte und mit dem öffentlichen Glaubensbekenntnis endete, ist weniger einfach. In diesem Zeitraum war Bischof Szumlanskyj wohl auch ein Kämpfer für die kirchliche Einheit, aber nicht selten auch ein unentschlossener Mensch, der nicht wußte, wie er sich in den verschiedenen Situationen verhalten sollte. Von der Union sprach er mit dem polnischen König, suchte bei ihm Hilfe und Beistand, versicherte aber zugleich dem Moskauer Residenten seine Treue zur Orthodoxie. Als Begleiter auf seinem neuen Wege nahm er den jungen Bischof Innozenz Wynnyckyj von Peremyśl mit, der zehn Jahre früher als er zum Ziele gelangte, so daß Szumlanskyj ihm „übergroße Eile“ vorwarf. Schon die Zeitgenossen konnten sich kein einheitliches Urteil über seine Handlungsweise bilden. Die Meinungen der späteren Autoren waren ebenfalls geteilt. Der bekannte Historiker Andrusiak¹ charakterisiert den Bischof von der Zeit seines endgültigen Übertritts zur katholischen Kirche als eine recht undurchsichtige Persönlichkeit. Sein Unionsplan, den er dem König vorgelegt habe, sollte nur eine Annäherung der Dissidenten an die Katholiken bezwecken. Szumlanskyj wäre der Beschützer einer eigenen kirchlichen Tradition und seines ukrainischen Volkes gewesen. Er habe für seine Geistlichkeit größere Vergünstigungen erkämpfen wollen, als sie die Alt-Unierten besaßen. Auf dem schweren Wege zu einer Verständigung zwischen den Orthodoxen und den Katholiken habe der Bischof mit größter Vorsicht, ja mit einer gewissen Diplomatie vorgehen müssen².

Tatsächlich mußte Szumlanskyj seine Unionsarbeit unter sehr schwierigen Umständen durchführen. Die Lemberger Eparchie grenzte unmittelbar an die Kyiwer Eparchie und an jene von Luck. Die unmittelbare Nachbarschaft blieb nicht ohne Einfluß. Konnte Bischof Wynnyckyj gleich nach seiner Chirotonie mit dem politischen Leben brechen, so konnte dies keineswegs Szumlanskyj. Der Lemberger Bischof spielte immer eine bedeutende Rolle im politischen Leben. Wir finden ihn also bei den Besprechungen mit dem Kosakenhetman Doroszenko, die in den Jahren 1761 bis 1675 stattfanden³; ferner in den Jahren 1682 bis

¹ *M. Andrusiak*, Józef Szumlański, a. a. O., S. 110.

² *Ibid.*

³ *M. Andrusiak*, a. a. O., S. 149—156.

1689 inmitten der politischen Intrigen und Bestrebungen, das linke Dniproufer wieder von Moskau zu trennen⁴. Deswegen hatte er auch nicht selten viele Unannehmlichkeiten auszustehen. Immer stand er in engen Beziehungen zum König und zu führenden Männern der Krone und konnte so sicher sein, daß jede seiner Bitten erhört und erfüllt würde.

Doch mehr als sein Interesse an der Politik, stand sein großer Ehrgeiz, den er lange nicht überwinden konnte, einer raschen Förderung des Unionswerkes im Wege. Szumlanskyj strebte danach, die Administration desjenigen Teiles der Kyiwer Metropole zu erlangen, die unter der Krone Polens verblieb und wollte die Eparchie von Luck einem Familienmitglied sichern. Daher seine lebhafteste Korrespondenz mit den Moskauer Wojewoden und dem Patriarchen von Moskau. Diese persönlichen Angelegenheiten beschäftigten ihn oft so stark, daß es so aussah, als wolle er die Unionssache völlig beiseiteschieben.

In Wirklichkeit entsprang die Verzögerung methodischen Überlegungen, die helfen sollten, mehr Zeit für die Vorbereitung der Union zu gewinnen. Die größte Aufmerksamkeit wandte Szumlanskyj dabei seinem Klerus, dem Weltklerus und dem Mönchtum zu. Während seiner Visitationsreisen erteilte er den würdigen Kandidaten die Diakonats- und Priesterweihe. Er duldete die sogenannten wandernden Priester nicht und führte darum einen Diözesankatalog seiner Geistlichkeit ein⁵. An der Kathedrale zu Lemberg gründete er eine Druckerei, in der schon 1687 das Buch „Metryka“ und gleich danach „Der Psalter“ herauskam. Das Werk „Metryka“, das aus vier Teilen besteht, war für die Priester von großem Nutzen. Der erste und zweite Teil enthält Anweisungen, wie die Tauf- und Trauungsbücher zu führen seien, und eine Mahnung an die Priester, sich gewissenhaft an die Vorschriften zu halten. Im dritten Teil bietet Szumlanskyj ein Verzeichnis der hohen und kleineren Festtage. Er verurteilt alle Mißbräuche, die sich in das kirchliche Leben durch die Sittenlosigkeit des Adels und die Nachlässigkeit der Geistlichen eingeschlichen hatten. Der vierte Teil enthält eine Reihe von Pastoralanweisungen für den Klerus, und zwar über die Pflichterfüllung der Geistlichen, das innere Leben und über das Verhalten des Priesters in seinem Familienkreis, in der Kirche und in der Gemeinde. Außerdem ermahnt Szumlanskyj die Eltern darin, ihre Kinder nicht nur nach Kyiw und Lemberg in die Schule zu senden, sondern auch nach Jaroslau und Krakau. In Jaroslau befand sich damals ein Jesuitenkolleg und in Krakau eine Jesuitenakademie. Die „Metryka“, die eine große Verbreitung fand, war für die Geistlichkeit, aber auch für die gebildeten Laien von hohem Nutzen⁶.

Szumlanskyj gab sich große Mühe, die soziale Lage seiner Geistlichkeit zu verbessern. Dank seinem Gesuch befreite der König am 19. Juli 1686 den Lemberger Klerus von verschiedenen Verpflichtungen gegen die Gutsbesitzer. Von der Steuer zugunsten der Gutsbesitzer und ebenso von den Lasten der Militär-

⁴ Ibid., S. 156—157.

⁵ A. S. Petruszewycz, *Swodnaja . . .*, a. a. O., S. 211—412.

⁶ M. Wozniak, *Istoria Ukrainškoji Literatury*, Lwiw, 1924, Vol. III., S. 50—54.

einquartierung wurde die Geistlichkeit befreit⁷. Nach langjährigen Gerichtsverfahren erhielt Szumlanskyj die Pfründe von Perehinsko für die Lemberger Eparchie zurück. Er stiftete neue Klöster und beschenkte in reichem Maße die verarmten Konvente. Das St. Georgskloster an der Kathedrale erfreute sich seines besonderen Schutzes⁸, so daß die Geistlichkeit ihren Bischof liebte und auch später gegen den endgültigen Abschluß der Union im Gegensatz zum Adel und der Stauropigie keinen Widerstand leistete.

Aus dem vorhergehenden Kapitel ist uns die Einstellung der Römischen Kurie und des Apostolischen Nuntius geläufig. Durch die Kongregation der Propaganda öfters daran erinnert, tat der Nuntius sein möglichstes, die öffentliche Kundgebung des Unionsbekenntnisses durch Szumlanskyj zu beschleunigen⁹. Er sprach darüber im April 1683 mit dem König, aber laut Brief des Nuntius erwiderte Sobieski „che non sij bene in queste circostanze che si vuol trattare la lega con i Moscoviti e tirare de Cosachi al servizio della Republica fare cosa alcuna, che possa cagionar moto, et aversione maggiore de scismatici da noi“¹⁰. Tatsächlich schloß Polen im Jahre 1683 mit Österreich den Bund gegen die Türken, zu dem die beiden Staaten auch noch Moskau hinzuziehen wollten. Die Vorsicht des Königs war somit verständlich. Auf diese politischen Beweggründe brauchte der Nuntius nicht Rücksicht zu nehmen und konnte seinen Anschauungen treu bleiben. Szumlanskyj, dem er mehr Vertrauen als Wynnyckyj schenkte, überredete er, baldmöglichst den Unionsabschluß zu veröffentlichen. Aber umsonst. Voller Spannung auf den Ausgang der politischen Lage blickend, dachte Szumlanskyj nicht an diesen wichtigen Schritt¹¹.

Im nächsten Jahre bot sich dem Nuntius eine günstige Gelegenheit. Gedeon Czetwertynskyj mußte infolge seiner schlechten Beziehungen zum König und zum polnischen Adel seinen Bischofsstuhl in Luck verlassen, begab sich Mitte des Jahres 1684 auf das „Linke Ufer“ des Dnjepr zum ukrainischen Kosakenhetman Samojlowycz und schlug in Baturyn seine Residenz auf¹². Nicht lange danach wurde er am 29. Juni 1685 zum Kyiwer orthodoxen Metropoliten gewählt und unterstellte sich der Jurisdiktion des Moskauer Patriarchen. Daraufhin bat der Nuntius den König, das Bistum von Luck jetzt in katholische Hände zu geben und dorthin vorläufig den Cholmer Bischof Jakob Susza mit der Aufgabe zu senden, das Volk auf die Union vorzubereiten¹³. Der König, treu seiner alten Methode, wollte jedoch nichts übereilen und war eher für die Übergabe

⁷ *Welyczko*, *Litopys*, Vol. II, S. 594—597.

⁸ *M. Andrusiak*, a. a. O., S. 137—139.

⁹ Die Propaganda unter dem 20. Febr. 1683 an den Nuntius von Polen. Vgl. A. P. Lettere, Vol. 72, fol. 18 r.

¹⁰ Der Nuntius Pallavicino unter dem 21. April 1683 an die Propaganda. Vgl. MPR, Vol. II, fol. 128 r.

¹¹ Der Nuntius Pallavicino unter dem 21. April 1683 an die Propaganda, a. a. O.: „... mi son mosso a persuadere al Vescovo Greco di Leopoli (della vera conversione, del quale hò qualche miglior indicio) la necessità, che hà per la propria sua salute, di fare la publica professione della fede. Io proseguirò per hora questa via per vedere, se riuscirà, e terrò la prima quando creda possa sortire.“

¹² *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii*, II, Vol. II, No. 82, S. 447.

¹³ A. P., *Acta*, Vol. X, vom 8. Januar 1685.

des Bischofsstuhles von Luck an einen geheimen Katholiken, um im Augenblick keine Beunruhigung Moskaus hervorzurufen¹⁴. Da ein durch den König begünstigter Kandidat nicht vorhanden war, wurde Bischof Szumlanskyj zum Administrator der Eparchie von Luck ernannt¹⁵.

Der Nuntius war dem anfangs abgeneigt, stimmte dann aber zu. Er versuchte nun wenigstens, Bischof Szumlanskyj zur öffentlichen Bekenntnisablegung zu bewegen, mußte sich jedoch mit einem Versprechen des Lemberger Bischofs zufrieden geben¹⁶. Letzterem lag sehr am Herzen, daß sein Bruder Athanasij den Bischofsstuhl von Luck bekäme, was ihm auch gelang¹⁷. Der Nominat Athanasij Szumlanskyj mußte vorher sein Glaubensbekenntnis vor dem Nuntius Pallavicino ablegen¹⁸ und sich verpflichten, „di non farsi consecrare da altri, che da Vescovi uniti manifestamente“¹⁹. Das Versprechen hielt er jedoch nicht ein, sondern empfing am 18. Mai 1687 die Bischofsweihe vom orthodoxen Metropolitanen Dosytheus von Suszawa und von den Mitkonsekranten Innozenz Wynyckyj und Joseph Szumlanskyj²⁰.

Nach Ablegung des halböffentlichen Glaubensbekenntnisses stand Bischof Joseph Szumlanskyj einige Jahre lang in recht guten Beziehungen zum Apostolischen Nuntius. Noch im Jahre 1685 versprach er, sobald wie möglich die Union in seiner Eparchie zu veröffentlichen. Aber schon im Jahre 1686 fing er zu schwanken an, so daß man an seiner Katholizität zweifeln konnte. Die Beweggründe seines Zauderns waren teils politischer, teils persönlicher Natur.

Wegen der sogenannten „türkischen Gefahr“ wollte der König auch Moskau für den Bund gegen die Türken gewinnen und schickte deshalb im Jahre 1685 zwei Gesandte: den Wojewoda Grzymulkowski und den Kanzler Ogiński nach Moskau. Am 6. Mai 1686 wurde zwischen Moskau und dem polnischen König der „Ewige Friede“ geschlossen. Moskau trat dem Bund gegen die Türken bei. Der König bezahlte das Abkommen teuer, indem er die Länder von Kyiw, Czernyhiw und Smolensk an Moskau abtrat. Kraft der neuen Friedensartikel sollten die ukrainischen orthodoxen Bistümer von Luck, Lemberg-Halycz und Peremyśl wie auch das weißruthenische Bistum von Mohyliw in keiner Weise beunruhigt werden²¹. Somit war jede Unionspropaganda ausgeschlossen. Die

¹⁴ Relatio des Kardinals Nerli vom 7. Mai 1685. Vgl. A. P. Acta, S. 67.

¹⁵ A. S. Petruszewycz, a. a. O., S. 208.

¹⁶ Relatio des Kardinals Nerli vom 7. Mai 1685, a. a. O.: „Si è però egli (Szumlanskyj) indotto a promettere la manifestazione senza parlare delle gratie altre volte pretese, e si è incerato un scritto, del quale si dà annessa la copia segnata A. (im Archiv der Propaganda ist die Abschrift nicht zu finden). Dice il Nuntio haver havuto la mira di concepirlo in modo, che se egli non osserva la promessa, incorra nelle pene prescritte dalle constitutioni del regno alli apostati, con incaricare il prelado di mostrare, che mantenga l'unione.“

¹⁷ Relatio des Kardinals Nerli vom 7. Mai 1685, a. a. O.

¹⁸ Daniel Szumlanskyj unter dem 10. Oktober 1699 an den Kardinal der Propaganda. Vgl. MPR II, S. 698: „Parens meus quondam Episcopus Luceoriensis Graeci Ritus a Sua Eminentia promotus. Iam cessit fatis ab annis tribus et medio. Et quidem bene dispositus, praesente me quando moriens, eandem quam professus erat fidem in manibus Eminentiae Suae recognovit, acceptavit, et amplexatus est. In cuius professione et mortuus est...“

¹⁹ Relatio des Kardinals Nerli vom 7. Mai 1685, a. a. O.

²⁰ A. S. Petruszewycz, a. a. O., S. 214—215.

²¹ Volumina Legum, Vol. VI, S. 76—78.

genannten Bistümer bekamen das Recht, mit dem Kyiwer orthodoxen Metropoliten frei zu verkehren. Er hatte die neuen Bischöfe für diese Bistümer dem König zu präsentieren, da nur ihm das Weiherecht zustand; von ihm sollten auch die Bischöfe den Segen für ihre Arbeit erbitten. Man darf dabei nicht vergessen, daß die Kyiwer Metropole seit dem Juni 1685 nicht mehr von Konstantinopel, sondern vom Moskauer Patriarchen abhängt. Der „Ewige Friede“ war für Polen hart. Man machte deswegen dem König Sobieski mancherlei Vorwürfe, aber der Monarch konnte schwerlich anders handeln. In Anbetracht der politischen Lage durfte er Moskau nicht vor den Kopf stoßen und war genötigt, bei seinen unionistischen Bestrebungen größte Vorsicht walten zu lassen und auch Szumlanskyj in diesem Sinne zu beeinflussen.

Die persönlichen Gründe Szumlanskyj's betreffen die Erneuerung der alten Halyczer Metropole, in der er selber den Metropoliten Titel erhalten wollte. Außer der Administration des polnischen Teils der Kyiwer Metropole bekam er nach dem Tode des Archimandriten Gisel im Februar 1684 auch die Archimandrie des Kyiwer Lauraklosters²². Das Amt konnte er aber nur bis zur Wahl des Gedeon Czetwertynskyj zum Kyiwer orthodoxen Metropoliten in Ruhe ausüben. Czetwertynskyj, der Szumlanskyj nie freundlich gesonnen war, berief sich auf die diesbezüglichen Artikel des „Ewigen Friedens“ und forderte das Recht auf die ganze Kyiwer Metropole unter Einschluß des „Rechten“ Dniproufers. Die Lage verschlimmerte sich, als Athanasij Szumlanskyj zum Bischof von Luck ernannt wurde. Darüber beschwerte sich Czetwertynskyj im Jahre 1688 beim Moskauer Wojewoden Robodanowskyj und bat ihn um Intervention beim König. In seinem Schreiben klagte er Szumlanskyj an, daß er seinen Priestern den Verkehr mit Kyiw verböte, die von ihm konsekrierten Antimensien und das hl. Chrisam vernichtete und ihn als Metropoliten von Kyiw in der Liturgie nicht kommemorieren ließe²³. Szumlanskyj war sich der Schwere der gegen ihn erhobenen Beschuldigungen bewußt und erkannte, daß sich hinter Czetwertynskyj der Patriarch von Moskau stellen und es so schwer sein würde, den Kampf zu gewinnen. Um ihn mit Aussicht auf Erfolg zu führen, sandte Szumlanskyj im Mai 1689 den Mönch Partenij Lomykowskyj mit Briefen an die Zaren Iwan und Peter Aleksiejewicz²⁴, die Zarin Sofia Aleksiejewna²⁵, den Fürsten Wasyl Golizyn²⁶ und den Patriarchen Joachim nach Moskau²⁷. Die Briefe an die Zaren und den Fürsten Golizyn sind mit diplomatischer Feinheit geschrieben. Im Namen der Bischöfe von Peremyšl und Luck und in eigenen Worten spricht er seine große Freude über den „ewigen Frieden“ aus. Er ist froh über den Bund gegen den gemeinsamen Feind, der zugleich der Feind des hl. Kreuzes sei. Er nützt den 9. Punkt des „Ewigen Friedens“ über die Freiheiten der „orientalisch-griechisch-russischen“ Geistlichkeit aus und bittet den Zaren um Fürsprache und Beistand

²² Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii, I, Vol. IV, S. 72—73.

²³ Welyczko, Litopyś, Vol. III, S. 63—69.

²⁴ Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii, I, Vol. X, S. 753—756.

²⁵ Ibid., S. 756—758.

²⁶ Ibid., S. 758—759.

²⁷ Ibid., I, Vol. V, S. 271—276.

bei der polnischen Krone. Sodann sucht er um materielle Hilfe für seine verarmte Eparchie und den Wiederaufbau der durch den Krieg zerstörten Lemberger Kathedrale nach. Nirgends findet sich eine Bestätigung dafür, daß Bischof Wynnyckyj von dieser Gesandtschaft nach Moskau etwas wußte. Wynnyckyj spielte damals eine eindeutige Rolle, stand einem Streite mit Czetwertyńskij fern und brauchte auch in persönlichen Angelegenheiten keine Hilfe vom Moskauer Zaren.

Größeres Interesse beansprucht der Brief Szumlanskyj's an den Patriarchen Joachim. Er besteht aus zwei Teilen. Der erste hat denselben Inhalt wie die Briefe an die Zaren, jedoch unter mehrmaliger Hinzufügung von Treu- und Ergebenheitsversicherungen gegenüber der Orthodoxie und dem Moskauer Patriarchen²⁸. Im zweiten beklagt sich Szumlanskyj über den Metropolitan Czetwertyńskij. Er wirft ihm dessen unkanonische Wahl zum Metropolitan vor, und bittet den Patriarchen, ihn und die anderen drei Bistümer vom Druck des Czetwertyńskij zu befreien und unbedingt die Halyczer Metropolie zu erneuern, „weil die Metropolie von Halycz alt ist... Warum also soll Deine Seligkeit, Heiliger Vater, nicht in den Ländern von Halycz einen Metropolitan ernennen? Andere nämlich waren die Metropolitanen von Kyiw und andere jene von Halycz... Verleiht uns Seine Königliche Majestät freies Recht auf die Wahl des Metropolitanen, so wirst Du, Heiliger Vater, den neu Erwählten segnen und ihm aus Deiner Bischofshand den Sakkos reichen“²⁹. Einen derartigen Brief hätte man von Szumlanskyj nicht erwartet. Doch bevor wir die schwierige Frage weiter erörtern, haben wir vorerst einmal den fernerer Gang der geschichtlichen Ereignisse zu verfolgen.

Seit längerer Zeit wußte man in Moskau von der Unionsbereitschaft Szumlanskyj's, vielleicht auch von seinem Bekenntnis zum katholischen Glauben. Im Jahre 1685 schaute man auf ihn als auf einen „gottlosen Uniaten“. Seine letzten Briefe nach Moskau rückten ihn dort aber wieder in ein besseres Licht. Der Patriarch Joachim antwortete am 22. Oktober 1689. Er hob hervor, daß die Kyiwer Metropolie von Moskau abhängig sei und Szumlanskyj sich in allen wichtigen Angelegenheiten an die Kyiwer Metropolie zu wenden habe. Eine Einrichtung der Halyczer Metropolie sei unmöglich, weil die Kyiwer Metropolitanen diesen Titel führten. Man könnte jedoch mit Zustimmung des polnischen Königs in Lemberg ein Erzbistum einrichten und mit der Zeit auch eine Metropolie, die aber nicht mehr als die von Halycz, sondern anders bezeichnet werden müsse; man könne sie sogar dem Moskauer Patriarchen unmittelbar unterstellen. Durch den Archidiakon Partenij sandte der Patriarch seine Gaben an Szumlanskyj: ein Phelonion, ein Omoforion, eine Rjassa, einen bischöflichen Mandhyas, ein Evangelienbuch, ein Archieratikon und zwei Liturgikone³⁰. Außerdem schrieb er am 12. Dezember an den Metropolitan Czetwertyńskij einen Brief mit der Mahnung, den Bischof Szumlanskyj und die anderen Bischöfe in Polen-Litauen

²⁸ Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii, I, Vol. V, S. 271—273.

²⁹ Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii, I, Vol. V, S. 273—276.

³⁰ Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii, I, Vol. V, S. 290—293.

nicht mehr zu verfolgen und empfahl, in Kyiw alle ukrainischen Pilger aus Galizien freudigen und offenen Herzens zu empfangen³¹.

In seiner Antwort auf dieses Schreiben versuchte Czetwertyński Szumlanskyj noch mehr zu beschuldigen und vor allem zu beweisen, daß Szumlanskyj schon jahrelang katholisch sei. Bereits als Soldat, so sagt Czetwertyński, habe er niemals bei orthodoxen Priestern, sondern bei Geistlichen des römisch-katholischen Ritus gebeichtet und als Bischof sein geheimes Glaubensbekenntnis vor dem Nuntius auf dem Reichstag zu Grodno abgelegt. Auf den Lemberger Bischof ginge die Initiative zum Lubliner Colloquium zurück. Szumlanskyj habe ihn und die anderen Orthodoxen damals zum Abschluß der Union zwingen wollen. Deswegen habe er, Czetwertyński, seine Eparchie verlassen und nach Kyiw flüchten müssen. Schließlich klagte Czetwertyński noch Bischof Athanasij, den Bruder Szumlanskyj's, an³².

Trotzdem schrieb derselbe Szumlanskyj Briefe an den Moskauer Patriarchen. Es ist eine interessante Frage, ob der Bischof zur Zeit seiner Korrespondenz mit Moskau den Bruch mit der katholischen Kirche vollzogen hatte und damit wieder Schismatiker geworden war. Nur jemand, der sich unzureichend in die damaligen Verhältnisse vertieft hat, könnte behaupten, daß Szumlanskyj aus innerer Überzeugung gehandelt und den Moskauer Patriarchen wirklich als seinen Vorgesetzten betrachtet habe. Zweifellos waren die Hauptbeweggründe der Korrespondenz mit Moskau einerseits der Streit zwischen Szumlanskyj und Czetwertyński, andererseits der Wunsch, für die Lemberger Geistlichkeit, überhaupt für seine eigene Diözese, den Klerus und sich selbst etwas herauszuschlagen. Er kannte die Mentalität des Adressaten gut und verfaßte dementsprechend seine Briefe ohne innere Überzeugung. Wußte er doch, daß Wynnyckyj sich um dieselbe Zeit endgültig auf die Union vorbereitete. Aus den angeführten Dokumenten geht auch klar hervor, daß Szumlanskyj ernsthaft an die Union dachte. Nur sollte ihm die Gnade des Herrn auf Grund der schwierigen Verhältnisse in der Lemberger Diözese erst sehr spät auf seinem dornenvollen Wege zuteil werden. Auch dem hl. Paulus wurde die Damaskusstunde nicht sofort nach der Steinigung des Protomärtyrers Stephanus geschenkt. Noch lange verfolgte er die Christen „getreu der väterlichen Tradition“. Nicht nur einmal erhielt er vom Hohenpriester den Auftrag, die Nachfolger und Bekenner des gekreuzigten Galiläers vom Erdboden zu vertilgen. Schließlich leuchtete ihm doch das große Licht und brachte ihn zur Einkehr.

Wir brauchen uns deshalb nicht zu wundern, wenn noch größere Schatten an der Persönlichkeit des Lemberger Bischofs festzustellen sind. Wir denken dabei an die sogenannte „Salomonsintrige“. Der ehemalige Hetman der Ukraine Samojłowycz sandte mit Hilfe der Familie Golizin durch den Mönch Salomon falsche Briefe nach Polen, die angeblich vom Hetman Iwan Mazepa an König Sobieski und Bischof Szumlanskyj gerichtet waren. Szumlanskyj hielt das für

---

³¹ Ibid., Vol. X, S. 764.

³² M. Andrusiak, Józef Szumlański, S. 99.

eine gute Gelegenheit, mit Mazeppa politische Beziehungen anzuknüpfen, und schrieb deshalb an den Hetman einen Brief. Als letzterer keine Antwort gab, sandte Szumlanskyj im Februar 1690 einen Edelmann namens Domaradzkyj zu Mazeppa mit dem Vorschlag, sich mit Polen-Litauen gegen Moskau zu vereinigen. Die Angelegenheit kam Mazeppa, der Szumlanskyj mißtraute, so verdächtig vor, daß er den Edelmann Domaradzkyj gefangen nehmen und nach Moskau schaffen ließ. Gleichzeitig wurde in Polen die Intrige Salomons mit den falschen Briefen aufgedeckt. Moskau geriet in Wut. Der ganze Zorn des Moskauer Zaren fiel natürlich auf Szumlanskyj. Moskau forderte vom polnischen König, daß Szumlanskyj mit dem Tode bestraft würde, weil er sich gegen die Satzungen des „Ewigen Friedens“ vergangen hätte. Auch in Warschau war man höchst unzufrieden und vermutete, daß Szumlanskyj einige Berichte über die politische Lage Polens nach Moskau gesandt hätte³³. So war der Bischof unglücklicherweise zwischen zwei Feuer geraten.

Dennoch war er ein geschickter Diplomat. Im März 1692 fand sich eine gute Gelegenheit, mit dem Moskauer Residenten Michajlov, der eben im Lemberg weilte, zu sprechen. In dem Gespräch mit dem Residenten, das im Kloster des hl. Johannes des Evangelisten stattfand, schob Szumlanskyj die ganze Schuld auf den König. Der Resident war anfangs sehr mißtrauisch, fing aber im Laufe der Unterhaltung an, Szumlanskyj zu vertrauen. Auf die Frage des Residenten, was für eine Genugtuung der Bischof dem Zaren zu erweisen gedächte, gab Szumlanskyj einige politische Ratschläge zu den polnisch-russischen Beziehungen. Besonders wäre der „Ewige Friede“ von der ganzen Republik auf einem der nächsten Reichstage zu bestätigen, weil die Verpflichtung des Königs allein in Polen nicht genügend Kraft besäße. In der Tat wurde diese Frage des „Ewigen Friedens“ auch erst 1710 endgültig entschieden³⁴. Szumlanskyj äußerte unter anderem, Polen beachte den „Ewigen Frieden“ nicht, wofür die Union der Peremyšler Diözese und die unionistischen Arbeiten ein Beweis seien. Es scheint, daß dem Residenten das Gesagte einleuchtete. Dies bestätigt die Tatsache, daß Szumlanskyj am 15. Mai, dem Feste der Heiligen Dreifaltigkeit, in der Kathedralkirche zelebrierte und feierlich für den Zaren, den ökumenischen und Moskauer Patriarchen, die Familie des Zaren und für die Verbreitung des orthodoxen Glaubens betete, was in Anwesenheit des Moskauer Residenten und der ganzen Lemberger Bruderschaft geschah³⁵.

Szumlanskyj versuchte auch, den neuerwählten Moskauer Patriarchen Adrian (24. August—6. September 1690) für sich zu gewinnen. Darum schrieb er am 29. November 1693 einen Brief an den Patriarchen und beglückwünschte ihn zu seiner Erhebung auf den Patriarchenstuhl. Szumlanskyj entschuldigte darin seine späte Huldigung und gab als Grund dafür die ständigen Kriege und Verfolgungen der Orthodoxen in Polen an. Unter anderem schrieb er: „Ich allein mit meinem Bruder Athanasij, dem orthodoxen Bischof von Luck, halte das Ruder

³³ *M. Andrusiak, Józef Szumlański, a. a. O., S. 158—167.*

³⁴ *Solovev, Istoria Rossii, St. Petersburg 1896, S. 1125—1128.*

³⁵ *Solovev, a. a. O., S. 1128.*

der heiligen orientalischen, orthodoxen Kirche in Händen und es gibt keinen, der uns hilft, außer Gott, unserem Helfer“³⁶. Er entschuldigte auch diesmal, ähnlich wie vor dem Residenten, sein Vergehen und versicherte dem Patriarchen, daß er für ihn und den Zaren ständig bete. Mit der Zeit vergaß Moskau alle Vorwürfe gegen Szumlanskyj.

Leichter konnte sich Szumlanskyj beim König entschuldigen. Manche Vorwürfe verneinte er einfach, auf andere erwiderte er, daß er nur das Beste der Republik im Auge gehabt hätte, was auch den Tatsachen entsprach³⁷. Die Salomonsintrige belastete Szumlanskyj unnötig. Er büßte viel Kraft ein, um aus der bösen Situation ohne Schaden herauszukommen. Vom katholischen Standpunkt aus ist sein Verhalten sicher nicht zu rechtfertigen. Trotzdem schritt der Bischof langsam auf dem gekennzeichneten Weg weiter.

Gerade als Szumlanskyj mit dem Moskauer Residenten seine Besprechungen führte, erinnerte ihn der König daran, daß es die rechte Zeit sei, die Union abzuschließen³⁸. Szumlanskyj zeigte abermals seinen guten Willen. So schrieb denn auch der Metropolit Zochowskyj an die Propaganda und teilte mit, daß sich Joseph und Athanasij Szumlanskyj anläßlich des nächsten Reichstages feierlich zur Union bekennen würden. Gleichzeitig bat er um Anweisungen für diesen Schritt³⁹. Trotz des guten Willens des Metropoliten und des Nuntius nahm die Sache keinen glücklichen Ausgang, weil die Salomonsintrige gerade in vollem Gange war⁴⁰. Erst als die moskovitischen Beschwerden gegen Szumlanskyj verstummten, kam man in der Sache der Union einen weiteren Schritt voran. Der Nuntius wies bei jeder Gelegenheit allein oder mit Hilfe des Königs auf die Notwendigkeit einer „*declaratio publica*“ durch Szumlanskyj hin⁴¹. Die Angelegenheit legte der Nuntius auch dem P. Sebastian Accorsi ans Herz⁴², der in Lemberg lebte, mit Szumlanskyj stand und so einen großen Anteil an der Union der Lemberger Diözese hatte. In gleicher Richtung machte der Kronhetman Stanislaw Jablonowski mit Hilfe seines Kaplans P. Theophil Rutka S. J. seinen Einfluß geltend. Schließlich war der König bereit, alles zu tun, um die Lemberger Eparchie mit der katholischen Kirche zu vereinigen. Bei seinem Vorhaben wurde der König durch den uns bereits bekannten P. Mauritius Vota S. J. wirksam unterstützt.

³⁶ Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii, I, Vol. X, No. 181, S. 793—795.

³⁷ *M. Andrusiak*, Józef Szumlański, S. 165—166.

³⁸ A. P. Acta 1692, No. 28, fol. 96 r.—97 r.: „... il Rè haveva fatto dire a Mons. Szumlanski ... che hormai era tempo di dichiararsi, se voleva unirsi alla Chiesa cattolica come haveva tante volte promesso. Rispose il vescovo d'esser prontissimo all'unione, e che conosceva per castigo della durezza dimostrata sin hora una continua infermità che lo tormenta...“

³⁹ A. P. Acta 1692, No. 1, fol. 195 rv.: „... hanno promesso di venire all'unione anco li vescovi di Leopoli e di Luceoria, onde supplica (Zochowskyj) l'EE.VV. degnarsi ordinargli come debba governarsi in tal occasione, e di scrivere in ciò a Mons. Nuntio, dal quale esso Mons. Metropolita si dichiara di volere del tutto dipendere.“

⁴⁰ Zochowskyj unter dem 9. April 1693 an Kardinal Nerli. Vgl. A. P. MPR II, S. 599.

⁴¹ Der Nuntius unter dem 4. Januar 1695 an Kardinal Altieri. Vgl. Congr. Part., Vol. 29, S. 901—903.

⁴² *Ibid.*

Im April 1694 benachrichtigte P. Vota die Kongregation der Propaganda, daß Szumlanskyj zur Ablegung des öffentlichen Glaubensbekenntnisses bereit sei⁴³. Tatsächlich forderte der König im Einverständnis mit Szumlanskyj im Juli durch ein Rundschreiben den Adel, den Klerus und die Bruderschaften auf, die Union zu beschleunigen. So berief Szumlanskyj am 6. November 1694 für den 16. Dezember eine Zusammenkunft nach Lemberg, über die wir drei Berichte besitzen. Der erste befindet sich im Poczaiwer Kloster und wurde durch E. Likowskyj veröffentlicht⁴⁴. Der Verfasser dieses Berichtes nahm an der Zusammenkunft teil, war Bischof Szumlanskyj zugeneigt und spricht über ihn durchaus objektiv. Der zweite Bericht wurde von einem orthodoxen Adligen namens Osarkowskyj geschrieben und dem Metropoliten von Kyiw Jasinskyj übergeben⁴⁵. Zwischen den beiden genannten Berichten bestehen keine wesentlichen Widersprüche. Die Ansprache des königlichen Legaten Christopher Skarbek wird im zweiten Bericht genau angegeben, aber von dem Vorhaben Szumlanskyj's, die Union abzuschließen, und von seiner bezüglichen Überredung des orthodoxen Adels wird geschwiegen. Der Verdacht besteht, daß dieser Bericht vielleicht später von Szumlanskyj selbst verfaßt wurde, um dem orthodoxen Metropoliten Jasinskyj zu beweisen, daß die Initiative in dieser Angelegenheit gänzlich vom König ausgegangen wäre. Der dritte Bericht ruht im Archiv der Propaganda. Verfasser war höchstwahrscheinlich der Missionspräfekt Sebastian Accorsi, der den Bericht dem Nuntius zur Weiterleitung nach Rom übermittelte⁴⁶. Aus dem Inhalt geht hervor, daß am festgelegten Tage, dem 16. Dezember 1694, fünfzig Vertreter der verschiedenen Klöster und Bruderschaften, wie des Adels nach Lemberg kamen. Auch eine große Anzahl von Priestern aus dem Weltklerus fand sich ein; der König sandte seinen Legaten Christopher Skarbek, Kastellan von Halycz. Zu dieser Zeit weilte Stanislaw Jablonowski, der große polnische Kronhetman, in Lemberg. Ferner war Bischof Wynnyckyj von Peremyśl anwesend, „che non hà mancato d'impiegarsi con molto zelo in quest'opera“⁴⁷. Die Person des Nuntius vertrat Sebastian Accorsi, dem der Nuntius Andrea Santa Croce entsprechende Vollmachten gegeben hatte. Am 16. Dezember fand in der Mariä Himmelfahrtskirche zu Lemberg, die der Stauropogie gehörte, eine feierliche Liturgie statt. Hier sollte auch die erste Sitzung stattfinden, aber die Stauropogie protestierte dagegen, so daß die Versammlung erst am nächsten Tage in der Kathedrale abgehalten werden konnte⁴⁸. Man verlas zuerst die königliche Instruktion, in der der König zur Union aufrief, da der Konstantinopler Patriarch

⁴³ A. P. Acta 1684, No. 13, fol. 151 v.—152 v.: „Inoltre la Maestà Sua m'avvisa l'ottima disposizione dei Vescovi di Leopoli e di Luceoria d'abbracciare l'Unione, persuadendosi che la S. Congregazione e la Santità di Nostro Signore apriranno le loro braccia benigne a tante centinaia di migliaia d'anime che stanno per ricorrere nel seno della Santa Madre Chiesa.“

⁴⁴ E. Likowski, Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi, S. 263—267.

⁴⁵ M. Andrusiak, Józef Szumlański, S. 106—108.

⁴⁶ Der Nuntius unter dem 4. Januar 1685 an Kardinal Altieri. Vgl. Congr. Part., Vol. 29, S. 901—903.

⁴⁷ Relazione di ciò che è seguito circa la sperata Unione o dichiarazione del Szumlanski Vescovo di Leopoli vom 16. Dez. 1694. Vgl. A. P. Congr. Part., Vol. 29, S. 896—897.

⁴⁸ A. S. Petruszewycz, Swodnaja . . . , a. a. O., S. 380.

sich unter den Türken, den Feinden der Christenheit befände. Aus der Union zögen die Geistlichen und der Adel insofern auch einen besonderen Nutzen, als sie die Möglichkeit hätten, hohe Ämter in der Republik zu bekleiden. An dem Beispiel der Peremyšler Diözese könne man sehen, daß die Union nichts Neues im Ritus und in der kirchlichen Tradition mit sich bringe; der orientalische Ritus solle gepflegt werden. Danach erhielt ein Mönch das Wort, „che impugnò direttamente l'Unione, confermando il Popolo nel proposito di non accettarla“⁴⁹. Als Szumlanskyj die Gegenrede hörte, erhob er sich, verbot dem Mönch zu sprechen und forderte ihn auf, seine Meinung zu ändern. Endlich sprach Szumlanskyj selber und versuchte, die Versammelten für die Union zu gewinnen. Aber die Vertreter des Adels und der Bruderschaften ließen sich nicht überreden. Da sie den König fürchteten, wagten sie nicht, zu protestieren, sondern machten den Vorschlag, die endgültige Entscheidung einer neuen Zusammenkunft der Orthodoxen der Republik vorzubehalten⁵⁰.

Am nächsten Tage, dem 18. Dezember, fand die zweite Sitzung statt, auf der Szumlanskyj erneut eine Rede hielt. Er sprach vom Primat des römischen Bischofs und schlug vor, noch in dieser Zusammenkunft das Bekenntnis zum Primat des Nachfolgers Petri öffentlich vorzunehmen. Im gleichen Sinne äußerte sich der königliche Legat Christophor Skarbek. Aber alles blieb vergeblich. Denn der Adel erwiderte fast einstimmig: „Wir bitten den König, daß er uns erlaube, in unseren Freiheiten und im alten Glauben zu verbleiben. Somit erklären wir, daß, falls der Bischof uns verlassen sollte, wir ihm nicht nachfolgen werden“⁵¹. Szumlanskyj fand sich in die schwere Lage. Er wollte dem Adel keinen zu scharfen Widerstand entgegensetzen und begnügte sich deshalb mit dem Beschluß, Abgeordnete mit entsprechenden Briefen an den König zu senden.

Die heikle Lage des Bischofs erkannte Sebastian Accorsi, der noch vor der Sitzung zum Szumlanskyj kam und ihn herzlich um Standhaftigkeit bat. Er sollte um jeden Preis mit seinem Klerus öffentlich die Union abschließen, was Szumlanskyj auch versprach⁵².

Gleich zu Anfang der dritten Sitzung erklärte sich Szumlanskyj gegen die Sendung von Abgeordneten an den König, falls diese nicht zur katholischen Kirche gehörten; denn der König möchte die Lemberger Diözese katholisch sehen. Dann unterstrich er die Tatsache, daß die Lemberger Diözese keine juridischen Oberen habe, und fügte von sich aus hinzu: „Dem Moskauer Patriarchen werde ich mich nicht anschließen, weil die Rusj niemals zu ihm gehört hat, zum Kyiwer Metropolitener Patriarchen kann ich nicht, weil er von uns nicht erwählt ist, zum Konstantinopler Patriarchen kann ich nicht, denn dort gibt es keine Ordnung; es nennen sich ja zu gleicher Zeit mehrere Patriarchen und außerdem verbietet uns auch das Staatsgesetz diesen Weg“⁵³. Weiter sprach Szumlanskyj von dem guten Beispiel

⁴⁹ Relazione vom 16. Dezember 1694, a. a. O., S. 896 v.

⁵⁰ *Welyczko*, *Litopyś*, Vol. III, S. 253.

⁵¹ Kongregacya Greco-Ruska dyecezyi Lwowskiej odbyta w r. 1694 we Lwowie, S. 265, abgedruckt bei E. Likowski, *Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi*.

⁵² Relazione vom 16. Dezember 1694, a. a. O., fol. 896 v.

⁵³ Vgl. S. 165, Anm. 1, S. 266.

der Peremyšler Diözese. Der Adel wollte jedoch von der Union kein Wort mehr hören und forderte die Entsendung einiger Abgeordneter an den König. Szumlanskyj erwiderte kurz und entschieden: „Ich verbiete jede Sendung an den König und gehe den mir vom König gewiesenen Weg. Wer will, kann mitgehen, wer nicht will, hat seine freie Entscheidung“⁵⁴. Nach diesen Worten verließen der Adel, die Bruderschaften und der schwarze Klerus die Kathedralkirche, während der Bischof mit dem ihm treu ergebenen weißen Klerus und einigen Mönchen zurückblieb. Im Beisein des Sebastian Accorsi gingen darauf alle in die Kapelle der St. Georgskathedrale und erklärten sich hier für die Union. Die Geistlichen forderten für sich dieselben Rechte im Staate, die der lateinische Klerus schon besaß. So endete die Zusammenkunft von Lemberg. Szumlanskyj mußte sich nach Warschau begeben, um die Privilegien für seine Geistlichkeit zu erringen. Die Zusammenkunft von Lemberg zeigt unzweideutig, daß Bischof Szumlanskyj auf seinem Wege zur katholischen Kirche nicht allein war. Seine Weltpriester begleiteten ihn.

Am nächsten Tage trafen sich bei Johann Stanislaw Jablonowski der uns bekannte Sebastian Accorsi, Bischof Wynnyckyj und Bischof Szumlanskyj. Alle gratulierten Bischof Szumlanskyj von Herzen und empfahlen ihm, von jetzt an den Papst in der Liturgie zu commemorieren und das gleiche auch für seinen Klerus anzuordnen. Der Bischof zögerte jedoch, da er die Bestätigung der Privilegien seitens des Königs abwarten und sich wie früher äußerst vorsichtig verhalten wollte. Jablonowski berichtete darüber an den König, während Sebastian Accorsi an den Nuntius schrieb. Dieser beeilte sich, dem König die notwendigen Erklärungen zu geben⁵⁵. Er vertrat die Meinung, daß Szumlanskyj sofort zusammen mit seinem Klerus in der eigenen Eparchie vor Sebastian Accorsi öffentlich das Glaubensbekenntnis ablegen solle. Bei der nächsten Gelegenheit könnte er dies vor dem Nuntius im Beisein des Königs wiederholen. Nach dem Wunsch des Königs sollte Szumlanskyj anläßlich des nächsten Sejms im Januar 1695 öffentlich zur Union übertreten. Man hoffte, daß die Angelegenheit in wenigen Wochen ein glückliches Ende nähme. Der Sejm begann im festgesetzten Monat Januar in Warschau, aber Szumlanskyj erschien nicht. Als Grund gab er später den Überfall der Tataren auf Lemberg an. Tatsächlich benachrichtigte Jablonowski den König und die Mächtigen der Krone mitten im Januar 1695 von der Gefahr, die seitens der Tataren drohe. Aber niemand nahm die Gefahr ernst, so daß der Sejm in gewohnter Weise verlief⁵⁶. Inzwischen aber erschienen die Tataren um den 10. Februar herum vor Lemberg und machten in kurzer Zeit aus der östlichen Vorstadt eine Wüste. Die St. Georgskathedrale war in Gefahr, aber der Bischof, ein alter Soldat, hatte seine Kathedrale in Verteidigungszustand gesetzt. In seinem Brief an Bischof Wynnyckyj berichtet Szumlanskyj eingehend

⁵⁴ Vgl. S. 163, Anm. 1, fol. 896 v.

⁵⁵ *Votum D. Nuncij Apostolici in materia Unionis vom Januar 1695. Vgl. Congr. Part., Vol. 29.*

⁵⁶ *L. Finkel, Napad tatarów na Lwów w roku 1695, Kwartalnik historyczny, Vol. IV, S. 460.*

über die Verwüstungen, die die Tataren in Halycz und in der Gegend, wo sich die bischöflichen Güter befanden, angerichtet hatten. Im gleichen Schreiben äußerte er sich unter anderem: „Nach Warschau gehe ich nicht, sondern ich reise, um die Asche meiner Güter zu sehen⁵⁷. Es ist schwer, genau zu sagen, was Szumlanskyj zu dieser Einstellung veranlaßte; jedenfalls kann der Tatarenüberfall nicht der einzige Beweggrund für sein Fernbleiben von Warschau gewesen sein. Er hätte seine Reise früher oder später nachholen, auf jeden Fall sich wenigstens entschuldigen können, dachte aber gar nicht daran. Der König fühlte sich durch diese Vernachlässigung beleidigt und hatte von nun ab zu Szumlanskyj kein Vertrauen mehr. Wir ersehen dies aus der Tatsache, daß er nach dem Ableben des Athanasij Szumlanskyj, Bischofs von Luck, für die vakante Stelle Dionisius Żabokryckyj ernannte, ohne mit Szumlanskyj darüber gesprochen zu haben. Żabokryckyj aber war niemals ein Freund des Lemberger Bischofs gewesen⁵⁸.

Der Nuntius Santa Croce hatte Bischof Szumlanskyj von Anfang an nicht allzuviel Vertrauen geschenkt. Sein Erstaunen war deshalb weniger groß, als das des Königs. Ohne lange zu überlegen, schieb er an die Propaganda⁵⁹. Hier aber besaß man schon einige Erfahrung von der Peremyšler Union her, verhielt sich deshalb ruhig und geduldig und empfahl dem Nuntius dasselbe⁶⁰.

Als der Lemberger Bischof beim König das frühere Wohlwollen verloren hatte, bemühte er sich, mit Żabokryckyj in Eintracht zu leben. Es ging ihm darum, daß dieser ihn als Administrator der Kyiwer Metropole anerkenne. Er sandte deshalb den Ihumen Stupnyckyj mit entsprechenden Briefen an Żabokryckyj⁶¹. Dieser aber brauchte eine solche Freundschaft nicht mehr, da er beim König in hoher Gunst stand.

Am 10. Juli 1696 starb König Sobieski und Szumlanskyj entschloß sich zu einem Schritt, der die Ehrlichkeit seiner Absichten gegenüber der Union stark in Frage stellt. Am 21. Juli 1696 schrieb er einen Brief, den er durch besonderen Boten an den orthodoxen Kyiwer Metropoliten Jasinskyj schickte. Darin erhob er gegen Żabokryckyj Anklage wegen dessen Ehe mit einer Witwe und fügte in einem Postskriptum folgendes in polnischer Sprache hinzu: „Euer Gnaden, habt Vertrauen zu mir! Der König ist gestorben und also ist die Union gestorben und niemand weiß besser als der Überbringer dieses Schreibens, in welche Verwicklungen mich weiland Johann III., König von Polen, gebracht hat. Gott vergebte es ihm! Wie ich vordem für die Kirche Gottes war, wird der Überbringer dieses Briefes gewissenhaft erläutern; ebenso was hier mit mir und meiner Rusj geschah. Es war schwer, den Kopf aufrecht zu erhalten; so lästig war dieser Herr

⁵⁷ L. Finkel, a. a. O., S. 483.

⁵⁸ M. Andrusiak, a. a. O., S. 109.

⁵⁹ A. P. Acta, No. 10, fol. 124 v.—125: „Scrive Mons. Nunzio in Polonia in data delli 22 Marzo passato manifestarsi sempre più la mala intenzione del Szumlanski capo de scismatici di Leopoli nel prendere sempre nuovi pretesti per differire la sua dichiarazione, la quale per la notizia c'ha del soggetto stima, che sia fin da desiderarsi che da conseguirsi . . .“

⁶⁰ Propaganda unter dem 14. Juni 1695 an den Nuntius. Vgl. A. P. Lettere, Vol. 84, fol. 29 r.—30 r.

⁶¹ Welyczko, Litopyś, Vol. III, S. 325—333.

für uns; mehr davon wird derselbe Überbringer berichten, während ich Euer Gnaden ebenso wohlwollender Bruder bleiben will, wie ich ein wahrer Sohn der orthodox-orientalischen Kirche Gottes bin. Nun also weg mit jedem Verdacht und fasset Zutrauen zu mir, worum ich Euer Gnaden ergebenst bitte“⁶². Einen ähnlichen Brief Szumlanskyj's erhielt Szeremetev, der Moskauer Wojewoda in der Ukraine.

Aus dem Schreiben geht klar hervor, daß Szumlanskyj jetzt den katholischen Glauben verleugnete. Was bewog ihn dazu? Wenn wir die Verhältnisse, in denen er sich befand, berücksichtigen, müssen wir feststellen, daß sie durchaus entmutigend waren. Das Vertrauen seitens des Königs war geschwunden; der Nuntius verhielt sich ihm gegenüber reserviert; der katholische Adel beachtete ihn noch weniger und ein Teil seiner Herde leistete ihm Widerstand, so daß er fast allein blieb. Das alles brachte ihn zur Verzweiflung und trieb ihn zu dieser Handlungsweise. Dennoch können wir auf Grund der Tatsachen nicht behaupten, daß er durch jenen verzweifelten Schritt seine früheren Unionsbemühungen für immer eingestellt habe. Besonders die Tatsache, daß die Lemberger Diözese mit ihrem Bischof nach fünf Jahren katholisch wurde, mildert unser Urteil über ihn. Auch nahm er die Verleugnung nicht öffentlich, sondern nur in einem Briefe vor. Weder der Apostolische Nuntius, noch Sebastian Accorsi hatten von dem Schreiben eine Ahnung. Ebenso ist in den Dokumenten keine Spur davon zu finden, daß Szumlanskyj in seiner Eparchie gegen die Union gewirkt hat.

Wir wissen nicht, welchen Kampf Szumlanskyj mit sich ausfocht und welche Gegensätze in seiner Seele um den Ausgleich rangen. In seinem Werke „Rom und Byzanz im Kampf um die Ukraine“ urteilt Eduard Winter⁶³ richtig über Szumlanskyj, wenn er meint, dieser sei Soldat, Bischof und Politiker in einer Person gewesen, und wenn er weiter sagt: „Trotz seiner Freundschaft mit dem König war Szumlanskyj auch ein nationalbewußter Ukrainer, der durch die Union sein Volk nicht schädigen wollte. Vor allem fürchtete er, daß Polen zu unierten Bischof von Lemberg und Peremyśl ernannt werden könnten“. Einerseits bedachtsam, andererseits aber übereilt und unüberlegt tut Szumlanskyj Schritte, die seine Bestrebungen um die Union auszuschließen scheinen. Er operiert wie ein Schachspieler, der seine Züge gut zu verschleiern weiß. Auch mag er des weiteren zum Mittel der brieflichen Verleugnung gegriffen haben, um einige Privilegien für sich persönlich als kirchlichen Würdenträger wie für seine Diözese und seinen Klerus zu sichern. Vielleicht erhoffte er, daß, wenn die polnische Regierung oder der Nuntius von seinem brieflichen Verkehr mit dem orthodoxen Metropolit oder dem Moskauer Gouverneur Kenntnis erhielten, diese geneigter wären, auch ihrerseits eine bindende Verpflichtung einzugehen, durch welche die Unierten den polnischen Staatsbürgern und dem lateinischen Klerus völlig gleichgestellt würden, was bisher immer nur ein leeres Versprechen geblieben war.

⁶² *Welyczko*, *Litopyś*, Vol. III, S. 390.

⁶³ *E. Winter*, *Rom und Byzanz im Kampf um die Ukraine*, Leipzig 1942, S. 98.

Ohne etwas von der Verleugnung der Union durch Szumlanskyj zu wissen, begann man unterdessen in Warschau wegen seines immerwährenden Zögerns ungeduldig und unzufrieden zu werden. Eine ganze Reihe alter Freunde wandte sich von ihm ab. Der Adel von Wolhynien verlor allmählich die Geduld und nahm seine Zuflucht zur List. Der Domherr von Luck, Andreas Loński, publizierte am 15. März 1697 in den Stadtakten von Luck und dann in Lemberg den Akt des Unionsbekenntnisses Bischof Szumlanskyj's aus dem Jahre 1681⁶⁴. Wahrscheinlich geschah dieselbe Veröffentlichung auch in anderen Städten. Dieses Unionsbekenntnis war bisher nur dem König, einem kleinen Kreis von Senatoren und einigen lateinischen Bischöfen bekannt gewesen. Wohl bestanden darüber Vermutungen in orthodoxen Kreisen, aber sie waren unsicherer Art. Sogar der Ihumen von Krechiv sprach während seines Besuches in Moskau am 15. August 1694 die volle Überzeugung aus, daß Szumlanskyj ein wahrer orthodoxer Hierarch sei und die Union in seiner eigenen Diözese nicht zulassen werde⁶⁵. Der von Loński publizierte Akt fügte Szumlanskyj einen doppelten Schaden zu. Die Orthodoxen waren höchst unzufrieden und der katholische Adel hatte kein Vertrauen mehr zu Szumlanskyj, betrachtete ihn vielmehr als Apostaten, wie aus den Akten des Landtags von Luck hervorgeht. Szumlanskyj konnte nicht persönlich nach Luck kommen und sandte deshalb ein Schreiben, in dem er seine Wünsche aussprach. Aber der Brief wurde gar nicht verlesen und der Adel beschloß sogar, den König zu bitten, sich ernster mit der Union zu befassen⁶⁶. Zu gleicher Zeit gab der Kyiwer orthodoxe Adel unzweideutig zu erkennen, daß seine Einstellung dem Unionswerk gegenüber nicht mehr so feindlich wie ehemals war. Im Landtag vom 2. Mai 1697 hatte dieser Adel nichts dagegen, daß die Abgeordneten sich um die dem Metropoliten Zalenskyj und den Unierten zustehenden Rechte sorgten. Zugleich forderte man von Szumlanskyj die Übergabe der Güter der Lucker Eparchie an den Nominaten Zabokryckyj⁶⁷.

Manche der polnischen Adeligen, die auf ihren Gütern orientalische, von Bischof Szumlanskyj abhängige Kirchen besaßen, unterstellten dieselben von sich aus den unierten Bischöfen. So beispielsweise der Kronhetman Stanislaw Jablonowski von Lemberg und die Baronin von Ostrog und Zaslaw, die den unierten Bischöfen von Wolodymyr und Luck mehr als 200 Kirchen zuführten⁶⁸. Jablonowski, über das lange Zögern Szumlanskyj's erbittert, klagte ihn sogar vor dem Höchsten Tribunal der Apostasie an⁶⁹. Die Anklage konnte gefährliche Folgen

⁶⁴ A. S. Petruszewycz, *Swodnaja . . .*, a. a. O., S. 344—345.

⁶⁵ A. Krylowski, *Lwowskoje Stwaripygialnoje Bratstwo*, S. 208, No. 87.

⁶⁶ *Relatio gestorum in Conventu Luceoriensi per Nobilitatem Volhynensem, adversus Szumlanski Leopoliensem, et Zabokrycki Luceoriensem Eppos Schismaticos* vom 7. April 1697. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 29, fol. 894 r.

⁶⁷ *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii*, II, Vol. II, No. 106, S. 547.

⁶⁸ Der Nuntius unter dem 16. April 1697 an Kardinal Spada. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 29, S. 884—885.

⁶⁹ E. Szmurlo, *Sbornyk dokumentow odnosiaszczychsia k istorii carstwowania imperatora Petra Welykaho Ucenynja Zapyski Imperatorskaho Juriewskaho Uniwersiteta*, 1902, No. 1, S. 611.

haben, weil noch im Sejm von 1668 beschlossen worden war, alle Apostaten der katholischen Kirche, sowohl die des lateinischen, als auch die des orientalischen Ritus, des Landes zu verweisen⁷⁰.

Noch schlimmere Überraschung bereitete Szumlanskyj eine Bestimmung des Karlowitzer Friedens vom Jahre 1699, wonach die berühmte Festung von Kamenetz-Podilskyj wieder an Polen-Litauen zurückgegeben wurde. Das Bistum von Kamenetz gehörte rechtens dem Lemberger Bischof Szumlanskyj. Nun waren aber sowohl der Nuntius Davia, als auch der Kardinal Radziejowski und der Schatzkämmerer Lubomirski entschieden dagegen, daß Szumlanskyj die Pfründen und Kirchen dieses Bistums wieder zur Verfügung gestellt bekäme. Die Kommissare, in deren Hand sich die Burg befand, bekamen entsprechende Anordnung⁷¹. Der Sejm desselben Jahres verbot den Orthodoxen, überhaupt in dieser Stadt zu wohnen, weil Kamenetz als wichtiger Militärpunkt betrachtet wurde⁷². Der Apostolische Nuntius wünschte, hier einen unierten Bischof einzusetzen⁷³. Vorläufig wurde die Administration des Bistums Bischof Wynnyckyj übergeben. Aber Szumlanskyj wollte in keinem Fall auf sein Recht verzichten. Deshalb zog er mit einer Abteilung von Soldaten in die Stadt ein und nahm die Kirche des hl. Johannes des Täufers in Besitz. Aber er konnte sich hier nicht lange halten und mußte die Stadt verlassen, worauf die strittige Zugehörigkeitsfrage des Bistums von Kamenetz an den nächsten Reichstag verwiesen wurde⁷⁴.

II.

DIE FEIERLICHE VEREINIGUNG DES LEMBERGER BISCHOFS JOSEPH SZUMLANSKYJ UND SEINER EPARCHIE MIT DEM APOSTOLISCHEN STUHLE IM JAHRE 1700

Über die Ablegung des öffentlichen Glaubensbekenntnisses durch Bischof Joseph Szumlanskyj weichen die Meinungen der Forscher von einander ab. Der bekannte Historiker Wolodymyr Antonowycz sieht im Leben und Wirken des Bischofs vom geheimen Glaubensbekenntnis des Jahres 1677 an ein immerwährendes Voranschreiten auf den Unionsabschluß hin. Im gleichen Sinne erklärt er alle Handlungen Szumlanskyj's, auch wenn diese ebensogut gegensätzlich ausgelegt werden können. Die Veröffentlichung des Lucker Domherrn Loński über das geheim vollzogene Glaubensbekenntnis soll nach Antonowycz von Szumlanskyj selbst veranlaßt worden sein⁷⁵.

⁷⁰ Volumina Legum IV, S. 482.

⁷¹ E. Szmurlo, a. a. O., S. 595.

⁷² Ibid., S. 598.

⁷³ Ibid., S. 592.

⁷⁴ M. Andrusiak, Józef Szumlański, a. a. O., S. 115.

⁷⁵ W. Antonowycz, a. a. O., S. 118.

Johann Rudowycz untersucht die Ursachen der Unentschiedenheit Bischof Szumlanskyj's und führt dieselben auf die starke Opposition zurück, die sich seitens des Adels und der Bruderschaften gegen die Union erhob. Der allzufrühe Tod König Sobieskis und die darauf folgenden Wirren in Polen-Litauen haben seiner Meinung nach viel dazu beigetragen, daß die endgültige Entscheidung erst im Jahre 1700 stattfand. Schließlich habe der große Einfluß Moskaus auf die Gestaltung der polnischen Politik keine geringe Rolle gespielt, wofür die Briefe Szumlanskyj's an den Metropolitan Jasinskyj und an den Wojewoda Szeremetow zeugten⁷⁶.

M. Andrusiak⁷⁷ meint, die letzte Veranlassung zum endgültigen Schritte Szumlanskyj's sei der Mißerfolg von Kamenetz-Podilskyj gewesen. Sicher war das Ereignis von großer Bedeutung und blieb nicht ohne Einfluß auf die Entscheidung Szumlanskyj's, aber unseres Erachtens kann dieser Mißerfolg nicht als einziger Beweggrund angesehen werden.

Seine Meinung bildete sich M. Andrusiak wahrscheinlich auf Grund eines Schreibens von Daniel Szumlanskyj, Neffe des Lemberger Bischofs, an Kardinal Pallavicino, ehemaliger Nuntius in Polen, vom 10. Oktober 1699. Aus dem Schreiben geht hervor, daß Daniel seinen Onkel für einen wahren Katholiken hielt, der jedoch nur geheim katholisch war. Den letzten öffentlichen Schritt habe er getan, um das Bistum Kamenetz-Podilskyj in Besitz nehmen zu können⁷⁸.

Sebastian Accorsi, der viel Mühe auf diese Angelegenheit verwendete, zog den Fall „Kamenetz-Podilskyj“ gar nicht in Betracht, als er am 18. November 1699 über das Zögern Szumlanskyj's an die Propaganda schrieb⁷⁹. Er zählte vor allem die politischen Motive auf, und zwar: den antitürkischen Bund; den „Ewigen Frieden“ mit Moskau; das öftere Abraten durch den König und die Großen der Krone, den endgültigen Schritt in einem politisch ungünstigen Augenblick zu vollziehen. Accorsi wußte nichts von dem brieflichen Verkehr Szumlanskyj's mit Jasinskyj. Zutiefst war sich Accorsi bewußt, daß alle erwähnten Argumente nicht hinreichten, um das Zögern Szumlanskyj's ganz rechtfertigen zu können und äußerte sich deshalb deutlich, daß Szumlanskyj zu wenig Vertrauen hätte und daran zweifelte, ob der König instande sein würde, sein Versprechen hinsichtlich der Gleichberechtigung zu halten.

Zweifellos kann man zugestehen, daß der Mißerfolg in Kamenetz-Podilskyj die Schritte des Bischofs Szumlanskyj zur öffentlichen Union hin beschleunigte. Aus Kamenetz nach Lemberg zurückgekehrt, führte er sofort wichtige Gespräche mit Sebastian Accorsi. Es ging ihm vor allem darum, daß die von ihm im Jahre 1681 vorgelegten Bedingungen bestätigt würden. Er schrieb deshalb auch an den

⁷⁶ *I. Rudowycz*, *Unija w lwiewskij eparchiji*, S. 55—56.

⁷⁷ *M. Andrusiak*, *Józef Szumlański*, a. a. O., S. 115.

⁷⁸ Daniel Szumlanskyj unter dem 10. Oktober 1699 an die Propaganda. Vgl. MPR II, S. 598.

⁷⁹ Accorsi unter dem 18. November 1699 an die Propaganda. Vgl. A. P. Scritt. Orig. Rif., Vol. 535, fol. 122 r.

Nuntius Davia und an einige Senatoren. In einem Briefe vom 8. November 1699 an die Propaganda erwähnte er sein geheimes Bekenntnis und fügte hinzu: „Hanc meam professionem sequi debebat mea itidem eiusdem professionis publica declaratio; quae tamen ob certas rationes status semper mihi prohibita fuit, sicut ex documentis claris, quae apud me exstant manifeste convincitur“⁸⁰. Über diese „rationes status“ äußerte sich Sebastian Accorsi ausführlicher an die Propaganda⁸¹. Er gibt der Handlungsweise der Regierung, welche die durch Szumlanskyj vorgelegten Bedingungen nicht bestätigen wollte, ein Großteil Schuld. Er verschweigt nicht, daß auch Szumlanskyj nachlässig gewesen sei, bittet aber in seinem Namen die Kongregation um Entschuldigung „a tutto ciò che d’humano o meno eroico sia trascorso del differire sin’hora la sua publica dichiarazione...“⁸² und ersucht sie um die Breven des Papstes an den König und den Senat mit der Bestätigung der Rechte und Privilegien für den orientalischen Klerus, der zur Union übergehen wolle.

„Quod attinet publicam declarationem unionis“, so schrieb Bischof Szumlanskyj an die Propaganda, „eadem (adimpletis conditionibus) opto in manibus Ill. mi Nuntii, praesente Ser. mo Rege, et Republica, solemniter exhibere, Deo dante, in futuris Comitibus Regni, ubi praedictae conditiones tractabuntur“⁸³. Diesem Brief legte Szumlanskyj eine Abschrift von den im Jahre 1681 festgelegten Bedingungen bei, unter denen als wichtigste die Bewahrung des Ritus, die Errichtung einer neuen, das heißt Halyczer Metropole, und die Abhängigkeit der Klöster vom Ordinarius loci hervorzuheben sind.

In Rom wurde wiederum wie schon früher eine allgemeine Sitzung der Propaganda, und zwar für den 8. Februar 1700 einberufen. Man hatte das bereits zweimal von Szumlanskyj abgelegte Glaubensbekenntnis in guter Erinnerung und stand der ganzen Angelegenheit skeptisch, wenn nicht mißtrauisch gegenüber. Der Propagandasekretär Fabroni gab auf Grund der Dokumente, die sich im Propagandaarchiv befanden, eine recht negative Charakteristik des Bischofs Szumlanskyj⁸⁴. Dem Nuntius wurde darum empfohlen, zu untersuchen, ob Szumlanskyj aus innerer Überzeugung, oder nur aus äußeren irdischen Beweggründen der Kirchenvereinigung beitreten wolle. Der Nuntius solle vor allem dem Bischof klar machen, daß es seinerseits nicht angemessen sei, den Heiligen Stuhl um die Aufnahme in die katholische Kirche zu bitten und gleichzeitig die Intervention desselben Apostolischen Stuhles bei der weltlichen Regierung in rein irdischen Angelegenheiten zu seinen Gunsten zu verlangen. Was die Einrichtung der Halyczer Metropole anlange, so solle der Nuntius dazu in ziemlicher Weise die Meinung des Kyiwer Metropoliten Zalenskyj in Erfahrung

⁸⁰ Szumlanskyj unter dem 8. November 1699 an die Propaganda. Vgl. Scritt. Orig. Rif., Vol. 535, fol. 128 r.—129.

⁸¹ Accorsi unter dem 10. November 1699 an die Propaganda. Vgl. Scritt. Orig. Rif., Vol. 535, fol. 122 r., 126 r.—127 r.

⁸² Vgl. S. 181, Anm. 2, fol. 127 r.

⁸³ Vgl. S. 181, Anm. 1, S. 129 r.

⁸⁴ Die Kongregation unter dem 8. Febr. 1700. Vgl. A. P. No. 13, fol. 37 v.

bringen. In ähnlichem Sinne sind die Briefe an Bischof Szumlanskyj und an Sebastian Accorsi gehalten.

Noch bevor die Antwort aus Rom eingetroffen war, ließ Szumlanskyj alle Vicarii foranei (Namisnyky) nach Lemberg kommen, um mit ihnen die Unionsangelegenheit zu besprechen. Wie einst im Jahre 1684, so erklärte sich auch jetzt die Geistlichkeit mit ihrem Bischof einverstanden. Da zu der Zeit die Senatsitzung in Warschau stattfand, ging der Bischof dorthin, um bei der Gelegenheit die *professio fidei* abzulegen⁸⁵.

Anfang Mai 1700 traf Bischof Szumlanskyj mit Sebastian Accorsi in Warschau ein und hatte am 18. Mai Audienz beim Nuntius. Zuerst machte der Nuntius Szumlanskyj Vorwürfe, dann aber versprach er, sich dafür verwenden zu wollen, daß die bekannten Bedingungen bestätigt würden, wenn nur Szumlanskyj zum öffentlichen Bekenntnis des katholischen Glaubens bereit wäre. Seitens Szumlanskyj's waren keine Schwierigkeiten mehr vorhanden. Er war bereit, gemäß seiner inneren Überzeugung, seinen wahren Glauben auch offen zu bekennen. Dabei dachte er noch immer an die Einrichtung der Metropole und wiederholte den Wunsch noch einmal vor dem Nuntius⁸⁶. Nach dem Gespräch mit demselben erklärte Szumlanskyj im Senat seinen Übertritt zum Katholizismus und forderte nochmals die Bestätigung der Rechte und Privilegien für seinen Klerus genau so, wie sie dem lateinischen Klerus zustanden⁸⁷. Auf Intervention des Stanislaw Joblonowski, Nuntius Davia, Mauritius Vota und anderer Freunde Szumlanskyj's versprach der Senat in der Sitzung vom 29. Mai, alle Wünsche des Bischofs zu erfüllen. Die weitere Bearbeitung der Angelegenheit wurde Kardinal Radziejowski anvertraut⁸⁸.

Es ging nun rasch. Am 6. Juni 1700, dem Sonntag nach Pfingsten, also nach 23 Jahren, die seit dem geheim abgelegten Glaubensbekenntnis verflossen waren, fand das öffentliche Glaubensbekenntnis des Bischofs Szumlanskyj statt. Der Nuntius berichtete darüber folgendermaßen an die Propaganda: „*Ad missam Em. mi Cardinalis ante Offertorium fecit abiurationem schismatis in Ecclesia Patrum Capucinatorum expresse ad hunc actum selecta ad cineres Divae memoriae Ser. mi Regis Joannis III, qui plurimum stante adhuc vita sua sudavit, ut schismaticos in ruthenicis orbis partibus ad unionem sacro-sanctae Ecclesiae reduceret*“⁸⁹.

Am 15. Juni erließ König August II. ein Dekret, in dem alle von ihm abhängigen Bedingungen bestätigt wurden. Die anderen, nicht von ihm abhängigen Bedingungen präsentierte er dem Heiligen Stuhl; einige überließ er dem nächsten Sejm zur Besprechung und Bestätigung. Das königliche Dekret enthielt folgende Bestimmungen: 1. Der griechische Ritus solle beibehalten werden, wie es die ökumenischen Synoden vorschreiben, wie es die Väter festlegten und der Apostolische

⁸⁵ *Likowski*, Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi, a. a. O., S. 267.

⁸⁶ Der Nuntius unter dem 19. Mai 1700 an die Propaganda. Vgl. A. P. MPR III, S. 11—13.

⁸⁷ *M. Andrusiak*, Józef Szumlański, a. a. O., S. 118.

⁸⁸ *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii*, I, Vol. X, No. 159, S. 404.

⁸⁹ Der Nuntius unter dem 6. Juni 1700 an die Propaganda. Vgl. A. P. Scritt. Orig. Rif., Vol. 537.

Stuhl bestätigte. 2. Die kirchlichen Benefizien in den ukrainischen Eparchien, wie Bischofsämter und Archimandrien, seien gemäß den Gesetzen der Republik nur an Adelige zu vergeben, die zugleich Mönche nach der Regel des hl. Basilius sind. 3. Die Geistlichkeit möge sich aller Privilegien und Freiheiten nach den kanonischen Gesetzen und den Statuten der Republik erfreuen. 4. Die Bruderschaften und Klöster behalten ihre Privilegien, sind jedoch vom Ordinarius loci abhängig. 5. Das von König Sigismund III. erteilte Privileg der Ehrenplätze für die Bischöfe des griechischen Ritus im Sejm wird erneuert („circa assistentiam Prae-latorum ritus graeci ad latum nostrum“ [regis]). 6. Der Adel und der Bürgerstand genossen die gleichen Rechte wie die Adligen und Bürger des lateinischen Ritus. 7. Die Vorrechte des Bischofs Szumlanskyj auf die Administration der Kyiwer Metropole und die Archimandrie des Kyiwer Lauraklosters werden bestätigt⁹⁰. Am Schluß des Dekretes wandte sich König August II. an den Kronhetman, den Hetman von Litauen, die lateinischen Bischöfe, die Senatoren und hohen Beamten des Reiches und auch noch an den Adel mit der Bitte, den unierten Klerus in gleicher Weise wie den des lateinischen Ritus zu behandeln. Nur zwei Punkte blieben unentschieden: die Aufnahme des Bischofs unter die Senatoren und die Halyczer Metropole. Über die erste Frage konnte nur der Senat, über die zweite nur der Apostolische Stuhl entscheiden.

Bischof Joseph Szumlanskyj kehrte nun nach Lemberg zurück und berief für den 1. Juli 1700 seine Geistlichkeit zu einer Zusammenkunft in seine Residenzstadt. Zu diesem Zweck verfaßte er ein Büchlein, das einen Bericht über den Unionsabschluß darstellt. Hier waren die Rechte und Privilegien aufgezählt, die mit dem Abschluß der Union in Kraft treten würden; dabei wurde der Klerus ausdrücklich darauf aufmerksam gemacht, daß die Union in erster Linie eine Gnade Gottes und eine heilige Sache sei. Unter die aufgezeichnete Formel der *professio fidei* setzte der Bischof seinen Namen, dem die Unterschriften aller Geistlichen folgen sollten⁹¹. Der erste Schritt war glücklich getan. Am 9. Juni kamen die Vertreter der Stauropigie und der zahlreichen Bruderschaften zusammen. Die Bruderschaften erklärten sich bereit, die Union anzunehmen, aber die Stauropigie von Lemberg leistete hartnäckigen Widerstand⁹². Nun sollte noch der Akt der Union allen Gläubigen feierlich durch den Bischof mitgeteilt werden. Dazu wurde der 11. Juli 1700, das Fest des Apostel Petrus und Paulus ausersehen. Auch viele Adelige des lateinischen Ritus kamen nach Lemberg, um der Feier beizuwohnen. Das feierliche Pontifikalamt sollte in der Mariä-Himmelfahrts-Kirche zelebriert werden. Aber diese Kirche war Eigentum der Stauropigie. Als nun der Bischof am 11. Juli morgens im Beisein anderer Würdenträger und zahlreicher Scharen von Gläubigen seinen feierlichen Einzug in die Kirche halten wollte, fand er das Tor der Kirche geschlossen. Erst als die Tür durch Soldaten, die Jablonowski geschickt hatte, mit Gewalt geöffnet worden war, konnte der Gottesdienst stattfinden. Einer der unierten Priester hielt die Predigt.

---

⁹⁰ Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii, I, Vol. X, No. 154, S. 392—396.

⁹¹ A. Theiner, Vol. IV, S. 9, No. 7.

⁹² A. Theiner, Vol. IV, S. 9, No. 7.

In den Ektenien kommemorierte man den Papst, während das Credo mit dem „Filioque“ gesungen wurde⁹³. Nach der Unionsfeier in der Residenzstadt des Bischofs folgten ähnliche Feiern in anderen Ortschaften der Diözese. Der Bischof begab sich persönlich von Stadt zu Stadt, berief die Priester aus den nahen Dekanaten und nahm von ihnen die *professio fidei* entgegen. Die Priester, die durch Krankheit oder aus anderen wichtigen Gründen am Kommen verhindert waren, konnten das Glaubensbekenntnis vor dem Dekan ablegen. Aus dem Verzeichnis der Priester, die diesen Akt vollzogen⁹⁴, ist zu ersehen, daß der Bischof das Glaubensbekenntnis in Lemberg, Żydacziw, Hosziw (seinem Erbgut), Halycz und Perehinsko abnahm. Außerdem fanden noch anderswo größere Zusammenkünfte der Geistlichkeit statt, beispielsweise in Rohatyn, Zolocziw und Kolo-myja. In den genannten Städten waren zahlreiche Vertreter aus den nächstliegenden Dekanaten zugegen. Die Zusammenkünfte dauerten vom Juli 1700 bis zum März 1701. Auf diese Weise wurden die 1186 Pfarreien der Eparchie der katholischen Kirche einverleibt.

Es ist eine wahre Freude festzustellen, daß die Geistlichkeit ohne Bedenken ihrem Bischof folgte. Schwierigkeiten sollten nur die Stauropigie und einige Klöster machen. Aber hier bediente sich Szumlanskyj keiner Gewalt, obwohl die Anwendung derselben ihm nicht fremd war, wie wir oben sahen. In der Unionsfrage handelte er wirklich als guter Hirt, der seine verlorenen Schäflein mit Liebe und Mitleid aufsuchte. So blieben manche Klöster, die gegen die Union waren, noch längere Zeit orthodox. Im Kloster der Basilianerinnen von Slovita betete man noch im Jahre 1718 für den verstorbenen orthodoxen Metropolitan Krokowskyj⁹⁵. Auch das Kloster Krechiw wollte nicht zur Union übertreten, da seine 80 Mönche ihren Unterhalt von Moskau bezogen und es ihnen schwer fiel, auf diese materielle Hilfe zu verzichten. Aus einem Briefe des Nuntius an die Propaganda ist zu ersehen, daß derselbe, um den Krechiwer Mönchen die Entscheidung zu erleichtern, der Heiligen Kongregation der Propaganda den Vorschlag machte, ihnen dieselbe Summe von 5000 Zloty als jährliches Almosengeld auszuzahlen, die sie seitens des Moskauer Zaren und der Kyiwer Orthodoxen jährlich empfangen⁹⁶. Das Kloster von Krechiw kam auch tatsächlich erst um das Jahre 1721 zur katholischen Kirche; und das Kloster „Skyt Manjawskyj“ blieb bis zum Jahre 1786 schismatisch, das heißt bis zur Liquidierung durch Joseph II., Kaiser von Osterreich⁹⁷.

Die schwerste Aufgabe des Bischofs Szumlanskyj war es, die Lemberger Stauropigianische Bruderschaft für die Union zu gewinnen. Im Wege stand hier in der Hauptsache die Frage der Jurisdiktion. Die Stauropigie war nämlich dem Konstantinopler Patriarchen unmittelbar unterstellt und der Patriarch Joachim von Antiochien hatte ihr das Recht gegeben, sogar über die Bischöfe zu wachen,

⁹³ Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii, a. a. O., No. 158, S. 403—404.

⁹⁴ MPR, Vol. III.

⁹⁵ *M. Andrusiak*. Józef Szumlański, a. a. O., S. 120, Anm. 8.

⁹⁶ Der Nuntius unter dem 7. Juli 1700 an den Kardinalpräfekten der Propaganda. Vgl. A. P., Scritt. Orig. Rif., Vol. 536.

⁹⁷ *Pelesz*, a. a. O., Vol. II, S. 341.

und ihr befohlen: „wenn der Bischof gegen das Gesetz und die Wahrheit handelt und die Kirche nicht nach der Regel der Apostel und Väter regiert... einem solchen Bischof soll man sich widersetzen wie einem Feind der Wahrheit“⁹⁸. Deswegen gab es ständige Mißverständnisse zwischen den Bischöfen, auch den orthodoxen, und der Bruderschaft. Auch Bischof Szumlanskyj hatte diese Schwierigkeiten sein Leben lang gehabt. Sicher legte das im Jahre 1676 für die Orthodoxen erlassene Verbot, mit dem Ausland zu verkehren, der Stauropigie gewisse Schranken auf, aber die Bruderschaft wollte sich um keinen Preis dem Ordinarius unterordnen. Szumlanskyj wußte, daß die Hauptexistenzbasis der Bruderschaft ihre berühmte Typographie war. Um sie finanziell zu untergraben, gründete er 1687 beim Kloster des hl. Georg nahe der St. Georgskathedrale in Lemberg eine eigene Druckerei. Da aber diese zuviel Mühe und Geduld forderte, verkaufte der Bischof schon nach einem Jahre voller Verdrießlichkeiten die Druckerei an dieselbe Stauropigie und verpflichtete sich vor ihm, im eigenen Namen und in dem seiner Nachfolger, niemals mehr eine eigene Druckerei zu errichten⁹⁹. Daraufhin wurden die Beziehungen zwischen der Stauropigie und Szumlanskyj etwas freundlicher.

Das dauerte jedoch nur bis zur Lemberger Zusammenkunft des Jahre 1694 und endete mit dem organisierten Widerstand der Bruderschaft gegen die Union im Jahre 1700. Als der Bischof nämlich in diesem Jahre in Warschau das Unionsbekenntnis öffentlich abgelegt hatte, kamen auch die Vertreter der stauropigianischen Bruderschaft nach Warschau in der Absicht, der Union zu schaden und die Bestätigung ihrer Privilegien von der Regierung zu verlangen. Mit Hilfe des Moskauer Residenten Sudejdn¹⁰⁰ hatte die Stauropigie Erfolg. König August II. bestätigte ihre Vorrechte und Privilegien und verbot dem Bischof, dieselben anzutasten¹⁰¹.

Unter der stauropigianischen Bruderschaft bestand eine kleine Gruppe, die zur Union übergetreten war. Am 8. Februar des Jahres 1701 hatten nämlich 13 Mitglieder der Stauropigie in der Kathedrale St. Georg zu Lemberg feierlich ihr Glaubensbekenntnis abgelegt. Im Namen der Bruderschaft bekannten sie den Primat der römischen Bischöfe, nachdem Szumlanskyj vorher die Privilegien der Bruderschaft bestätigt hatte¹⁰². Die Bruderschaft in ihrer Gesamtheit hatte sich noch nicht entschieden, die Union anzunehmen, so daß die Gruppe von 13 Mitgliedern die Opposition inmitten der Bruderschaft darstellte. Noch im selben Monat erschien beim König und Moskauer Residenten eine Abordnung der Stauropigie, die gegen Szumlanskyj mehrere Anklagen erhob. Als Folge der Beschwerde erschien ein königliches Dekret mit der Bestätigung der stauropigianischen Vorrechte auf die Mariä-Himmelfahrts-Kirche zu Lemberg und das Kloster des hl. Onofrius ebendort. Es wurde der Stauropigie auch das Privileg

⁹⁸ O. Lewyckyj in Ruška Istor. Bibl., Vol. VIII, S. 55.

⁹⁹ M. Andrusiak, Józef Szumlański, a. a. O., S. 129.

¹⁰⁰ Tytow, a. a. O., Vol. I, S. 172.

¹⁰¹ M. Andrusiak, a. a. O., S. 131.

¹⁰² Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii, I, Vol. X, No. 159, S. 406.

erteilt, eigene, vom Ortsordinarius unabhängige Geistliche zu haben¹⁰³. Die Kirche des hl. Georg und nicht die Mariä-Himmelfahrts-Kirche sollte weiterhin als Kathedrale von Lemberg gelten. Szumlanskyj hatte keine Eile, dem königlichen Dekret Folge zu leisten, da er sich infolge seiner guten Beziehungen zum hohen polnischen Adel sicher fühlte. Erst nach drei Jahren, um mit der Bruderschaft in Ruhe zu leben, erklärte er, seine Einmischung in das innere Leben der Stauropigie sei in Unkenntnis ihrer Vorrechte und Privilegien geschehen¹⁰⁴.

Für die Stauropigie nahte aber der endgültige Stoß. Im Jahre 1700 gründete Szumlanskyj zum zweiten Male eine eigene Druckerei bei der St. Georgskirche zu Lemberg, wahrscheinlich abermals in der Absicht, die Stauropigie möglichst zu schwächen¹⁰⁵. Außerdem aber brauchte der Bischof, einmal katholisch geworden, für seinen Klerus und seine Gläubigen katholische Ausgaben von Büchern, besonders von solchen kirchlich-liturgischer Art. Die neue Druckerei leistete ihre Arbeit anfangs nur langsam. Erst im Jahre 1708 erschien ein neues Irmologion, und zwar zu einer Zeit, die für die Stauropigie recht kritisch war. Denn diese war noch mit einer hohen Kriegskontribution belastet, einer Folge der Besetzung Lembergs durch die Schweden im Jahre 1704. Dazu kam eine bösartige Seuche unter der Bevölkerung. Jedenfalls waren die Einkünfte der Stauropigie im Augenblick gering. Die bischöfliche Druckerei verursachte der Stauropigie tatsächlich großen Schaden. Die Bruderschaft besaß kein Geld für die Erhaltung von Geistlichen, Kirchen und Schulen. So kam eine Abordnung der Stauropigie zu Szumlanskyj, um ihn an sein Versprechen vom Jahre 1688 zu erinnern, niemals wieder eine Druckerei zu gründen. Szumlanskyj erwiderte, daß er als katholischer Bischof nicht zulassen könne, daß sein Klerus und seine Gläubigen sich der Druckerei Andersgläubiger bedienen müßten, und daß er nach seinem Unionsbekenntnis nicht verpflichtet sei, das frühere Versprechen zu halten. Er könne seine Druckerei nur dann schließen, wenn die Union zur Bruderschaft übertrete¹⁰⁶. Diese Bedingung war für die Stauropigie, die seit der Berester Union Säule und Stütze der Orthodoxie war, schwer annehmbar. Die Stauropigie befand sich in einer bösen Lage. Der Verkehr mit Konstantinopel, von wo sie sowieso keine Hilfe gehabt hatte, war verboten; in der polnisch-litauischen Republik existierte zur Zeit nur ein einziger orthodoxer Bischof, nämlich der von Mohyliw, der jedoch mit der Bruderschaft wenig Kontakt hatte; Moskau war mit dem Krieg gegen die Schweden beschäftigt, in Polen gewann über August II. der neue König Stanislaw Leszczyński die Oberhand, der mit Karl XIII. paktierte; vor allem aber hatte die achtjährige Dauer der Union viele Vorurteile innerhalb der Lemberger Bruderschaft hinweggeräumt.

So erklärte die Stauropigie im Jahre 1708 ihre Bereitschaft, die Union anzunehmen, forderte aber zweierlei: die Bestätigung ihrer bisherigen Privilegien und die juridische Unterstellung unmittelbar unter den Papst. Diese Bedingungen

¹⁰³ *M. Andrusiak*, a. a. O., S. 133—134.

¹⁰⁴ *M. Andrusiak*, a. a. O.

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ *Zubryckyj*, *Litopyś*, N. 66, Abt. II, S. 136—138.

legten die Brüder Bischof Szumlanskyj vor und baten ihn gleichzeitig darum, seine Druckerei zu schließen. Szumlanskyj war einverstanden und schrieb am 2. März 1708 einen Brief an den Nuntius Spinoli mit der Bitte, in der Angelegenheit der Stauropigie beim Heiligen Stuhle Fürsprache einzulegen¹⁰⁷. Schon am 30. desselben Monats versicherte der Nuntius Bischof Szumlanskyj, daß der Papst die Bruderschaft unter seine unmittelbare Abhängigkeit stellen werde. Daraufhin legte die Lemberger Stauropigie am 2. Mai 1708 ihr feierliches Glaubensbekenntnis vor Bischof Szumlanskyj ab. Noch am selben Tag richtete sie Briefe an den Papst, den Nuntius und die Propaganda mit dem Versprechen der Treue und Ergebenheit zum Nachfolger Petri, fügte aber die Bitte hinzu, ihre Rechte und Privilegien bestätigen zu wollen¹⁰⁸. Bischof Szumlanskyj empfahl die Bitte nicht nur herzlich, sondern verzichtete auch auf jede Einmischung in das innere Leben der Bruderschaft. Das Verhalten des Bischofs zeugt für seinen großen Eifer in der Unionsarbeit und seine selbstlose Tätigkeit.

Bald erkrankte der Bischof schwer. Die Stauropigie hatte nun Angst, daß nach seinem eventuellen Tode ihre Vorrechte seitens des neuen Ordinarius unberücksichtigt bleiben könnten. Mit großer Eile wurden darum neue Briefe nach Rom und zum Nuntius gesandt¹⁰⁹. Die Folge war ein Breve Papst Clemens' XI. vom 5. April 1709, durch das er die Lemberger Stauropigie in seine väterliche Obhut nahm und sie der bischöflichen Jurisdiktion entzog¹¹⁰.

Aber Bischof Joseph Szumlanskyj war nicht mehr am Leben. Einige Monate vordem hatte der Tod seinem mühevollen Lebensweg ein Ende gesetzt. Das Verzeichnis der von ihm ordinierten Priester der Lemberger Eparchie enthält folgende schöne Schlußworte: „Nach diesen heiligen Weihen der Priester durch Handauflegung und nach Abschluß eines gottgefälligen Lebens ging aus dem Diesseits ein in die Ewigkeit vor den Thron des unzugänglichen Lichtes der starke Hirt (bodryj Pastyr), gottselige Bischof von Lemberg, Halycz etc., Joseph Szumlanskyj am 16. Juni 1708...¹¹¹ Möge der Herr ihm nach jahrelangem Wirken den Frieden im Himmlischen Reiche gemäß den Worten des Herrn geben: „Kommt zu mir alle, die ihr mühselig und beladen seid, ich will euch erquicken“¹¹².

¹⁰⁷ Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii, I, Vol. XII, S. 615—617.

¹⁰⁸ *Kopystianskyj*, Vol. I, No. 9, S. 6—7.

¹⁰⁹ *Kopystianskyj*, a. a. O., S. 17.

¹¹⁰ *A. S. Petruszewycz*, *Swodnaja . . .*, a. a. O., S. 84—86.

¹¹¹ Der Todestag ist unsicher. Bei *Petruszewycz* findet man unter dem Jahre 1708 auch den 16., bzw. 27. Juli angegeben.

¹¹² *A. S. Petruszewycz*, *Swodnaja . . .*, a. a. O., S. 42.

ОСТАТОЧНО ЗАВЕРШЕНА УНІЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В 1700 Р.

Резюме

Більше як сто років проминуло від Берестейського Собору (1595), заки Львівська Єпархія приступила до єдності з Апостольським Престолом у Римі. Цього об'єднання довершив єпископ Йосиф Шумлянський 1700 року. Йосиф Шумлянський був приятелем короля Яна Собеського, брав участь у битві з турками під Віднем 1683, був там навіть ранений і від початку свого владцтва мріяв про об'єднання своєї єпархії. Вже 7 березня 1677 звернувся він до Папи Інокентія XI з довірочним письмом, в якому повідомляє, що він таємно зложив на руки Митрополита Жоховського визнання святої католицької віри і що ізза важливих мотивів не може покищо подати цього рішення до прилюдного відома. Папа Інокентій XI, діставши ту саму вістку від митрополита Жоховського, написаним листом у Варшаві 17 березня 1677, вислав Шумлянському Бреве з 11 вересня 1677, в якому висловлює свою радість і закликає Шумлянського до скорого оприлюднення цього важливого кроку. Та це не сталось скоріше як 1681, коли Йосиф Шумлянський мав ще другого спільника у великих змаганнях в особі перемиського єпископа Інокентія Винницького. Вони оба склали цього року визнання віри і при тому поставили такі умовини перед соймом: український обряд буде рівноправний латинському і важливіші церковні уряди будуть в руках українців; єпископ буде назначувати настоятелів монастирів; українські владики будуть у світських справах рівноправні з латинськими єпископами; українське духовенство буде заступлене на соймі; митрополита і єпископів буде вибирати українське духовенство, а вибраних король має тільки затвердити. Однак остаточне завершення унійних змагань Шумлянського ще деякий час проволікалося. Смерть короля Собеського і складні політичні умовини, упередження серед шляхти, нехоть збоку Ставропігійського Братства, недостатня підготовка нижчого клиру, інтриги й впливи московського царя, труднощі з польською владою — це все затягло справу аж до 1700 року. Однак приступив Йосиф Шумлянський враз з цілою Львівською Єпархією до об'єднання з Апостольським Престолом. Папа Климентій XI прийняв цю Єпархію до єдності з цілою Вселенською Церквою. Опір Ставропігійського Братства тривав ще 8 років, доки й воно не перейшло під юрисдикцію Апостольського

Престолу, маючи запевнене збереження своїх прав та привілеїв. Про процес остаточного завершення єдності Львівської Єпархії з Апостольським Престолом в Римі йде мова в цій праці. Це мова століть, що оповідає про минулі щоправда часи, але вони актуальні саме тепер, як Львівська Єпархія переживає свою Голготу. Минає 300 років, як єпископ Йосиф Шумлянський започаткував шляхом об'єднання чи радше привернення єдності з Апостольським Престолом. Цей шлях у світлі екуменічних змагань нашого часу цікавий і важливий для цілого нашого народу, бо доля його й Християнства на Україні пов'язана з Престолом святого Петра.

НАША МЕМУАРИСТИКА

Поданий тут список обіймає окремо видані оригінальні спомини до 1945 р. Вони були досі реєстровані хіба принагідно і частинно в загальних бібліографіях І. О. Левицького й І. Калиновича, який виготовив теж бібліографію споминів з часів першої світової війни, Д. Дорошенка (в «Хліборобській Україні»), П. Зленка (в Збірниках «За державність», про УСС), в «Літописі Черв. Калини» (визвольні змагання).

Тому, що це перший такий список, а до того складаний серед відомих еміграційних обставин, не міг обійтися без браків і помилок; але й так він може дати загальний образ нашого надбання в цій ділянці, образ, розуміється, половинчастий, бо для повного треба б подати й споминальну літературу, поміщену у всіх періодичних та збірних виданнях, що нині неосягальне через винищення наших книгозбірень.

В списку поминено нашу стару літературу за винятком кількох новіших видань з огляду на її неукраїнську (церковно-слов'янську чи підмосковщену) мову. Зате подано збірники, зложені зі споминів (з поданням змісту), але поминено з формальних причин інші видання, хоч би зложені в більшості чи навіть виключно з мемуарних матеріалів, напр., календарі «Червоної Калини» чи «Дніпра». При більшематових виданнях всі дані подано при першій томі, при дальших тільки різниці або зміни. Для зрозуміння змісту подано декуди головні розділи. Псевдоніми, наскільки вдалося, розв'язані. Ініціали переставлено, уважаючи, що другий є початковою буквою прізвища. При поодиноких виданнях узгляднено теж рецензії, наскільки вдалося їх зібрати. В цім випадку вони дуже важливі, бо дають крім загальної оцінки цінні коректури, доповнення та спростування.

*

1. Алчевська, Христя: *Тогочасне й наше*. Видавництво «Надія». Харків 1910. Стор. 19—(І), 8^о. Крім передмови й міркувань авторки подані спомини її матери в перекладі з московського і листи Тургнева, Г. Успенського і В. Короленка.
2. Алчевська, Христя: *Тогочасне й наше*. Видавництво «Надія». Харків 1911. Стор. 20, 8^о. Вид. друге по конфіскаці.

3. Андрієвський, Віктор: *З минулого* (1917 рік на Полтавщині). Берлін 1921. Накладом «Українського Слова». З друкарні „Neue Zeit“ в Шарльотенбурзі, Берлінерштр. 40. (На обкл.): 2 частини. Бібліотека «Українського Слова» ч. 6. Bibliothek des „Ukrainische Slovo“, № 6. *Andrijevskyj's Erinnerungen*. Видавництво «Українське Слово» в Берліні. Стор. 157—(3), 16°. I. Всеукраїнський з'їзд на Полтавщині. II. «Союз Хлѣборобовѣ Собственниковѣ». III. Вибори до Полтавської Міської Думи. IV. Між першим і другим універсалом. — *З минулого* (далі як на заголовній стор. першої частини). Стор. 209—(3). V. В боротьбі з «советами». VI. Перша московська навала. Рецензія Е. Чикаленка в ЛНВістнику 1922, кн. 2, стор. 191; в «Укр. Прапорі», Відень 1922, ч. 15. — Андрієвський, Віктор: *Три громади*. Спогади з 1885—1917 рр. «Українська Бібліотека» ч. 61. Львів 1938. Видавець Іван Тиктор. Січень 1938. Друковано 5.000 примірників. Обгортка рисунку Ю. Кирієнка. Друк. Ст. Ін. в ар. Івана Тиктора, Львів, Бляхарська 9. Стор. 128, 8°. Портрет автора. II том. «Українська Бібліотека» ч. 62. Лютий 1938. Стор. 128.
- Том II. *Від Гетьмана до Директорії*. Частина перша: Гетьман. Бібліотека «Українського Слова» ч. 41. Берлін 1923. Видавництво «Українське Слово» в Берліні. Всі права застережені. Copyright by „Ukrainske Slovo“, Buch- und Zeitungsverlag GmbH. Берлін 1923. Друковано в Börsenbuchdruckerei Dentzer & Nicolai, Берлін. Стор. 262-(10). *З минулого*. Частина друга: Директорія. Бібліотека «Українського Слова» ч. 42. Стор. 308—(4). Рецензії: І. Кедрин в «Ділі» 1923, ч. 183; М. Топ.-го в ЛНВістнику 1924, кн. 5, стор. 92; Е. Грицака в «Книжці», Станіславів 1923, кн. 6—10, стор. 154—155; О. Левицького тамже, стор. 155; О. В. (Донцова) в ЛНВістнику 1923, кн. 10, стор. 330.
4. Андрохович, О. Константин: *З життя русинів в Америці*. Спомини з років 1889—1892. Написав... Коломия 1904. Накладом автора. З печатні Вільгельма Бравнера в Коломиї. Стор. 102, 8°. Рец. В. (Гнатюка) в ЛНВістнику 1904, кн. 7, стор. 61.
5. Анулов, Пилип: *Бойова зміна*. Спогади (Харків). Державне Вид. України 1929. Стор. 32. Ілюстрації.
6. Антонович, Роман: *Бурлацьким шляхом*. Вражіння з подорожі по Європі. Львів 1935. Видавництво «Українська Культура». — В Німеччині — Серед чехів — В австрійських Альпах — Між словінцями в Югославії — Через соняшну Італію — У Франції — Через Середземне море до пісків Сагари — Під небом Корсики — До дому. Друге видання вийшло 1946 у Вінніпегу.
7. Багалій, Акад. Дмитро: *Автобіографія*. П'ятьдесят літ на сторожі української науки і культури. Збірник Історично-Філологічного Відділу ч. 62. Київ 1927. Стор. 163—(1)—VII, вел. 8°. Рец. В. Біднова в ЛНВістнику 1928, кн. 9, стор. 93.
8. Багмут, Іван: *Подорож до небесних гір*. Нотатки туриста до Центрального Тянь-Шаню. Харків—Дніпропетровськ, Держ. Вид. України 1930. Стор. 130. Ілюстрації.

9. Багмут, Іван: *Преріями та джунглями Біробіджану* (Нарис). Харків—Одеса, «Молодий Більшовик» 1931. Стор. 149.
10. Барвінський, Олександр: *З життя нашого духовенства в I-ій половині XIX ст.* Частина із «Споминів з мого життя» (Відбитка з «Ниви»). Львів 1926. Стор. 20, 8°.
11. Барвінський, Олександр: *Спомини з мого життя.* (На обклад.): *Образки з громадського і письменського розвитку Русинів.* (Далі на загол. листку): Перша частина. (Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів в 60-их рр. XIX ст. з додатком переписки Ст. Новаковича, М. Лисенка і П. Куліша). (З 10 портретами і двома картинами). Львів 1912. Накладом Якова Оренштайна в Коломиї. З друкарні В. А. Шийковського ул. Зиморовича ч. 14. На 2 стор. мотто з Послання св. Ап. Павла до Тимотея і німецький чотиривірш. Стор. 336, м. 8°.
— Друга частина (Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів від 1871—1888 р. з додатком споминів про М. Лисенка). З 12 портретами, 13 картинами і одним fascimile. Колишні слухачі в своїй душі перебіраю. Т. Шевченко. *Dulcis est recordatio praeteritorum.* 1913. Бл. пам'яті Моїм Родичам присвячую. Стор. VIII—406—(2).
12. Барвінський, Олександр: *Як я написав «Ілюстровану історію Руси» для тов. «Просвіти».* Львів 1926. Стор. 16, 8°.
13. Бачинський, Юліан: *«Як я видавав «Українську еміграцію».* Зразок культури «Українського Пемонту» з початком XX віку. Львів 1930. Накладом «Ради». Львівська Друкарня Новочасна. Стор. 32, 8°.
14. Біленькій: *Записки изъ Верховины.* Написаль... Унгарь 1907. Стор. 37, 32°.
15. Бѣлоусъ, Федоръ: *Путевыи записки изъ путешествія Галичанина на Востокъ 1888 г.* Составиль... Часть I. Коломия 1889. Зъ печатнѣ Михаила Бѣлоуса. (На обкл.: Львовъ, зъ печатнѣ Ставропигійской подъ зарядомъ Д. Пухира). Стор. 110, 8°. Часть II. 1890. (На обкл.: 1889). Стор. 86—(2). На стор. 83—86 стаття видавця про смерть автора. Видання через смерть недокінчене.
16. Бѣлоусъ, Федоръ: *Путешествіе Луки Турянского, міщанина коломийского, до Іерусалима отбитое года 1875 зъ Коломии.* Составиль послѣ оповѣданя тогож Федоръ Ив. Бѣлоусъ. Коломия 1886. Черенками и накладомъ Мих. Бѣлоуса. Стор. 22—(2), 8°.
17. Бірчак, Володимир: *Карпатська Україна.* Спомини й переживання. «Нація в поході», Прага 1939. (На обкл.: 1940). „Zadruha“ акс. spol., Praha — Vinohrady, Belehradska 97. Стор. 91—(I), вел. 8°.
18. Билина, Іван: *Моя сповідь* (Зі споминів інтелігента селянського походження), написав... Тернопіль 1928. Накладом книгарні «Будучність» в Тернополі. Всі права застережені. З друкарні А. Салевича і С-ки в Тернополі. Стор. 83—(1), 8°. Ч. II. (З історії світогляду галицько-українського інтелігента). 1931. Стор. 152. Рец. м. р(удницького) в «Ділі» 1932, ч. 57.

19. Борковський, Олександр: *Перші хвили польщини у львівській гімназії* (Спомини з осені 1867 року). Написав... Відбитка фейлетонів «Діла» ч. 37 і слід. У Львові 1902. З друкарні Інститут Ставропігійського під зарядом Йосифа Денисюка. Стор. 38 16°.
20. Бородзич, Йосиф: *Гляди як добре під москалем жити!* Спомини о. Й. Бородзича або кілька літ душпастирської праці на Литві, в Білій Русі і в глибокій Росії. Краків 1912. Стор. 176, 8°. Можливо, це переклад або перерібка польських споминів, виданих рік передше теж у Кракові і того ж автора п. з. „Pod wozem i na wozie“.
21. Бородієвич, Євген: *В чотирокутнику смерти*. Причинки до трагедії УГА на Великій Україні. (Із воєнного записника 3-ої бригади). Ч. I. Львів—Київ 1921. Вид. Укр. Накл. «Нове Життя». Стор. 86, 8°. Рец. (Т. З.) в «Книжці», Станіславів 1921, ч. 4—6 стор. 97.
22. Бояринич, Василь: *Кривавий шлях*. 19. XII. — 15. V. 1919. П'ять місяців боїв III куреня 24 п. п. ім. гетьм. П. Дорошенка за Львів. З передмовою Л. Нигрицького. Українська Бібліотека ч. 41. Львів 1936. Видавець Іван Тиктор. Обгортка рисунку Е. Козака. Друк Малицький — Тиктор, Львів, Бляхарська 9. Стор. 128, м. 8°. Рец. Л. Гр(анички) у Вістнику 1936, кн. 10. Стор. 773—774.
23. Бриль, Микола: *Берег чорних криниць* (Подорожні нотатки). Харків 1932. «Рух». Стор. 62—(2). Ілюстрації.
24. Будяк, Юрій: *Записки учителя*. Київ 1911. Передрук з ЛНВістника.
25. Булка, Олекса: *Руске паломництво до св. землі 1906 року*. Коломия 1907. Стор. 139, 16°. Видання Ю. Насальського.
26. Вахнянин, Анатоль: *Спомини з життя*. (Посмертне видане). Зладив Кирило Студинський. Весь дохід призначений на стипендію імені Покійного. У Львові 1908. Накладом видавця. З печатні В. А. Шийковського. Стор. 137. 8°. З портретом автора.
27. Вілінська, Валерія О'Коннор: *Старицькі і Лисенки*. (Відбитка з «Нової Хати»). Львів 1935. З друкарні вид. С-ки «Діло», Львів, Ринок ч. 10. Стор. 82, 8°. Рец. О. Боднаревича в «Назустрічі» 1936, ч. 8 і Л. Б(урачинської) в «Новій Хаті» 1936, ч. 11—12.
28. Волошин, Августин: *Спомини*. Книжки «Русина». Ч. 10. Редагус Др. Франц Тихій. Накладомъ штоденной газети «Русинь». Ужгородь 1923. Стор. 96, 16°. Перевидані 1959 р. у Філядельфії.
29. Гайдукевич, о. Остап: *Було колись* (Із записок полевого духовника). Львів 1935. Видавнича Кооператива «Червона Калина». Друк Ю. Яськова і Сп. Львів, Хорущини 23. Стор. 110—(6), 8°. Портрет на обкладинці. Рец. о. д(ніпровського) в «Назустрічі» 1935, ч. 12.
30. Галаган, Микола: *З моїх споминів* (80-ті роки до світової війни). I частина. Львів 1930. Видавнича Кооператива «Червона Калина». З друкарні Шасного Беднарського в аренді «Кооперативи Графічного Промислу» у Львові, Ринок 9. Синові Миколі, який тяжко покутує мою участь у революційній боротьбі, присвячує свої спомини автор. Стор. 203—(1), м. 8°. II частина. Стор. 196. Рец. на 1—2 ч. М. Л. в ЛНВістнику 1930, кн. 9, стор. 836. III частина. Стор. 174—(2). Рец. М. Самбірського

- в ЛНВістнику 1931, кн. I, стор. 86; на I—3 ч. С. Лакусти в «Сам. Думці», Чернівці 1931, ч 2, стор. 23—24. IV частина. Стор. 298—(2).
31. Г а л и ч а н к а, Олена: *Вражіння з дороги*. Львів 1911. Накладом власним. З друкарні Івана Айхельбергера, Львів, Ринок ч. 10. Стор. 7—156, 8°. З ілюстраціями. Зміст: Море, з одеських спогадів — Пароплавом з Одесси до Ялти — В Ялті та її околиці — З Києва — На Тарасовій могилі — Із Камянця Подільського — Тівольські каскади — Перший вечір в Венеції — Сан Ремо — Італійський карнавал — По Рівері — Вражіння з Монака — Карнавал в Ніцці. Псевдонім О. Кисілевської.
  32. Г а л у щ и н с ь к и й, Михайло: *З Українськими Січовими Стрільцями*. Спомини з рр. 1914—1915. Львів 1934. Накладом Видавничої Спілки «Діло». З друкарні Вид. Сп. «Діло». Львів, Ринок 10. Стор. 216, 8°. Рец. О. Моха «До джерел нашої поразки» в «Америці» ч. 175, 1955.
  33. Г е р а с и м о в и ч, Іван: *Життя й відносини на радянській Україні*. Бібліотека «Українського Слова» ч. 14. Берлін 1922. Видавництво «Українське Слово» в Берліні. Всі права застережені. Copyright by „Ukrainske Slovo“ Buch- und Zeitungsverlag GmbH, Berlin. Із друкарні Börsenbuchdruckerei Denter & Nicolas, Берлін. Стор. 104, 16°.
  34. Г н а т ю к, Володимир: *Лука Гарматій і його спомини про Михайла Коцюбинського*. Накладня Михайла Таранка. Львів 1935. (Відбитка з «Учителя»). Друкарня ОО. Василіян у Жовкві. Стор. 20, вел. 8°. Містить: (Життєпис Гарматія й згадки про Криворівню Гнатюка). 1. Лист Коцюбинського до Гарматія. 2. Спомини Гарматія про Коцюбинського — 3. Спомини П. Шекерика-Доникова про Коцюбинського. З портретом Гарматія.
  35. Г о н ч а р е н к о, Агапій: *Споминки А... Г... українського козака-священика*. Видав Михайло Павлик. Коломия 1894. З друкарні М. Білоуса. Передрук з «Народу».
  36. (Г о н ч а р е н к о, Агапій): *Матеріяли до історії української еміграції*. Бібліотека «Українського Емігранта» ч. I. Львів 1923. Стор. 48, 16°. 3-тє вид. появилось 1965 в Едмонтоні.
  37. Г о р л і с - Г о р с ь к и й, Юрій: *Отаман Хмара*. З таємниць Г.П.У. 1934. Стор. 51—(1), вел. 8°. Ніяких більше даних не подано, але друковано в Аргентині.
— Г о р л і с - Г о р с ь к и й, Юрій: *Отаман Хмара*. З таємниць Г.П.У. Львів 1934. Накладом Бібліотеки Студентського Шляху. Всі права застережені автором. Друкарня Типографія, Львів, Вірменська 16. Стор. 75—(5), м. 8°.
  38. Г о р л і с - Г о р с ь к и й, Юрій: *Спогади*. I. У ворожому таборі. II. В казематах ГПУ. Львів 1935. Накладом автора. (На обкл.: У ворожому таборі). Всі права застережені. Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Маленькій Любці Гадзевичівній присвячує цю книжку «вуйко Юрцьо». (На ост. стор.: Кінець першої книжки). Стор. 156—(4), 8°. Заповіджена тамже наступна книжка п. з. «Між живими трупами» мабуть не вийшла.
  39. Г о р л і с - Г о р с ь к и й, Юрій: *Холодний яр*. Частина I. Накладом сотн. Івана Зуба. Львів 1934. Стор. 173, 8°. Рец. О. Дніпровського «Спогади наче повість» в «Назустрічі» 1934 ч. 22. Частина II. Накл. Видав-

- ництва «Дешева Книжка», Львів 1937, стор. 368. Виходила зразу окремими зшитками. Перша част. мала два видання. Передрук обох частин появилася 1961 р. в Нью Йорку.
40. Григоріїв, Н(икифор): *Спогади «Руйнника»*. Як ми руйнували тюрму народів, а як будували свою хату. Написав... Львів 1938. Стор. 262—(2), 16°. Видання «Гром. Голосу».
— Григоріїв, Н(икифор): *Весна української революції*. Спогади учасника. II частина. Написав... Львів 1938. Відбитка з «Гром. Голосу». Друкарня Яськова, Львів, Хорущини 23. Стор. 96, 16°.
  41. Григорович Барський, Василь: *Странствование Василя Григоровича Барского по святымъ местамъ Востока 1728—1747*. Петербург 1885—1887. 4 томи. З рисунками автора. Це найповніше видання. Перше появилася 1778, а дальші 1785, 1788, 1793, 1800, 1819 і д. В. Січинський: В. Григорович Барський. «Час» 1947, ч. 35.
  42. Грицак, д-р Евген: *Під червоною владою*. I. Шкільна справа на Радянській Україні. Перемишль. Накладом філії «Учительської Громади» в Перемишлі. Головний склад у Народньому Базарі в Перемишлі, вул. Косцюшка ч. 5. 1923. Печатня ОО. Василян у Жовкві. Стор. 69—(3), вел. 8°. Дальші частини цих спогадів не вийшли. Рец. П. Франка в ЛНВістнику 1923, кн. 12, стор. 378—379; в «Ділі» 1923, ч. 76; в «Укр. Голосі», Перемишль 1923, ч. 25; В. З. в «Книжці», Станиславів 1923, ч. 1—5, стор. 27—28.
  43. Геців, Юрій: *З побуту в Карльсбаді*. Написав... Львів 1898. Стор. 52, 8°. Передрук з «Руслана».
  44. (Данило Паломник): *Пeregринація или путь до Иерусалиму Данила архимандрита Корсуньского зъ бѣлой Россіи*. Середньовічна пам'ятка староруської літератури в редакції XVI в. по улюцькій рукописи. (Видав) д-р Василь Щурат. Жовква 1906. Стор. 42—(2), 8°.
  45. Даушков, Сергій: *Подорож на Сибір*. Спомини волинського емігранта про страшне життя на Сибірі. Записав... Львів, грудень 1933. Найкращі оповідання видавництва «Самоосвіти» ч. 10. Накладом «Самоосвіти» кооп. з обм. порукою. Друк. Ю. Яськова, Львів, Хорущини 23. Стор. 32, м. 8°. Автор не подав прізвища емігранта, від якого списав ці спомини.
  46. Дацій, о. Юліян, ЧСВВ: *Спомини про сестру Анну Стадник зі Згромадження СС. Мирносиць*. Жовква 1928. Друк. ОО. Василян у Жовкві. Стор. 83—(1), 16°.
  47. Дзіковський, Василь, воєнний дописувач Центральної Управи УСС: *Коло Потутор*. 13. VIII. — 30. IX. 1916. Бібліотека Центральної Управи Українських Січових Стрільців, ч. 3, 1917. Накладом Центральної Управи Українських Січових Стрільців. З друк. Адольфа Гольцгавзена у Відні. Відбитка з віденського альманаха «Кривавого Року» за рік 1917, виданого накладом уладу «Загальна Українська Рада». Доповнив і зладив до друку Бб. Стор. 32, м. 8°. Пляни, портрети, знімки. Бб — проф. Іван Боберський.
  48. Дідикій, Богдань А.: *Своежитъевия записки*. Ч. I. Гдешо до исторіи розвитку азбуки и языка Галицкой Руси. (Відбитка зь «Вістника

- Народного Дому» 1906 г. (Львовь 1907. Стор. 93—(3), 8°. Рец. І. Кревецького в ЛНВістнику 1907, кн. 4 стор. 183.
49. Дмитрів, Нестор: *Канадійська Русь*. Подорожни спомини Нестора Дмитрова. Видавництво часоп. «Свобода» ч. 3. Мт. Sagmel, Pa. 1898. Стор. 56, 8°. Передрук з «Свободи».
  50. Дніпровий, М.: *Моя подорож зі Львова до Бразилії*, (уривки з щоденника). Накладом автора. Уніон да Вікторія 1925, Парана. Друк. Укр. Союзу «Лідія», стор. 23—(1), м. 8°.
  51. Дорошенко, Дмитро: *Мої спомини про недавнє-минуле (1914—1918)*. Частина перша. Галицька руїна 1914—1917 років. Львів 1923. Видавництво «Червона Калина». З друкарні Ставропігійського Інститута під управою О. Яськова. Стор. 131—(1), 8°. Частина друга. З початків відродження Української Державности (Доба Центральної Ради). Стор. 96. Рец. на ч. I—II С. Н. в «Книжці», Станиславів 1923, ч. 6—10 стор. 153—154. Частина третя. Доба Гетьманщини 1918. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Стор. 122. Рец. на ч. I—III О. Терлецького в ЛНВістнику 1923, кн. 9, стор. 93. Частина четверта. Під Директорією. На чужині 1919—1920. 1924. З друкарні ОО. Василян у Жовкві. Стор. 100—(4). Рец. В. К. на I—II в «Таборі» Каліш 1924, кн. 2, стор. 239.
  54. Дорошенко, Дмитро: *Мої спогади про Ол. Ол. Русова*. Відбитка із «Студій з поля суспільних наук і статистики», том V. У Львові 1938. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Чарнецького 26. Стор. 23—(1), вел. 8°.
  55. Драгоманов, Михайло: *Австро-руські спомини*. Ч. I—V. Львів 1889—1892. Літературно-наукова бібліотека. Накл. І. Франка. Стор. 580, 32°.
  56. Драгоманов, Михайло: *Автобіографія*. Київ 1917. Видавн. «Криниця».
  57. Драгоманов, Михайло: *Два учителі*. Спомини. Літературно-наукова бібліотека ч. 27. Відповідає за редакцію Володимир Гнатюк. У Львові 1902. З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського. Стор. 79—(1), 16°. Від Автора — І. К. І. Полевич — II. О. Ів. Стронін.
  58. Дуткевич, О. Тома: *Подорож до Іерусалима*, написавь... з 16 ілюстраціями. Бібліотека для рускої молодежи подь редакцією Юліана Насальського. Вип. XXII, Томь XXXVI. Стор. 160—XVI, 16°.
  59. Духнович, Александер: *Автобіографія*. Видавництво Товариства «Просвіты» в Ужгороді 1928.
  60. Євтимович, Варфоломій: *Військо йде*. Уривок зі спогадів про березень 1917 р. в Києві. З передмовою Петра Сагайдачного. Українська бібліотека ч. 51. Львів 1937. Видавець Іван Тиктор. Березень 1937. Друковано 5.000 примірників. Copyright by Editor. Printed in Poland. Обгортка рисунку Едварда Козака. Друк. Медицький — Тиктор, Львів, Бляхарська 9. Стор. 123—(5), м. 8°.
  61. Животко, Аркадій: *Подонь*. (Українська Вороніжчина в культурнім житті України). Наукова бібліотека ЮТ ч. 24. Видавництво Юрія Тищенка. Прага 1943. Стор. 67—(1), м. 8°.

62. Заклинський, Алексій: *Записки... Приходника старихь Богородчань*. Львовь 1890. Стор. 144, 8°. Видала ред. «Червоної Русі». Друге справлене передусім щодо мови видання вийшло 1960 в Торонті.
63. Заклинський, Мирон: *А ми тую стрілецьку славу збережемо*. Спомини з визвольної війни. Ч. I. В-во «Всесвіт». Львів 1936. Стор. 142—(2). Ч. II. Стор. 111—(1). Рец. О. Думина у Вістнику 1936, кн. 9, стор. 635.
64. Зелінський, Ген. полк. Віктор: *Синьожупанишки*. Берлін 1938. Накладом «Українського Національного Обеднання» в Берліні. (Те саме нім.). Druck Gebr. Radetzki, Berlin SW 68, RR 4893. Стор. 76, 8°. Портрет автора і дві ілюстрації. В передмові автор заповів дальші частини: «Гетьманат» і «Директорія».
65. Зибачинський, Степан: *Мармарош-шігетська кампанія*. Як галичани займали угорську Україну. Бібліотека «Стрільця». Камянець Под. 1919. Українські Мемуари. Стор. 16, 16°.
66. Зиблікевич, Евген: *Зі споминів січовика (1914—1919)*. Бібліотека «Стрільця» Камянець Под. 1919. Українські Мемуари.
67. Зиблікевич, Евген: *Зі споминів січовика (1914—1919)*. Відень 1921. Видання «Українського Прапора». Друкарня Адрія, Відень. Стор. 15—(1), 16°. На стор. 12—15 поданий «Статистичний огляд України».
68. Іванина, Нестор: *Залізні роки*. Спомини 1914—1922. З передмовою Евгена Яворівського. «Українська Бібліотека» ч. 59. Львів 1937. Видавець Іван Тиктор. Листопад 1937. Друковано 5.000 примірників. Copyright by Editor. Printed in Poland. Обгортка рисунку Едварда Козака. Друк. Медицький — Тиктор, Львів, Бляхарська 9. Стор. 132, м. 8°. Портрет автора.
69. Ірчан, Мирослав: *З прерій Канади в степи України*. Держ. Вид. України (Київ), 1931. Стор. 134. Псевдонім Андрія Бабюка.
70. Ірчан, Мирослав: *Трагедія першого травня*. Спогади з громадянської війни на Україні. Частина перша. Робітничо-Фармерське Робітниче Товариство. Вінніпег. Спогади друкувалися спершу в Укр. Щоденних Вістях в Нью Йорку.
71. Ірчан, Мирослав: *В бурянах*. Спогади. Частина друга. Робітничо-Фармерське Видавниче Товариство. Торонто—Вінніпег 1925. Стор. 192.
72. Ірчан, Мирослав: *Трагедія Першого Травня*. Спогади з громадянської війни на Україні. Частина перша. Держ. Вид. України (Харків), 1928. Стор. 276. Рец. Р. Заклинського в «Критиці», Харків 1928, ч. 11.
73. Ірчан, Мирослав: *В бурянах*. Спогади. Вид. 2. Харків—Київ 1931, «Західна Україна». Стор. 178.
74. Івановичь, Феодорь: *Записки школяра-путника относящіся до Галицкой Руси*. Издаль... Львовь 1860. Типомь Инст. Ставропигійского. Стор. 99, 16°. Псевдонім Теодора Білоуса.
75. Йсгансен, Майк: *Подорож людини під кепом*. Державне Вид. України. Харків 1928. Стор. 48. Подорож по жидівських колоніях Біробіджану.

76. К а л і ч а к, І(лько): *Записки четаря*. (Спомини 1918—1919). Львів 1931. Видавнича Кооператива «Червона Калина». Друкарня Повітового Союзу. Кооператив, Станиславів, Собіського 24. Памяти чет. Михайла Семйоника (*1895 в Бані Котівській Дрогобицького повіту, † 23. V. 1923 в Штернбергу на Моравії). Написав я ці спомини на побажання покійного чет. М. Семйоника, сповняючи його волю і свій обов'язок. При тому щиро дякую б. пор. І. Вовкові та б. чет. Окопному за їхні поради та пояснення. Зокрема дякую хор. А. Шкваркові за допомогу при викінчуванні рукопису. Автор. Берно в січні 1929. Стор. 100—(4), м. 8°. Дві мапки.
77. К а л і н а, Володимир: *Курінь смерти УСС*. Спогади старшини. З історичним вступом Миколи Голубця. «Українська Бібліотека» ч. 37. Львів 1936. Видавець Іван Тиктор. Січень 1936. Друковано 5.000 примірників. Copyright by Editor. Printed in Poland. Обгортка рисунку Едварда Козака. Друк Медичський—Тиктор, Львів, Бляхарська 9. Світлим тіням товаришів з I-го куріня УСС, що полягли на полі слави, посвячує Автор. Стор. 126—(2), м. 8°. Зміст: Відродження української військової — М. Голубець, стор. 7—32, Стрілецький Курінь Смерти (Львів — На передпіллях столиці — Вовчуківська кампанія — Чортківська офензива — На Великій Україні — Епілог). Додатки: З польської літератури про Листопад, Умова УГА з Денікіном. Рец.: Л. Гранички (Луцева) у Вістнику 1936, кн. 5, стор. 393—394; О. Думина «Чому мовчите?» в Літописі Ч. К. 1936, ч. 12, стор. 17—18.
78. К а р м а н с ь к и й, Петро: *Між рідними в Південній Америці*. Київ—Відень—Львів (1923). Видавництво «Чайка». З друк. Христофа Райсера Синів у Відні. Моїм незабутнім друзям ОО. Кл. Бжуховському, Раф. Криницькому, І. Сенишиному, п. п. П. Мазуришиному, А. Фірманові, І. Кучмі, І. Андрусевичеві, М. Бродюкові, Крамерові і усім, що хвилі моєї праці й осамітнення розважували на довічний спогад, Автор. Стор. 210—(2), 8°. Ілюстрації. Зміст: Вступне слово (без загол.) А. Крушельницького. На морі — Під бразилійським небом — В лісах Парани і Санта Катаріни — На «пампах» Аргентини — До Бразилії — Бразилія в минулому і сучасному — загальні замітки про українських поселенців у Бразилії. Рец.: д-ра О. Грицая в ЛНВістнику 1924, кн. 5, стор. 91; М. Доленги у «Червонім Шляху», Харків 1924, кн. 4—5, стор. 308.
79. К а р м а н с ь к и й, Петро: *Українська богема*. Сторінки вчорашнього. З нагоди 30-ліття «Молодої Музи». Львів 1936. В-во «Краса і Сила», ч. 4. Стор. 118, 8°. Рец. М. Рудницького в «Назустрічі», 1936, ч. 7.
80. К а р о в е ц ь, О. М. ЧСВВ: *Спомини зі світової війни*. Спомини фельдкурата 80 п. п. 9 австрійської дивізії. Наклад ОО. Василян у Жовкві. Друкарня ОО. Василян у Жовкві. Стор. 16, 8°.
81. К а р х у т, Василь: *На мандрівці* (Епізоди). Львів 1930. Видавництво Пластової Пригоди «Іскра». Заголовна вінета роботи Степана Луцика. Друковано черенками ОО. Василян у Жовкві. Стор. 36, 16°. Зміст: Пластуни — Мандрівці стелиться дорога — На воді — Поклик — Радісне життя — Піонер прийдешнього — Клинець землі — Остання ватра.

82. Качоровська, Стефанія ЧСВВ: *Укрита фіялка*. (Спогади про сестру Глібовицьку ЧСВВ). Вийшла к. 1937 в Жовкві.
83. Кедровський, В(олодимир): *Рижське Андрусово*. Спомини про російсько-польські мирові переговори в 1920 р. Накладом і друком Української Видавничої Спілки в Канаді. Вінніпег, Ман. 1936. Published and Printed by Ukrainian Publishing Company Limited, 210—214 Dufferin Ave., Winnipeg, Man. Стор. 64, 8°.
84. Кибальчич, Надія: *З моїх спогадів*. Як я колись й собі хотіла писати історію. Зложила... Видане Українського Педагогічного Товариства. Ч. 173. Львів 1917. Стор. 32, 8°.
85. Кисілевська, Олена: *До комор Довбуша*. Пластова Бібліотека. Книжечка 4. Накладом Видавництва «Молода Україна». Львів 1925. Право передруку застережене. Друкарня ОО. Василян у Жовкві. Стор. 60, м. 3°. Зміст: До комор Довбуша — Пороги Прута — Понад хмарами — Дід Іван — Черемошем на дарабі — Столиця Покуття.
86. Кисілевська, Олена: *Листи знад Чорного моря* (до сина). Коломия 1939. Обгортка арт.-мал. В. Дядинюка. Авторське право застерігається. Copyright by O. Kisilewska, Kolomea. Відбитка з часопису «Жіноча Доля». Накладом власним (Видавництво «Жіноча Доля», О. Кисілевська). (Від стор. 5 по стор. 85 тексту виконано в друкарні М. Бойчука, Коломия, вул. Собіського 48). З друкарні «Джерело», Коломия, Косцюшка 15. Стор. 177—(3), 8°. Ілюстрації. Зміст: В Сергіївці на Бесарабщині — В дорозі до Царгороду — В Царгороді. Друге вид. вийшло фотодруком 1955 р. в Бофало.
87. Кисілевська, Олена: *Під небом півдня*. Накладом власним. Коломия 1938. Обгортка В. Дядинюка. Стор. 134, 8°. Ілюстрації. Спомини з Марокка та Канарійських островів друк. вперше в «Жіночій Долі». Рец. О. О. Дучимінської в «Новій Хаті», 1938, ч. 15—16.
88. Кисілевська, Олена: *По рідному краю*. Полісся. Накладом власним. Коломия 1935. Обгортка арт. мал. В. Дядинюка. Стор. 128, 8°. Ілюстрації.
89. Кисілевська Олена: *По широкому світі*. Коломия 1937. Накладом власним. Стор. 136, 8°. Рец. «Життя і Знання», 1938, ч. 6.
90. Кисілевська, Олена: *Швайцарія*. Коломия 1933. Обгортка арт.-мал. В. Дядинюка. Авторське право застерігається. Copyright by O. Kisilewska, Kolomea. Накладом власним. З друкарні ОО. Василян у Жовкві. Стор. 211—(5), 8°. Ілюстрації, мапка. Зміст: Вступ — Короткі загальні уваги про Швайцарію — На швайцарській землі — Промисл Швайцарії — Люди. Джерела. Рец. (м) в «Новій Хаті», 1934, ч. 6.
91. Кобець, О(лекса): *Напередодні*. Записки полоненого. I. Повісті і романи. ДВОУ. «Література і мистецтво», Харків 1931. Укрголовліт № 6615 (43). Київ. Райтрест УПО, 14-та друк. вул. Леніна 19. Стор. 152, 8°. В неволі. Записки полоненого. II. Стор. 176.
92. Кобець, О.: *Над безоднею*. Хроніка великої драми. Частина I. Напередодні. Накладом Вид. «Родина», Львів 1933. Стор. 112, 16°. Частина II. Земля дріжить. Стор. 99. Рец. на обі частини В. Василевича в

- «Дзвонах» 1933, кн. 5, стор. 265—267. Частина III. Пекло. 1935. Стор. 101—247. Це дещо виправлене перевидання «Зап. полоненого»; їх було ще два, ост. в Америці 1959 р.
93. Коваленко - Коломацький, Гр.: *Спогади про Л. В. Лисенка* з портретами і автографом. Бібліотека «Ілюстрованої України» ч. 2. Львів 1914. З Загальної Друкарні. Львів, Пекарська 32. Стор. 22, 8°.
  94. Ковалів, О. Степан: *Вічне місто*. Накладом і друком ОО. Василян. Жовква 1937. Стор. 117, 8°. Ілюстрації. Зміст: По Італії — Вічне місто — Св. Петро на Ватикані — Столиця Папи — Як живе Папа Пій XI — В п'ятнадцяти роковини коронації св. Отця.
  95. Ковалисько, Іван: *Мандрівні дні*. Часть I. В долині Рибниці і Черемошу. З 39 ілюстраціями. Приготовив до друку і пояснив Володимир Калинович. Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych we Lwowie. Lwów 1938. Цікава книжка ч. 4. Обкладинка Waclawa Siemiatowskiego. Друкарня Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові. Стор. 96, 8°. Частина II. На полонинах Чорногори З 43 ілюстраціями. Цікава книжка ч. 5, Стор. 96.
  96. Кокорудз, Ілля: *Археологічна поїздка по Греції атенських конгресистів в 1905 р.* Написав... ц. к. професор академічної гімназії. У Львові 1905. З Друкарні Народової Манецких. Стор. 112, 8°.
  97. Кокорудз, Ілля: *Спомини з Атен*. Видане Руского Товариства Педагогічного ч. 118. У Львові (1907). З друк. Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського. Стор. 240, 8°. Ілюстрації.
  98. Колодій, Борис: *Галицька Соціалістична Редянська Республіка*. Спомини з 1920 р. Львів 1932. Накладом УКО (Української Католическої Організації). Стор. 28, м. 8°.
  99. Коновалець, Полковник Євген: *Причинки до історії української революції*. Прага 1928. Накладом Проводу Українських Націоналістів. Друкує „Legiografie“, Praha XIII Samova 665. Стор. 39—(I), вел. 8°. Перевидані 1948 р.
  100. Копач, Др. Іван і о. Антін Федорик: *Спогади про Лаврів*. Відбитка з Записок Чина Св. Василя Великого V, стор. від 175 до 183. Львів 1936.
  101. Королів - Старий, Василь: *Згадки про мою смерть*. Прага 1942. Українське Видавництво «Пробоем». «Книгозбірня Пробоем» число 23. Всі права застерігається за видавництвом. Накладом Українського Видавництва «Пробоем» в Празі. Praha II, Havlíčkova 22. Друковано в друкарні „Kniritisk“, Praha XIII, Samova 12. Стор. 123—(I), вел. 8°. Портрет автора, вступне слово дра С. Росохи. Друге вид. вийшло 1961 в Торонті.
  102. Котко, Кость: *Сонце поза мінаретами*. «Книгоспілка», Харків (1928). Стор. 138, 8°. Псевдонім Миколи Любченка. Опис подорожі по Туреччині. Рец. А. Хуторянина в «Критиці», Харків 1929, кн. I.
  103. Котко, Кость: *Щоденник кількох міст*. «Книгоспілка», Харків 1930. Стор. 190. Друге вид. попередніх споминів. Рец. Л. Луцева у Вістнику 1933, кн. 7—8, стор. 619.
  104. Котлович, В.: *Воспоминаніе о Евстафїи Прокопчицѣ совѣтницѣ школьномѣ и директорѣ гимназїи Тарнопольской упокоиившиемся*

- 1856 г. Написаль... Во Львовѣ 1860. Типомъ Института Ставропигійского. Стор. 13, 8°. Псевдонім Володислава Бачинського.
105. Ко х, Др Г(анс) б. сот. УГА: *Договір з Денікіном*. Від 1 до 19 листопада 1919 р. Львів 1930. Видавнича Кооператива «Червона Калина». З друк. Вид. «Неділя», Львів, вул. Кордецького 41а. Стор. 55—(1), м. 8°.
106. К р а в с, ген. Антін, кмдт III корпусу У.Г.А.: *За українську справу*. Спомини про III корпус У.Г.А. після переходу за Збруч. Львів 1937. Видавнича Кооператива «Червона Калина». Друкарня Наук. Т-ва ім. Шевченка. Стор. 99—(1), 8°. Портрет.
107. К р а в ч е н к о, Уляна: *Замість автобіографії*. Коломия 1934. Накладом «Загальної Книгозбірні», вип. 33. З друкарні Вільгельма Бравнера в Коломиї. Стор. 148, 16°. Псевд. Юлії Шнайдер-Німентовської. Рец. мр. в «Дзвонах» 1934, кн. 10—11, стор. 489.
108. К р а в ч е н к о, Уляна: *Спогади учительки*. Коломия 1936. Накладом «Загальної Книгозбірні». Copyright by Ulana Krawchenko, Peremyshl 1936. З друкарні Вільгельма Бравнера в Коломиї. Стор. від 149 до 314, 16°. Зміст: Від редакції — Перший рік практики — Шкільний рік 1881/2 — Із записок учительки. Рец. Л. Б(урачинської) в «Новій Хаті», 1936, ч. 17.
109. К р е з у б, Антін: *Партизани* (Спомини). Львів 1930. Видавнича Кооператива «Червона Калина». З друкарні А. Гольдмана у Львові, Сикстуська 19. Стор. 187—(5), м. 8°. Обкл. Е. Козака. Зміст: Із ситий київської Чрезвичайки — Перші дні в партизанському таборі — Козацьким шляхом — Напад на Вороньків — Чекист — Засідка. Рец. М. К-кого в ЛНВістнику, 1930, кн. 12, стор. 1124. II частина. Стор. 172—(4). Зміст: Стріча в хуторі — Оксана — За хлібом — Облава — Через замерзлий Дніпро — Моя втеча. (А. К. — псевд. Осипа Думина).
110. К р и ж а н о в с ь к и й, Дмитро: *Львів в українських руках*. (1.—21. XI. 1918). «Українські Мемуари». Вид. «Стрільця». Кам'янець Под. 1919. Стор. 53, 16°.
111. К р у к і в с ь к и й, Е.: *Голос крови*. На маргінесі могого записника. Львів 1936. Вид. «Центрорекляма». Стор. 128, 8°. Рец. О. Думина «Проти провокації» в «Літописі Ч. К.», 1937, ч. 5.
112. К р у т ь, Софрон: *Записки українця з побуту між полудневими слов'янами*. Літературно-Наукова Бібліотека ч. 106—107. У Львові 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського. Стор. 196, 16°. Зміст: Від редакції — Чорногорці в Герцеговині — Війна Славян з Турками (1875—1878 рр.) — В Любляні. Псевдонім Василювського. Рец. В. (Гнатюка) в ЛНВістнику 1905, кн. 7, стор. 98.
113. К р у ш е л ь н и ц ь к и й, Тарас: *На тихих водах*, (Хроніка першого водного мандрівничого табору на Волині). Львів 1930. Заголовна вінета і марка видавництва роботи Івана Крушельницького. Друковано черенками друкарні ОО. Василян у Жовкві. Стор. 31—(1), 16°. Переживання водної поїздки з Мостів Великих Бугом і Стиром до Луцька.
114. К у н и ц ь к и й, о. Леонтій: *Вітер від моря*. Бібліотека «Нового Часу» ч. 14. Львів 1927. З друкарні А. Гольдмана, Львів, Сикстуська 19. Стор. 100, 16°. Обкладинка Чорнія.

115. Куліш, Пантелеймон: *Спогади з молодих літ. Твори.* За редакцією О. Дорошкевича. Харків—Київ 1931. «Література і Мистецтво». Тѳм 6, стор. 296.
116. Куліш, Пантелеймон: *Спогади про Тараса Шевченка.* Передмова та примітки Е. Кирилюка. Харків—Київ 1930. Держ. Вид. України. Стор. 90. Трудно ствердити, чи обі ці книжки оригінальні чи переклади.
117. Левинський, Степан: *Від Везувія до пісків Сагари.* Львів 1926. Накладом Червоної Калини. Друкарня Ігн. Єгера, Львів, Сикстуська 33. Стор. 86, вел. 8°. Ілюстрації. Зміст: I. У Неаполі. II. Palermo la felice. III. На порозі Африки. IV. Що розказав мені Туніс. V. Пустині й оази. VI. На півдні. VII. Боже й чортове в Кайруані.
118. Левинський, Степан: *Схід і Захід.* Обгортка й ілюстрації С. Гординського. Вид. «Ізмарад». Львів 1934. Стор. 110, 8°. Подорож по Середземнім морі. Друковано спершу в «Нових Шляхах». Рец. М. Барського у Вістнику 1934, кн. 3, стор. 231.
119. Левицький, Др. Володимир: *З дороги на північ.* Львів 1931. Накладом книгарні НТШ. З друкарні «Діла». Стор. 32, 8°. Ілюстр. Подорож по Данії і Норвегії.
120. Левицький, Др. Володимир: *Клим Глібовицький* (Згадка посмертна). (Львів) б. р. Стор. 6, 8°. Відбитка.
121. Левицький, д-р Володимир: *Сто миль на колесі.* Львів 1925. Накладом Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Присвячую українському Пластови. Автор. (Відбитка з «Молодої України»). Друкарня ОО. Василян у Жовкві. Стор. 38, м. 8°.
122. Левицький, Володимир: *Чорний камінь.* У Львові 1932. З друкарні Наук. т-ва ім. Шевченка. «Присвячую товаришеві прогульки М. Мельникові». Відбитка із «Збірника Фізіографічної Комісії» т. IV—V. Стор. 8—(2). Ілюстрації.
123. Левицький, д-р Кость: *Великий зрив.* (До історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів і документів). Львів 1931. Накладом Кооперативи «Червона Калина». Друкарня Вид. С-ки «Діло», Львів, Ринок ч. 10. Стор. 149—(3), 8°. Портрети.
124. Левицький, Модест: *Казенні діти.* (Із спогадів лікаря). Видавництво «Наша Воля» ч. 2. Київ—Відень 1920 р. Відбитка з тижневика «Воля». Друкарня «Форвертс», Відень V. Стор. 32, 16°.
125. Левицький, Модест: *Шкільні товариші.* Оповідання. Видавництво «Наша Воля» ч. I. Відень—Київ 1920 р. Відбитка з тижневика «Воля». Друкарня «Форвертс», Відень V. Стор. 32, 16°.
126. Левицький, Осип: *Галицька Армія на Великій Україні.* (Спомини з часу від липня до грудня 1919). Українські мемуари. Відень 1921. Всі права застерігається. З друкарні Г. Енгель і Син, Відень II. Стор. 194—(4), 16°.
127. Леонтович, Володимир: *Спомини утікача.* Бібліотека «Українського Слова» ч. 13. Берлін 1922. Видавництво «Українського Слова» в Берліні. Всі права застережені. З друкарні Börsenbuchdruckerei Denter & Nicolas. Берлін. Стор. 154—(6), 16°.

128. Лепкий, Богдан: *Казка мого життя. Крегулець*. Львів 1936. Накладом Видавництва «Дружина», вип. 4. Друк. Наук. Тов. ім. Шевченка. Стор 80, 8°. Рец. В. Дорошенка «Нова книжка Богдана Лепкого» в «Назустрічі» 1936, ч. 7, стор. 5.
129. Лепкий, Богдан: *До Зарваниці* (З «Казки мого життя»). Львів 1938. Бібліотека «Діла» ч. 22. Друкарня Вид. С-ки «Діло». Стор. 149—(3), 8°. Рец. М. Рудницького «Як дитина пізнає світ» в «Ділі» ч. 55, 1938.
130. Лепкий, Богдан: *Казка мого життя. Бережани*. Краків 1941. «Ми-нуле й Сучасне» ч. 18. Накладом «Українського Видавництва», Кра-ків, Райхштрассе 34. Друк: «Нова Друкарня Денникова» п. нов. упра-вою, Краків, Ожешкової 7. Стор. 182. 8°. Ілюстрації. На стор. 179—180 Лев Лепкий: Замість закінчення.
131. Лепкий, Богдан: *Три портрети*. Франко — Стефаник — Оркан. Львів 1937. Бібліотека «Діла» ч. 16. Обгортка П. Ковжуна. З друкарні Видавничої Спільки «Діло», Львів, Ринок 10. Стор. 162—(2), 8°.
132. Лісовий, Петро: *З дороги*. Нариси. «Рух», Харків 1930. Стор. 140.
133. Лісовий, Петро: *З олівцем по Україні*. Нариси. «Рух», Харків 1930. Стор. 114.
134. Лісовий, Петро: *Край чорного золота*. (Нариси). Харків—Одеса 1930. Держ. Вид. України. Стор. 70.
135. Лісовий, Петро: *Кубань*. Нариси. «Рух», Харків 1928. Стор. 100.
136. Лісовий, Петро: *У донських степах*. «Рух», Харків 1930. Стор. 64.
137. Лісовий, Петро: *Українська Ніагара*. Харків 1930. Держ. Вид. Укра-їни. Стор. 26.
138. Лисак, Степан: *На ріднім фронті*. Спогади й нариси. Прага 1939. Видавництво «Українська Родина». Обгортка акад. графіка проф. Р. Лісовського. Друкарня Шмідбергер, Прага II, Бенатська 7. Стор. 47—(1), м. 8°. Була заповіджена дальша частина.
139. Лотоцький, Олександр): *Сторінки минулого*. Частина перша. «Аще бо аз промолчу, от мене забвена будуть, и к тому не помянутся имена их, якоже было и до сего дьни». З «Патерика Печерського». Праці Українського Наукового Інституту. Том VI. Серія мемуарів, книга 2. Варшава 1932 (Праці... і т. д. також по польськи і франц., на обкл. автор і загол.). Редагує: секретар, проф. Роман Смаль-Стоцький. Дру-карня ОО. Василіян у Жовкві 1932. Світлій пам'яті Дружини. Стор. 286—(11), вел. 8°. Стор. 279—286 і показчик прізвищ. Частина друга. Праці... Том XII. Серія мемуарів, книга 3. 1933. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Чарнецького 26. Стор. 481—(7). Портрети й ілюстрації. Стор. 471—481 і показчик прізвищ. Рец. М. Се-реди в «Таборі» Каліш, 1935, ч. 36, стор. 49. Частина третя. Праці... Том XXI. Серія мемуарів, книга 4, 1934. Стор. 392—(4). Портрети й ілю-страції. Стор. 385—392, показчик прізвищ.
140. Лотоцький, Олександр): *В Царгороді*. Праці Українського Нау-кового Інституту. Том XL. Серія мемуарів, книга 5. (Все те також по поль. і франц., на обкл. автор і загол.). Варшава 1939. Редагує: Секре-

- тар, проф. Роман Смаль-Стоцький. Wydaje Ukraiński Instytut Naukowy. Warszawa, ul. Służewska 7. Redaktor profesor Roman Smal-Śtoćkuj. Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, Чарнецького ч. 26. (Т. с. по поль.). Світлій пам'яті Дружини. Стор. 175—(5), вел. 8°. Ілюстрації. Від стор. 151 додатки документів.
141. Лукич, Василь: *Іван Франко*. Кілька спогадів і кілька здогадів його сучасника і співробітника. З друкарні при Сирітському Домі. Передрук з «Епарх. Вістей», Philadelphia 1927. Стор. 13—(1). Псевд. Володимира Левицького, ред. «Зорі».
  142. Магалевський, Ю(рій): *Останній акт трагедії*. (Етап визвольної боротьби українського народу). 1917—1920. Присвячується генерал-хорунжому Українських Військ Гулому-Гуленкові. Львів 1927. Стор. 56, 8°. Відбитка з ЛНВістника.
  143. Мазепа (Саак): *Огнева проба*. Українська політика й стратегія в добу Зимового Походу 1919—1920. (На обкл. Зимовий похід). Прага 1941. Видавництво «Колос». Авторські права застережені. „Knižitisk“, Praha XIII, Samova 665. Стор. 101—(3), 8°.
  144. Мазепа, І(саак): *Україна в огні і бурі революції 1917—1921*. I. Центральна Рада — Гетьманщина — Директорія. Прага 1942. Українське Видавництво «Пробоем». Загальна Бібліотека ч. 3. Авторські права застережені. Друковано 4.000 примірників. „Knižitisk“, Praha XIII, Samova 665. Стор. 210—(2), 8°. II. Кам'янецька доба — Зимовий похід. Загальна Бібліотека ч. 3. Стор. 229—(3). III. Загальна Бібліотека ч. 7 (92) Накладом Українського Видавництва «Пробоем» в Празі II. Гавлічкова 22. Друкарня «Книгодрук» в Празі XIII, Самова 665. Стор. 231—(5). Друге вид. вийшло в Німеччині 1950—1951 р. з доповненням місць, сконфіскованих цензурою в першому вид.
  145. Маковей, д-р Осип: *Історія одної студентської громади*. Львів 1912. Стор. 29, 8°. Спомини з 1884—1887 р. Відбитка з «Руслана».
  146. Маковський, Василь: *Гмнд*. Табор українських збігців і виселенців в часі світової війни 1914—1918 р. Спогади зперед 20-ти літ. Львів 1935. Накл. Вид. Сп. «Діло». З друк. Вид. Сп. «Діло», Львів, Ринок 10. Стор. 301, 8°.
  147. Маковський, Василь: *Талергоф*. (Спогади і документи). Львів 1934. Накладом автора. Стор. 260, 8°. Ілюстрації.
  148. Максимчук, д-р Іван: *Кожухів*. (Спомини). Львів 1930. Видавнича Кооператива «Червона Калина». Друкарня «Штука», Львів, пл. Стрілецька 2. Стор. 100, 8°. Рец. П. С. К(оструби) в «Дзвонах» 1931, кн. 9, стор. 635.
  149. Мандріка, д-р, М. І.: *Через моря і океани*. Спомини з далекої подорожі. Частина I. З Озівського моря через Індійський океан до Тихого океану. The Canadian-Ukrainian Educational Association. Winnipeg Man. Copyright 1941. Winnipeg, Man., Canada. Стор. 67—(5), в. 8°. Дальші частини не вийшли.
  150. Марисюк, О. Маркіян ЧСВВ: *До Люрду*. Вражіння з дороги з першим українським паломництвом. Жовква 1931. Друкарня ОО. Василян у Жовкві. Стор. 81—(3), 8°. Ілюстрації. Передрук з «Місіонаря».

151. М а т к о в с ь к и й , О. Северин: *Три синодальні архиєреї*. Спомин з життя і діяльності преосвящених о. Юліяна Куїловського, д-ра Юліяна Пелеша і д-ра Сильвестра Сембратовича. Львів 1932. Стор. 108, 8°.
152. М е л ь н и к , І(ван): *На Камчатку*. Спомини з подорожі. (З ілюстраціями). Видання Тов. «Просвіта» ч. 725. Львів 1927. Накл. Тов. «Просвіта». Бібліотека «Життя і знання» ч. 2. З друк. Вид. Сп. «Діло», Львів, Ринок 10. Стор. 224, 16°.
153. М и х а й л и к , М.: *За стрілецьку славу*. Спомини з рр. 1919—20. З передмовою Е. Яворівського. Львів 1936. Видавець Іван Тиктор. Жовтень 1936. Друковано 5.000 примірників. Copyright by Editor. Printed in Poland. Обгортка рисунку Едварда Козака. Друкарня Львівська, Львів 3-го Мая 8. Стор. 128, м. 8°.
154. М и х а й л ю к , І.: *Дорога*. (Спогади про Стефаника). Накладом автора. Коломия 1937. Стор. 16.
155. М и ц ю к , проф. О(лександр): *Доба Директорії УНР*. Спомини і роздуми. Львів 1939. Видавництво «Громадського Голосу». Друкарня Ю. Яськова, Львів, 3-го Мая 10. Стор. 64.
156. М и ш у г а , д-р Лука: *На Волині*. Перші хвилі української державности. Вид. «Стрільця». Камянець Под. 1919. «Українські Мемуари». Бібліотека «Стрільця» ч. 11. Стор. 50, 16°.
157. М и ш у г а , д-р Лука: *Похід українських військ на Київ*. (Серпень 1919). Відень 1920. Видання «Українського Прапора». Друковано, як фейлетон в чч. 9—10, 11, 12 «Українського Прапора» в 1920 році. Всі права застережені. З друкарні І. Вагля і Сина у Відні II. Стор. 27—(5), 16°.
158. М о н к е в и ч , Борис, сотник: *Слідами новітніх запорожців*. Бібліотека Історичних Повістей. Львів 1928. «Добра Книжка», 80 випуск. З друкарні А. Гольдмана, Львів, Сикстуська ч. 19. Друковано 3.000 примірників. (Ex Libris П. Ковжуна). Стор. 197—1; додаток: схеми-II та ілюстрації. Друге вид. вийшло 1956 р. в Нью Йорку.
159. М о н к е в и ч , Борис, сотник: *Спомини з 1918 р.* 1. Від Житомира до Харкова. 2. Похід Болбочана на Крим. 3. Боротьба за донецький водозбір. Львів 1928. На обкл.: Накладня «Добра Книжка», 80 випуск. «... Тепер, коли заростають могили героїв, а кости борців за Україну біліють, порозкидані по широких її ланах, коли не сміємо забувати наших борців за волю, остається бажати, щоби спомини сотн. Монкевича нашпили собі місце в хаті кожного українця, що пройшов страдну путь українського вояка». Сотник П. Шостаківський. Зрештою видання зовсім ідентичне з попереднім.
160. М о н к е в и ч , Борис: *Чорні запорожці*. (Зимовий похід і остання кампанія Чорних Запорожців). Львів 1929. Стор. 152 + 1 таблиця, 8°.
161. М о с і й ч у к , М.: *Спогади колишнього салдата*. Харків 1932. «Література і Мистецтво». Стор. 80.
162. М о ч у л ь с ь к и й , Михайло: *Іван Франко*. Студії і спогади. Львів 1938. Видавництво «Ізмарагд». Друкарня Вид. Спільки «Діло», Львів, Ринок 10. Стор. 211—(1), 8°. Зміст: З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896—1916), Одно видіння Івана Франка, Sempre tigo. Рец. М. Деркач в «Жінці» 1939, ч. 11—12.

163. Нагірний, Василь: *З моїх спогадів*. Накладом Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові. Львів 1936. Стор. 70.
164. Назарук, Осип: *В Будапешті на 34 Евхаристійнім Конгресі*. Вражіння і думки з 34 Евхаристійного Конгресу в травні 1938 р. Львів 1938. Накладом УКО. Відбитка з «Нової Зорі». Друкарня «Графія». Стор. 160, 8°.
165. Назарук, Осип: *Венеція. Катедра св. Марка. Палата Дождів*. Львів 1934. Бібл. Укр. Кат. Обнови (УКО). Відбитка з «Нової Зорі». З друк. Наук. Тов. ім. Шевченка і «Графії». 100 прим. друковано на веліновім папері. Стор. 293—(1), 8°. Ілюстрації.
166. Назарук, Осип: *В князів Крилосі*. Вражіння, описи, рефлексії й одна проблема. Чи відкрита катедра князя Ярослава Осьмомисла була православна чи католицька? Львів 1937. Накладом УКО (Української Католицької Організації). Відбитка з «Нової Зорі». Друкарня «Графія», стор. 36 8°. Ілюстрації.
167. Назарук, Осип: *В лісах Алберті і скалистих горах*. Чікаго 1924. Всі права застережені. Печатано 1.000 примірників у Січовій друкарні. Накладом Січової Організації Українців у Злучених Державах Америки. Стор. 23—(1), 16°. Передрук з «Січових Вістей».
168. Назарук, Осип: *В найбільшій парку скалистих гір*. Шікаго 1924. Всі права застережені. Печатано 1.000 примірників у Січовій Друкарні. Накладом Січової Організації Українців у Злучених Державах Америки. Стор. 23—(1), 16°. Передрук з «Січових Вістей».
169. Назарук, Осип: *Вражіння з Волині*. З приводу зїзду УКО. Львів 1938. В-во «Нова Зоря». Стор. 116.
170. Назарук, Осип: *Вчасна весна в північній Алберті*. Львів 1929. Відбитка з «Нової Зорі».
171. Назарук, Осип: *Галицька делегація в Ризі 1920 р.* Спомини учасника. Українська Дипломатична Мемуаристика. Львів 1931. Накл. Укр. Христ. Організації. 32 факсиміле. Стор. 189—(1), 8°.
172. Назарук, Осип: *До Бакоти. Про старі пам'ятки Поділля*. Вражіння з подорожі до українських Помпеїв. Вид. «Стрільця». Кам'янець Под. 1919. Стор. 31—(1), 16°.
173. Назарук, д-р Осип: *Київ і значіння традиції*. Шікаго 1926. Накладом Головної Централі «Січей» в Америці й Канаді. З Січової Друкарні 2406 W. Chicago Ave., Chicago III. U.S.A. Стор. 23—(3), 16°. Без обкл. Зміст: Перші вражіння з Києва матері городов наших — Яке значіння традиції?
174. Назарук, д-р Осип, воєнний дописувач Укр. Боевої Управи: *Над Золотою Липою*. В таборах Укр. Січових Стрільців. Бібліотека Укр. Боевої Управи ч. 2. 1916. Накл. Укр. Боевої Управи.
175. Назарук, д-р Осип: воєнний дописувач Укр. Боевої Управи: *Над Золотою Липою*, Друге видання. 1917. Рец. С. Петлюри в «Книгарі» 1918, ч. 12—13, стор. 694, Ф. Федорцева в «Шляхах» 1916, ч. 17—18, стор. 607.

176. Назарук, Осип: *На спокійнім океані*. Шікаго 1924. Всі права застережені. Печатано 1.000 примірників у Січовій Друкарні. Накладом Січової Організації Українців у Злучених Державах Америки. Стор. 16, 16°. Відбитка зі «Січових Вістей».
— Назарук, Осип: *На спокійнім океані*. Львів (к. 1933). Накладом УКО (Української Католическої Організації). Друкарня «Графія».
177. Назарук, О. *Преса*. Перша міжнародна вистава світової преси в Кольонії. Львів 1929. Стор. 192.
178. Назарук, Осип: *Про українські повстання*. Соколовський і сусідні групи. Вид. «Стрільця». Камянець Под. 1919.
179. Назарук, д-р Осип: *Рік на Великій Україні*. Спомини з української революції. Відень 1920. Видання «Українського Прапора». З друкарні Г. Енгля і Сина у Відні II. Стор. 342, 16°. Рец. В. Вітренка в «Соціалістичній Думці» ч. 4. Львів 1921.
180. Назарук, Осип: *Рома етерна. Вічний Рим*. Апостольська столиця. Львів 1937. Накладом Української Католицької Організації (Відбитка з «Нової Зорі»). Друкарня «Графія», Львів, вул. Тиха 5. Книжку видано в 900-ліття оснування першої бібліотеки на землях України великим князем Ярославом Мудрим в 1037 році. Стор. 242—(2)—5 ілюстр. вкладок, 8°. Частина перша, дальші не появилися.
181. Назарук, Осип: *Святиня Мормонів*. З подорожних вражінь у Канаді. Львів 1924. Накладом автора. Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка. Відбитка з «Літературно-Наукового Вістника». Присвячую Українцям у Канаді, д-р Осип Назарук. Стор. 36 вел. 8°.
182. Назарук, д-р Осип: *Слідами Українських Січових Стрільців*. Виданне Союзу Визволення України. Львів 1916. З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка. Надруковано 3.000 примірників. Стор. 154—(4), вел. 8°. Ілюстрації. Рец. Ф. Федорцева в «Шляхах», стор. 391—392, Львів 1916, Л. Ганкевича «На маргінесі книжки д-ра О. Назарука Слідами УСС», тамже стор. 479, С. Пеглори в «Книгарі» 1918, ч. 9, стор. 498—504, у «Вістнику СВУ», 1916, ч. 97, стор. 312.
183. Наливайко, Василь: *По Святій Землі*. Видавництво Ірклій. Р. Б. 1937. Друкарня Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького 26. Стор. 292, вел. 8°. Ілюстрації.
184. Недоля, Леонід: *Жовті брати*. Кризь Хіну. Передмова М. Новицького. Харків 1929. «Український Робітник». Стор. 192. Ілюстрації. Псевдонім Лукіяна Гончаренка.
185. Недоля, Леонід: *Жовті брати*. Кризь Хіну. Передмова М. Новицького. Держ. Вид. України, 1930. Стор. 100. Ілюстрації.
186. Недоля, Леонід: *На китайській землі*. (Нарис). Харків—Київ, 1934. «Література і Мистецтво». Стор. 104.
187. Нечуй, Іванъ: *В Карпатахъ*. Образки зь подорожи... Руско-українська Бібліотека II. Львовь 1885. Накладом Евгения Олесницького. Стор. 64, 16°. Псевдонім Івана Левицького. Передрук з «Діла».
188. Німчук, Іван: *Українська Військова Організація у Відні в днях перевороту*. (Причинок до історії будови української держави в Гали-

- чини). Відень—Львів 1922. Накладом «Українського Прапора». Друкарня «Адрія», тов. з орг. пор., Відень II. Стор. 16, 16°. На стор. 15—16. Післяслово О. Назарука.
189. Няньчук, інж. д-р Гордій: *Хліборобська Данія*. Вразіння з побуту у Данії. Бібліотека Ревіз. Союзу Укр. Кооператив. Ч. 14. Накладом Р.С.У.К. Львів 1929. Стор. 158—(2), 16°. Перша частина, дальші не появилися.
190. Окуневський, Ярослав: *Листи з чужини*. Накладатель Д. Лукіянович і В. Будзиновский. З друкарні товариства «Руска Рада» під зарядом Івана Хромовського. (На обкл.): Том I. Універсальна Бібліотека 20—26. Чернівці 1898. Стор. VIII—355, 8°. Портрет автора. Зміст: Вступна стаття Д. Лукіяновича. *Європа*: I. Чорногора і Чорногорці. II. З Сицилії. III. Із Генуї. IV. З Іспанії. V. Спомини з Греції. *Азія*: I. Спомини з Туреччини. II. На Червонім Мори. III. Аден. IV. Вечір в Індіях. V. В Гімалайских Горах. VI. Впоперек Цейльону. VII. Straits Settlements. VIII. В Китаю. Том II. Львів 1902. Накладом Антона Хойнацкого. Видане Д. Лукіяновича. Друкарня В. А. Шийковського, Львів. Стор. 265—(3), 8°. Зміст: I. *Африка*. Єгипет — Із Маргебу — Із Занзібару. II. *Quae supersunt*: — З України — Із Риму — Письмо з Крети — Із Цейльона III. *Із записок моряка*. Із Крети — Куди сяялися рускі кости — Мручок — Масковий баль. IV. *Із Гір Гімалайских*. V. *На березі Адріатичного моря*. По морю плаваючи — Святий Вечір — Ми нарід старокультурний. VI. *Мої знайомі* (Ескімози з колишньої рускої колонії у Відні). Ritter von Калина — Ritter von Голова — Товариш Орися — Михайло Драгоманів — Памяти Остапа Терлецького. Ці спомини у формі листів друкувалися зразу в «Ділі» від 1886 р.
191. Олесницький, Евген: *Сторінки з мого життя*. Частина I. Львів 1930. Накладом Видавничої Спільки «Діло». З друкарні «Діла». Стор. 252, 8°. Частина II (1890—1897). 1935. Стор. 122—(2). Спомини недокінчені. В рукописі остає досі щоденник з 1914—1917.
192. Омельченко, Марія: *Шкільництво на Кубані* (Зі спогадів...). Прага 1927 «Словянський Відділ» друкарні Fr. Vonky, Smichov, Duškova 11. Рец. В. Біднова у ЛНВістнику 1927, кн. 11, стор. 286.
193. Омелянович-Павленко, ген. Михайло: *На Україні 1917—1918*. Накладом В-ва „Stilus“, Прага 1935. Ці спомини вперше друкувалися в «Літературно-Науковому Вістнику» в рр. 1930—1931. Нині їх виправлено і доповнено. Графік М. Бутович. Фотографія інж. К. Теодосієва. Стор. 120, 8°. Портрет автора.
194. Омелянович-Павленко, ген. Михайло: *На Україні 1919. Переговори й війна з російською Добровольчою армією*. Спомини голови делегації та командира Запорізької групи. Накладом Комітету „Stilus“, Прага 1940. Стор. 96—(2), 8°. Портрет автора.
195. Омелянович-Павленко, ген. Михайло: *Переговори з Добрармією*. Львів 1930. Стор. 16, 8°.
196. Омелянович-Павленко, ген. М.: *Спомини*. Львів—Тернопіль 1930. Друк. А. Салевича в Тернополі, Міцкевича 9. Стор. 64, 8°. Відбитка з ЛНВістника.

197. Омелянович-Павленко, ген. М., Командір Катеринославського Округа за часів Української Центральної Ради, Командір 11 Дівізії на Полтавщині й Командір Козацького Запоріжського Коша за часів гетьманства, Начальний вождь Української Галицької Армії, Командір Запоріжської Групи в 1919 р., Командуючий армією в «Зимовому Поході», Головнокомандуючий укр. військами, III Рускої Армії й Збірної Козацької Дівізії в 1919 й 1920 р.: *Українсько-польська війна 1918—1919*. Накладом Меркур-фільму. Прага 1929. Тим, живим і мертвим борцям за волю України, що в найтяжчих хвилях боротьби не залишили своїх воєнних прапорів, Тим, що добро Української Нації, як цілоти, поставили понад особистими й партійними інтересами, Тим, що вступили на шлях мозольної тривкої праці для кращої майбутності Української Нації, присвячує свою працю Автор. „Legiografie“, Praha XIII, Samova 665. Стор. 72, 4°.
198. Омелянович-Павленко, ген. М.: *Чотар У.Г.А. Кочуржук із Надвірної* лицар Українського Залізного Хреста за Зимовий Похід (6. XII. 1919 — 6. V. 1920). Прага 1941. Накладом „Stilus“. «Народня Бібліотека Наступ» ч. 10. Відбитка з часопису «Наступ». Перший значок п. М. Бутовича, другий п. М. Битинського. Knihtiskarna Jan Andreska vd., Praha XII., Velehradská 10. (Окрема дописка): Автор просить П. Т. Читачів подати на його адресу повне ім'я і назвико та інші біографічні дані про героя цього спомину. Видавець „Stilus“ 1941. Стор. 15—(1), 8°.
199. Оправхата, П.: *З Записної книжки сільського стражника*. Вид. «Рідного Краю». Полтава 1906. Стор. 8, 16°.
200. П., К.: *В червонім царстві сатани*. Оповідання 2 втікачів з большевицького пекла. Стор. 59—(1). Львів, вид. к. 1935 р.
201. П., К.: *На водах Полісся*. Вразіння і думки очевидця. Львів 1938. Накладом УКО (Української Католицької Організації). Друкарня «Графія», Львів, вул. Тиха 5. Стор. 89—(3), 16°. Передрук з «Нової Зорі».
202. Паліїв, Дмитро: *Листопадова революція*. З моїх споминів. В-во «Новий Час». Львів 1929. Стор. 44, 8°. Передрук з «Нового Часу».
203. Певний, П(етро): *За волю та незалежність*. Похід української армії в запілля ворога з 5 гр. 1919 по 5 гр. 1920. Кн. I. Вид. «Українського Слова». Станіславів 1920. Стор. 88, 8°.
204. Пеленський, д-р Олександр: *Світова концертна подорож Української Республіканської Капелі (1917—1921)*. Спомини учасника. (На обкл.): Українська пісня в світі. У Львові 1933. Накладом автора. Всі права застережені. Copyright by Dr. Alexander Pelenskyj, Komarno 1933. Printed in Poland. З друкарні Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові, Чарнецького 26. Стор. 167—(1), 8°. Ілюстрації. На стор. 165—167 список членів капелі. Зміст: Слівце від автора, Вступ. I. В Чехословаччині 2. В Австрії 3. В Швейцарії 4. У Франції 5. В Бельгії 6. В Голандії 7. В Англії 8. В Німеччині 9. Криза і розбиття. 10. Після розбиття. 11. Репертуар концертів — Буденне життя членів У.Р.К. — Причини успіхів — Значіння діяльності У.Р.К. за кордоном для української справи.

205. Петрів, Всеволод, ген. штабу ген. хорунжий: *Спомини з часів української революції (1917—1921)*. Частина I: До берестейського миру. Львів 1927. Накладом видавничої кооперативи «Червона Калина». З друкарні Ставропігійського Інституту, Львів, Бляхарська 9. Стор. 180, м. 8°. Портрет на обкладинці. Рец. М. Шаповала в «Новій Україні» 1927, кн. 12, стор. 83—84, Ф. Дудка в ЛНВістнику 1928, кн. 4, стор. 374. Частина II. Від берестейського мира до заняття Полтави. 1928. Друкарня ОО. Василян у Жовкві. Стор. 184. Рец. на I—II ч. М. Інцигура в ЛНВістнику 1929, кн. 7—8, стор. 733. Частина III. 1930. Стор. 164. Рец. на I—III ч. С. Лакусти в «Самостійній Думці», Чернівці 1931, ч. 3, стор. 23—24. Частина IV, 1931. Стор. 117—(3).
205. Пігуляк, Єртей: *Полонинські згадки*. I. В полонині. Чернівці 1900. Видане Т-ва «Руска Бесіда» в Чернівцях. Стор. 191—(1), 8°. II. Над озером. 1909. Вид. Т-ва «Руска Бесіда» ч. 215—216 за липень і серпень. Стор. 204.
207. Поліщук, Валеріян: *Рейд у Скандинавію*. «Рух», Харків 1931. Стор. 271. Ілюстрації.
208. Поліщук, Валеріян: *Розкол Європи*. Художньо-соціальні та побутові нариси. «Книгоспілка», Харків 1925. Стор. 112. Ілюстрації.
209. Поліщук, Клим: *З виру революцій*. (Фрагменти спогадів про «літературний» Київ 1919 р.). Бібліотека «Мамай». Львів—Київ 1923. В-во «Мамай». Стор. 16, 16°.
210. Поліщук, Клим: *При Центральній Раді*. Львів 1922. Передрук зі збірки «За золотoverхий Київ».
211. Полторацький, Олексій: *Останні дні Бурханів*. Мандрівка до країни Червоного Богатиря, пустелі Гобі або Шамо, міста Шанхайських гір, літо 1930. «Література і Мистецтво», Харків 1932. Стор. 176. Ілюстрації.
212. Полторацький, Олексій: *Через Монголію і Гобі*. Дитвидав, Харків—Одеса 1936. Стор. 131. Ілюстрації.
213. Полуботок, А.: «З минулого». За що? — Житте — З минулого. Вецлярська бібліотека полонених ч. V. З друкарні «Союза Визволення України». Вецляр 1916. Стор. 24, 16°.
214. Полянській, Амвросій: *Воспоминанія изъ подорожѣ на Востокъ 1886*. Написаль... Чистый доходъ приділень на цілі общества «Школьная Помощь». Изъ Типографіи Ставропігійского Інститута. Львовъ 1886. Стор. 144—(3), 8°.
215. Полярний, Л.: *Червоний гарт*. Записки червоноармійця. «Книгоспілка», Харків 1925. Літ. друкарня «Книгоспілки», стор. 69, 8°.
216. (Пономаревъ, Гермогенъ): *Якимъ мы бідні!* Воспоминанія и мисли Гермогена П. Пономарева. Изданіе «Нового Пролома». Львовъ 1886. Изъ Типографіи Ставропігійского Інститута. Стор. 31—(1), 8°. Псевдонім о. Амвросія Шанковського.
217. Попович, Омелян О.: *Відродження Буковини* (Спомини). Львів 1933. Видавнича Кооператива «Червона Калина». Союзна Друкарня, Станиславів. Собіського 24. Стор. 120, м. 8°. Портрет та ілюстрації. На стор.

- 117—120 список друкованих праць автора. Рец. В. Заїкина в «Дзвонах» 1933, кн. 7—8, стор. 333, д-ра М. Кордуби «В кривім зеркалі» в «Літописі Ч. К.» 1933, ч. 6, Т. Коструби в «Хлібор. Шляху» 1933, ч. 10.
218. П о с а ц ь к и й, Михайло: *Греція — усміх життя*. З 20 ілюстраціями. Львів 1938. Бібліотека «Діла» ч. 21. З друкарні Вид. С-ки «Діло», Львів, Ринок 10. Стор. 224—(4), 8°.
219. П р и с т а й, О. О(лекса): *З Трускавця у світ хмародерів*. Спомини з минулого й сучасного, під редакцією д-ра Л. Мидловського. I том. Львів—Нью-Йорк 1933. Накладом власним. З друкарні Видавничої Спільки «Діло», Львів, Ринок 10. Обгортку зладив і художнє оформлення книжки перевів артист-маляр д-р Іван Іванець. Згідно з волею автора одержить «Рідна Школа» 25% чистого прибутку з розпродажі цієї книжки. Всі права застережені. Ексцеленції Андрееві Шептицькому, Галицькому Митрополитові, присвячує Автор. В рідному гнізді. До друку готується другий том споминів о. О. Пристая, що будуть продовженням життєвої сповіді студента духовної семінарії, священника-громадянина і місіонера у Північній Америці. Стор. XXIV—247—(5), вел. 8°. Портрет автора. Передмова д-ра Мидловського. На стор. XIII—XXIV «Трускавець», його історія пера д-ра Миколи Дембіцького. На стор. 246—247 дописи про Трускавець з «Діла». Рец. Х. в «Дзвонах» 1934, кн. 10—11, стор. 505, Л. Ясінчука «Цікава книжка» в «Ділі» з 21. 2. 1934, Араміса (О. Моха) «Як хлопській дитині семафори наставляли» в «Н. Зорі» з 8. 4. 1934, в «Укр. Агроном. Вістнику», «Америці», «Свободі» (америк.), «Новім Часі» і ін. II том. З ілюстраціями в тексті. 1935. Роки гарту 1889—1907. Третій том споминів о. О. Пристая вже готується до друку. В ньому — на тлі американської дійсності — описує автор життя-буття української заокеанської еміграції, зокрема її тяжкі початки, та свої власні переживання в Америці. Стор. 366—(2). На стор. 347—359 «Листи від земляків», 361—366 «Голоси преси». Рец.: Араміса «Життя сільського пароха» в «Н. Зорі» з 29. 12. 1936, І. Витановича в «Кооперат. Респ.» 1936, ч. 5 і ін. III том. 1936. В американському Вавилоні. Четвертий том Споминів о. О. Пристая вже готується до друку. В ньому описує автор життя-буття української заокеанської еміграції і своє скитання по місіях Північної Америки. Стор. 243—(5). На стор. 231—235 «По мові передмова або кілька слів до читачів моїх споминів зі старого краю і Америки», 236—238, «Муринська поезія», 239—243 «Голоси критики». Том IV. Мандрівка місіонера скитальця. Стор. 312—(4).
220. П р и х о д ь к о, Віктор: *Під сонцем Поділля*. Спомини. Львів 1931. Видавнича Кооператива «Червона Калина». Друкарня Повітового Союзу Кооператив, Станіславів, вул. Собіського 28. Стор. 250—8 ст. ілюстрацій, 8°. Рец. Т. Коструби в «Дзвонах» 1931, кн. 4—5, стор. 326, Р-ича у ЛНВістнику 1931, кн. 11, стор. 1029.
221. П р и х о д ь к о, Віктор: *Під сонцем Поділля*. 2-ге вид. Прага 1944. Наклад був знищений. 3-ге вид. вийшло в Німеччині 1946 р.
222. Р о г о з н и й, Сотник Г(риць): *Базар*. Спомини. Вид. «Самостійної Думки». Чернівці 1934. Стор. 81, 8°.

223. Рудницький, Михайло: *Місто контрастів*. Вражіння з Лондону. Накладом Т-ва «Просвіта». Львів 1929. Обгортка Петра Холодного. Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка. Стор. 132, м. 8°. Ілюстрації.
224. Русов, Юрій: *Децо про батька*. Відбитка із «Студій з поля суспільних наук і статистики», V. Львів 1938. Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові. Стор. 3—(1), вел. 8°.
225. Русова, Софія: *Мої спомини*. Львів 1937. Видавнича Кооператива «Хортиця». Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Чарнецького 26. Стор. 290, 8°. Друковано попередньо в «Новій Хаті».
226. Русова, С. і Хв. Вовк: *Серед виноградарів південної Франції*. З ілюстраціями. Петербургь 1905. Стор. 64, 8°.
227. Русова, С. і Хв. Вовк: *Серед виноградарів південної Франції*. Просвітні листки ч. 3, 1907. Відбитка із «Письма з Просвіти». Накладом Товариства «Просвіта» у Львові. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського. Стор. 16, 8°.
228. Садовський, Микола: *Спомини з російсько-турецької війни 1877—1878 р.* Видання Товариства «Час» у Києві. (1918). Друковані попередньо в ЛНВістнику.
229. Священник-Паломник: *Старий и новий Римь*. Льорето. Барь. Записки сь паломничой поѣздки Русиновь въ м. вересню 1902 р. Списавь... Сь численними ілюстраціями. Коломия 1904. Черенками и накладомь Михаила Бълоуса. Стор. 225—(1), 16°. Портрети, ілюстрації.
230. Семешко, Григорій: *В часи війни* (Хроніка засланців на Сибірі). Видане Української Федерації Соціалістичної Партії. 1917. З друкарні Газети «Робітник», 2235 W. 11-th Street, Cleveland, Ohio. Стор. 88—(8), 8°. З портретом.
231. Сенченко, Іван: *За ґратами*. (Спомини). Харків 1934. Стор. 206.
232. Сікевич, Ген. Володимир: *Сторінка із записної книжки*. (На обкл. Сторінки...). Накладом Української Стрілецької Громади, Друком «Нового Шляху». 1941. Printed by Ukrainian National Publishing Co Ltd. Saskatoon, Canada. Від автора: Ці сторінки із записної книжки присвячую моїй Дружині, з якою по сьогоднішній день прожив сорок років так любо, як, дай Боже, всім читачам. Ген. В. Сікевич. Стор. 63—(1), вел. 8°. З портретом. *Сторінки...* Том II. 1943. Printed by Ukrainian National Publishing Co. Ltd., Winnipeg, Canada. Стор. 76—(4). Портрет. Том III. 1945. Від автора: Присвячую Любим Стрільцям Славної Української Армії. Стор. 73—(5). Портрет. Дальші томи вийшли: V — 1947, VII — 1951 р. власним накладом автора. До IV-го і VI-го томів не вдалося добути ніяких даних.
233. Скалюк, Панько: *Вь Святій Земли*. Списавь, що видівь и бачивь... Львовь 1906. Накладомь А. Веретельника. З друкарні «Народової» Манецкихь. Стор. 26—(2), 16°.
234. Скегар, д-р Григорій: *По Америці — Across America*. 1940. Printed in Canada. Copyright by Dr. H. O. Skegar. Друге видання. 1000 прим. Published by: Iwan Andrusiak, 428. Stella Ave. Winnipeg, Man. Canada. Присвячую Його Ексселенції Кир Богданові Єпископові Укр. Прав.

- Церкви в Америці. З друкарні Просвітнього Видавництва «Промінь», 623 Селкірк Авеню, Вінніпег, Канада. Стор. 224—(2), 8°. Ілюстрації. Зміст: Думка — вірш О. Маковея, Жменя слів наперед І. Боберського. Великдень в пустині Могаве — Укр. поклін Юрієви Вашингтонови — «Марді Гра» — Моя візита в клініці братів Мейо — Автом з Шікаго до Лос Анжеліс — Перейшли попри нас — Пригода на острові Сан-Блас — Каліфорнія казочний край — Світова вистава в Нью-Йорку. Ніяких даних про перше видання не вдалося ствердити.
235. Сліпий, О. д-р Йосиф: *Паломництво до Святої землі*. Бражіння з подорожі написав... Аскетична Бібліотека том VI. Львів 1935. Аскетична Бібліотека Гр.-кат. Духовної Семинарії у Львові виходить під проводом о ректора д-ра Йосифа Сліпого. Друкарня «Бібльос», Львів, Японська 7. Стор. 194—(4)—29 стор. ілюстрацій, 16°.
236. Сліпий, О. д-р Йосиф: *Подорож до Англії*. Львів 1936. Видавнича Кооператива «Мета». Друкарня Вид. Спільки «Діло» Львів, Ринок 10. Друк ілюстрацій і тексту від стор. 65 виконано в друкарні «Бібльос», Львів, Японська 7. Стор. 126—(2)—32 стор. ілюстрацій, 16°.
236. Смаль-Стоцький, Степан: *Немолів* (спомини). Львів 1933. З друкарні Ставр. Інст. в піднаймі З. Медичького у Львові. Стор. 44, вел. 8°. Відбитка з Вістника.
237. Степанів, Олена: *На передодні великих подій*. Власні переживання і думки 1912—1914. Львів 1930. Вид. Кооп. «Червона Калина». Всі права застережені. З друкарні А. Гольдмана, Львів, Сикстуська 19. Мойому братові. Стор. 45—(3)—12 карт. ілюстрацій, м. 8°. Рец. С. Лакусти в «Самост. Думці» 1931, ч. 4, стор. 22—23.
238. Стефанів, Zenon: *Від Славянська до Тухолі*. Спомини підхорунжого. З передмовою д-ра А. Чайковського. Передрук з «Літопису Червоної Калини». Накладом Видавництва «Бувальщина». Коломия 1933. Стор. 60—(4), 8°.
239. Студинський, Кирило: *З побуту на Радянській Україні*. На маргінесі правописної конференції. Львів 1927. Накладом Книгарні Наук. Т-ва ім. Шевченка. З друк. Вид. Сп. «Діло», Львів, Ринок ч. 10. Стор. 111—(1), 16°.
240. Творидло, Микола: *З подорожі по Швайцарії*. (На господарські теми). Написав... Видавництво Товариства «Просьвіта» у Львові. Коштом і заходом Товариства Просьвіта. У Львові 1912. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. (На обкл.): ч. 364. Стор. 72, 8°. Ілюстрації.
241. (Терлецький, Володимир): *Записки второго поклоннического путешествія зъ Рима въ Іерусалимъ и по иншихъ мѣсяцяхъ Востока, совершенного попомъ св. словянско-кафтолической церкви Ипполитомъ Андреевымъ Терлецькимъ, врачества и св. богословія докторомъ*. Томъ I, выпускъ I. Львовъ 1361. Типомъ Института Ставропигійского. Стор. IV—119—(1), 8°. Выпускъ II. Стор. 102—(2). Виданням займався Б. Дідицький, цілість мала складатися з 3 томів, але «продолженіе показалось не по вкусу галицко-русской публикъ» («Бібліографія» Левицького).

242. Тимоощук, посол Юрій: *Замітки підчас подорожі до Аргентини*. Бібліотека «Нового Часу» ч. 15. Львів 1927. Черенками друкарні Ставроп. Інституту. Стор. 22, 16°.
243. Ткаченко, Романович Наталя: *Нас кличуть гудки*. Записки революціонерки 900-х років. «Молодий Більшовик», Харків—Київ 1931. Стор. 108.
244. Ткачук, Іван: *За кавказькими хребтами*. (Враження з подорожі). «Західна Україна», Харків—Київ 1932. Стор. 72.
245. Тобілевич, Софія: (Карпенко-Кара): *Рідні гості*. Спогади з побуту Українських Січових Стрільців на степовій Україні. Львів—Київ 1922. Накладом В-ва «Червона Калина». Друкарня Ставропігійського Інституту у Львові під управою Ю. Сидорака. Вид. Червоної Калини ч. 7. Стор. 38—(2), 8°. Друге видання появилося в Нью Йорку 1954 з додатком споминів д-ра Н. Гірняка про авторку.
246. Трублаїні, Микола: *До арктики через тропіки*. Великий рейс накрижника «Літке». З передмовою М. Новицького. «Молодий Більшовик», Харків—Київ 1931. Стор. 454. Ілюстрації. Псевдонім Миколи Трублаєвського.
247. Трублаїні, Микола: *До арктики через тропіки*. «Рух». Харків 1932. Стор. 204. Ілюстрації.
248. Трублаїні, Микола: *Курсом норд-ост*. З блокнота учасника арктичної експедиції. «Рух», Харків 1933. Стор. 122. Ілюстрації.
249. Тутковський, Павло: *Академик Павло Тутковський* (Автобіографія). Видання Української Академії Наук. Київ 1928. Стор. 20, 8°.
250. Тютюник, Юрко: *Зимовий похід 1919—1920 рр.* Частина I. (Політичний огляд). З документами в тексті і додатках. Матеріяли і замітки до історії визвольної боротьби кн. І. Коломиї—Київ 1923. Накладом В-ва «Трембіта». Печатано у Коломиї у А. В. Кисілевського. Стор. 99—(1), в. 8°. Дальші частини не появилися. Рец. О. В. (Донцова) у ЛНВістнику 1923, кн. 4, стор. 377.
251. Тютюник, Юрко: *З поляками проти України*. З передмовою і примітками М. Любченка. Державне Видавництво України (Харків) 1924. Стор. 101. Рец. Піщанина в «Новій Книзі», Харків 1924, кн. I, стор. 49—50, М. Шаповала в «Новій Україні» 1926, кн. 7, стор. 81.
252. Тютюник, Юрко: *Революційна стихія*. Квартальник «Вістника» ч. 4 (16). Львів 1937. Друковано попередньо в ЛНВістнику.
253. Угрин-Безгрішний, Микола: *Етапна гімназія УСС* (Спомини). Вид. «Журавлі». Друкарня І. Школьника в Рогатині. Рогатин 1928. Стор. 30.
254. Устиянович, Корнило: *М. Ф. Раєвській и російській панславизмъ*. Спомини зь пережитого и передуманого, списавъ... У Львові. Накладомъ К. Беднарского. Зь друкарнь товариства им. Шевченка. Стор. 86, 8°.
255. Філянський, Микола: *Від порогів до моря*. (Дорожні етюди). Держ. Вид. України, Харків 1928. Стор. 96. Ілюстрації.

256. Франко, д-р Іван: *Д-р Остап Терлецький*. Спомини і матеріяли... Записки НТШ, том І. (Відбитка). Львів 1903. Стор. 64, вел. 8°.
257. Франко, Петро: *Іван Франко зблизька*. Бібліотека «Рідної Школи», випуск 7. Львів 1937. Відбитка з «Рідної Школи».
258. Храпливий, інж. д-р Євген: *Данія — край хліборобів*. Вражіння з прогульки з 38 образками і картою Данії. Накладом Т-ва «Сільський Господар». Львів 1936.
259. Цибульський, М.: *Соловки. Острови мук і смерти*. На підставі споминів соловецького в'язня. Львів 1937. В-во «Мета». Друк. «Бібльос». Стор. 32, 16°.
260. Цюкан, д-р Ілько: *Від Денікіна до большевиків*. Фрагмент споминів з Радянської України. Українські мемуари. Відень 1921. Видання «Українського Прапора». Друкарня «Адрія», тов. з огр. пор. Відень II. Стор. 19—(1), 16°.
261. Чайковський, Андрій: *Спомины зь-передь десяти лѣтъ*, списавь... Накладомь автора. У Львові 1897. Зь друкарні Наук. Тов. им. Шевченка. Стор. 218, м. 8°. З часів військової служби в Босні. Передрук з «Діла».
262. Чайковський, д-р Андрій: *Чорні рядки*. Мої спомини за час від 1 листопада 1918 до 13 травня 1919. Львів 1930. Видавнича Кооператива «Червона Калина». Всі права застережені. З друкарні Артура Гольдмана, Львів, Сикстуська 19. Стор. 119—(1), м. 8°. Рец. С. Лакусти в «Самост. Думці» 1931, ч. 4, стор. 24.
263. Чернецкий, Василь: *Згадки зь подорожи вь Римь на ювілейне торжество его съвятости папы Льва XIII 1893 року*, списавь... парохъ зь Лільця Белзского. У Львові 1895. Друкарня Ставропигійска. Стор. 63—(1), 8°.
264. Чернецкий, Василь: *Згадки зь 1846*. Списавь... Львовь 1892. Стор. 25, 16°. Передрук з «Діла».
265. Севрюк, Олександр: *Берестейський мир*. 9. II. 1918. Уривки зі споминів. Відбитка з «Укр. Вістей», ч. 19—22, 1927. Стор. 16, 8°. Портр., ілюстр.
266. Чернов, Леонід: *125 день під тропіками*. (Нарис). Державне Видавн. України. Харків 1928. Державний науково-методологічний комітет Наркомосвіти УСРС по секції соціального виховання дозволяє до вжитку по книгозбірнях установ соцвиху. Стор. 138, 8°. Рец. «Більшовик України» з 16. X. 1928, I. М. у ЛНВістнику 1929, кн. 2, стор. 188.
267. Чернов, Леонід: *125 день під тропіками*. (Нарис). Вид. 2. «Молодий Більшовик», Харків—Одеса 1931. Стор. 112.
268. Черняхівська-Старицька, Людмила: *Двадцять пять років українського театра*. (Спогади та думки). Київ 1908. Стор. 118.
269. Чикаленко, Євген: *Спогади (1861—1907)*. Частина I. Львів 1925. Накладом Видавничої Спілки «Діло». З друкарні Видавничої Спілки «Діло», Львів, Ринок 10. Стор. 172, 8°. Портрет автора. Частина II. Стор. 139—(1). — Портрет Леоніда Смоленського. Рец. Н. Григорієва в «Новій Україні» 1925, кн. 7—8, стор. 144—145. Частина III. 1926. Стор. 126—(6). Рец. Н. Григорієва в «Новій Україні» 1926, кн. 7, стор. 83—84, I. Айзенштока в «Черв. Шляху» 1926, кн. 11—12, стор. 267—269.

270. Чикаленко, Евген: *Уривки з моїх спогадів за 1917 р.* Видавництво фонду ім. Чикаленка при Українським Академічним Комітеті. Прага 1932. Стор. 56, 8°. Рец. С. Сірополка у Вістнику 1933, кн. 2, стор. 155
271. Чикаленко, Евген: *Щоденник (1907—1917)*. Львів 1931. Видавнича Кооператива «Червона Калина». Друкарня «Штука» Львів, Пл. Стрілецька ч. 2. Стор. 496, 8°. Рец. Інцигура в ЛНВістнику 1931, кн. 3, стор. 282, Т. Коструби в «Дзвонах» 1931, кн. 4—5, стор. 326.
272. Шаповал, М(икита): *Зі споминів Мирослава Січинського*. Написав... Чистий прибуток від продажу піде на Український Робіт. Університет. Подєбради 1928 р. В-во «Вільна Спілка». Tisk. M. Nohavcs v Poděbradech. Стор. 40—(2), 8°.
273. (Шашкевич, Володимир): *Недрукована автобіографія Володимира Шашкевича*. Львів 1911. Друкарня «Діла». Стор. 29—(3), 16°. Відбитка з «Неділі», видав М. Возняк.
274. Шухевич, д-р Степан: *Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів)*. Львів 1930. Видавнича Кооператива «Червона Калина». З друкарні Артура Гольдмана, Львів, Сикстуська 19. Стор. 232, м. 8°.
275. Шухевич, д-р Степан: *Спомини з Українсько-Галицької Армії (1919—1920)*. I частина. Львів, Видавнича Кооператива «Червона Калина», 1929. З друкарні Артура Гольдмана у Львові, вул. Сикстуська ч. 19. Від листопада 1918 до квітня 1919. Стор. 176, м. 8°. З портретом на обкладинках. Рец. Н. Л. в ЛНВістнику 1929, кн. 4, стор. 380—381. II частина. Від квітня 1919 до липня 1919. Стор. 176. III частина. Від липня 1919 до січня 1920. Стор. 162—(2). IV частина. Від січня 1920 до квітня 1920. Стор. 164. V частина. Від квітня 1920 до серпня 1920. Стор. 147—(1). Рец. д-ра Л. Бурачинського «Моя відповідь» в «Літ. Черв. Кал.» 1930, ч. 6, стор. 7—10, (на закиди в III частині). Рец. Р. С. «Рефлексії на „Спомини“ Д-ра С. Шухевича» в «Літ. Ч. К.» 1930, ч. I, стор. 20—22, ч. 2, стор. 19—20, С. Гайдучка, тамже, ч. 3, стор. 22.
276. Юрченко, Віталій: *Шляхами на Соловки*. (Із записок засланця). Видавнича Кооператива «Червона Калина», Львів 1931. Друкарня Повітового Союзу Кооператив, Станіславів, вул. Собіського 24. Стор. 231—(1), м. 8°. Псевдонім. На пашпорті (нанзенівським): Карась-Галинський. Рец. Т. Коструби в «Дзвонах» 1931, кн. 3, стор. 215, Інцигура в ЛНВістнику 1931, кн. 6, стор. 572. Рец. Л. Гранічки в «Літ. Ч. К.» 1931, ч. 6, стор. 21, І. Загайського «Цікава книжка», тамже, стор. 22.
277. Юрченко, Віталій: *Пекло на землі*. (В усевлоні ОГПУ та втеча звідтіль). Видавнича Кооператива «Червона Калина», Львів 1931. Друкарня Повітового Союзу Кооператив, Станіславів, вул. Собіського 24. Стор. 211—(1), м. 8°. Продовження попер. споминів. Рец. П. Коструби в «Дзвонах» 1931, кн. 6, 419, Інцигура в ЛНВістнику 1932, кн. 2, стор. 191. В. А. в «Літ. Ч. К.» 1931, ч. 9, стор. 21.
278. Юрченко, Віталій: *Зі соловецького пекла на волю*. (Записки втікача), Видавнича Кооператива «Червона Калина», Львів 1931. Друкарня Повітового Союзу Кооператив, Станіславів, вул. Собіського 24. Стор. 287—(1), м. 8°. Докінчення. Рец. Т. Коструби в «Дзвонах» 1931, кн. 9, стор. 637, Інцигура в ЛНВістнику 1932, кн. 2, стор. 191.

279. Юрченко, Віталій: *Червоний чад. Нариси з боротьби одного повіту на Вел. Україні 1917—1923*. Львів 1933.
280. Яблонська, Софія: *Далекі обрії*. З численними ілюстраціями та мапами. Том I. Львів 1939. Бібліотека «Діла». Ч. 33. Обгортку проектував Jean Oudin. Друкарня Вид. С-ки «Діло», Львів, Ринок 10. Стор. 183—(1), 8° Том II. Бібліотека «Діла». Ч. 34. Стор. 169—(3). Рец. Л. Б(урачинської) в «Новій Хаті» ч. 10, 1939.
281. Яблонська, Софія: *З країни опію та рижю*. З 45 ілюстраціями. Львів 1936. Бібліотека «Діла» Ч. 2. З друкарні Вид. С-ки «Діло», Львів, Ринок 10. Стор. 178, 8°. Рец. Л. Б(урачинської) в «Новій Хаті» ч. 19. 1936.
282. Яблонська Софія: *Чар Марокки*. Львів 1932. Накладом книгарні НТШ. Обгортка Романа Турина. Друкарня Наук. Тов. ім. Шевченка. Стор. 83—(4) вкладки, 81 ілюстрацій, 8°.
283. Якір, І.: *Тому десять років*. Уривки зі спогадів старого червоноармійця. Держ. Вид. України (Харків, к. 1929). Стор. 42.
284. Ясінчук, Лев: *Для рідного краю*. Відгомін ювілейних свят в Америці у честь Рідної Школи. Львів 1933. Накладом автора. З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Стор. 98—(2), 8°. Портрет.
285. Ясінчук, Лев: *За океаном*. Особисті помічення й переживання за час однорічного побуту в Америці. Львів 1930. Накладом Т-ва «Рідна Школа» у Львові, Ринок 10. З друкарні Видавничої Спілки «Діло», Львів, Ринок ч. 10. Стор. 255—(5), м. 8°. Ілюстрації.
286. Ясінчук, Лев: *Поміж морями*. Подорожні завваги. Львів 1933. Накладом автора. «Графічний Промисл», Львів, Ринок 9. Стор. 67—(1), м. 8°. Ілюстрації.
287. Яценко, В.: *З рушницею і вудкою по Африці*. За редактуванням М. Шарлеманя. Державне Видавництво України. Харків—Київ 1930. Державний науково-методологічний Комітет Наркомосвіти УССР по секції соціального виховання дозволяє до вжитку по книгозбірнях установ соцвиху. Передмова: Книгу написав В. Яценко зі слів М. Ростаповича, учасника експедиції, що відвідала Британську східну Африку в 1911 р. при участі В. Городецького та М. Рубінштейна (стрільців-спортсменів). Ілюстрації В. Городецького та з книги А. Bergeri in Afrikas Wildkammern, Berlin 1910. Стор. 106, 16°.

СПОМИНИ НЕВІДОМИХ АВТОРІВ

288. *Береза Картуська*. Спомини українця-націоналіста, що перебував у тому польському «таборі відокремлення». Накладом Видавничої Спілки «Новий Шлях», Саскатун, Саскачеван, Канада. Printed in Canada. Прізвища автора цих споминів не можемо під цю пору подати, бо тоді знов опинивсь би у тому пеклі, зготованому ляхами українцям, про яке й написав ці спомини. Ці спомини цікавитимуть читачів тим більше, що лядська влада заборонила писати пресі в Польщі чи передавати закордон всякі вісті про польські «Соловки», ізоляційний та-

бор у Березі Картуській й про нього світ дійсно дуже мало знає. Автор, мучився довгий час у тому таборі й, вийшовши на волю, написав все те, що переживав він і другі в тій «школі громадського виховання». Стор. 69—(3), 8°.

289. *Путникъ о градѣ Іерусалимѣ*, составлень неизвистнимъ галицко-рускимъ паломникомъ между 1597—1607. Издаль и поясниль А. С. Петрушевичъ. Въ Типографіи Ставропігійского Института. Львовъ 1872. Стор. 28, 8°.
290. *Сѣмь дней въ Чехахъ*. Коломия. Черенками и накладомъ М. Бѣлоуса. Можливо, що на книжці автор поданий, але цього не вдалося ствердити.

ЗБІРНИКИ

291. *Берестейський мир*. З нагоди 10-их роковин 9. II. 1918— 9. II. 1928. Спомини і матеріяли. Зладив і попередив вступом І. Кедрин. Кооперативна Накладня «Червона Калина», Львів—Київ 1928. З друкарні А. Гольдмана, Львів, вул. Сикстуська 19. Стор. 320, 8°. Зміст: Від видавництва — І. Кедрин: Берестейський мир — М. Голубець: Бересте Литовське — д-р Микола Залізняк: Моя участь у мирових переговорах в Берестю Литовському — О. Севрюк: Берестейський мир — В. Винниченко: Мир з Центральними Державами — д-р О. Чернін: Бересте Литовське — Ген. М. Ф. Гофман: Берестейський мир — Ген. Е. Людендорф: Мирові переговори в Берестю Литовському — Колін Росс: Мировий договір — Тайний договір про Галичину та Буковину.
292. *За золотоверхий Київ*. Зміст: 1 чет. К. К. Вої на вулицях Києва. 2. Клим Поліщук: При Центральній Раді. Домашня бібліотека для старших і молоді «Червоної Калини». Ч. 1. Львів 1922. З друкарні Ставропігійського Інституту у Львові. Стор. 32, 8°. Ілюстрації.
293. *З кривавого шляху Українських Січових Стрільців*. Ілюстрована збірка оповідань та описів. Зредагував д-р Осип Назарук. Видавництво Товариства «Просвіти» ч. 379. У Львові 1916. Стор. 80. 33 ілюстрації. Зміст: Вступне слово — Р. Заклинський: В першій битві (оповідання укр. січового стрільця Андрія Кисілиці — д-р О. Назарук: Зі споминів найстаршого стрільця з другого куреня УСС — В. Атаманюк: Лист малого синка до батька на війні — Р. Заклинський: З боїв на горі Маківці — Р. Купчинський: На Галич — В. Кучабський: День 28 червня 1915 року (Переправа УСС через Дністер) — Р. Купчинський: На позицію — д-р О. Назарук: УСС в битві коло Соколова, Соکیلник і Соснова — Р. Купчинський: В опущенім селі — д-р О. Назарук: В першій лінії — О. Шандура: Смерть отамана — С. Кабаровська: Січовий хорунжий Олена Степанівна як гість на засіданню «Українського Жіночого Комітету помочи для ранених» у Відні дня 15 січня 1915 р.
294. *З минулого*. Том І. Праці Українського Наукового Інституту. Том XLVIII. Серія історична, книга 7. Варшава 1938. Редагує: Секретар

проф. Роман Смаль-Стоцький. Друк. Ставроп. Інституту в аренді І. Тиктора, Львів, Бляхарська 9. Стор. 157—(3), вел. 8°. Зміст (тільки спомини): А. Міколя: Харківські спогади — W. Sieroszewski i Ukraińcy na Syberii — В. Леонтович: Спогади про мої зустрічі з українськими діячами старшого покоління — К. А. Безкровний: В. В. Скидан (Спогади про Кубань) — В. Козловський: З життя української кольонії в Москві в 1900-их роках — Д. Дорошенко: Зперед тридцяти літ (До історії заснування „Przeglądu Krajowego“ в Києві) — Ф. Матушевський: Із щоденника українського посла. Том II. Український студентський рух в російській школі. Праці... том XLIX. Серія праць комісії для дослідження українського руху, книга 8. Варшава 1939. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка, Львів, вул. Чарнецького 26. Стор. 192—(4). Ілюстрації. Зміст: Від Редакції — В. Садовський: Студентське життя у Києві в 1904—1919 р. — Д. Дорошенко: Доповнення до споминів В. Садовського — М. Н.: Український рух серед харківського студентства 1890 років — О. Коваленко: На межі двох віків — Ю. Коллард: Народження українського націоналізму серед харківської студентської молоді — Д. Антонович: Завваги до споминів О. Коваленка та Ю. Колларда — Г. Чикаленко: Українська студентська громада в Одесі в 1903—1904 р. — Д. Дорошенко: Із моїх споминів про Українську Студентську Громаду в Петербурзі в 1902—1905 р. — Л. Струтинська-Садовська: Українські Громади у вищих жіночих петербурзьких школах (1912—1917) — Д. Дорошенко: З моїх спогадів про українське студентське життя у Варшаві в 1901—1903 р. — В. Лащенко: Українська Студентська Громада у Варшаві в 1901—1903 р. — В. Дорошенко: Українська Студентська Громада в Москві — А. Яковлів: Українська Студентська Громада у Дорпаті — А. Жук: Конференція Українських Студентських Громад у Києві в 1908 р. — О. Бочковський: З'їзд слов'янської поступової молоді у Празі в 1908 р. Збірники «З минулого» були призначені в першу чергу споминам, 2-ий том складається виключно з них. Вийшов мабуть 3-тій том, але даних не вдалося здобути.

295. *Карпатська Україна в боротьбі*. Збірник. Видання Української Пресової Служби Відень 1939. Mechitharisten Buchdruckerei, Wien 62. Mechitharistengasse 4. Стор. 232—(2), вел. 8°. Ілюстрації. Зміст: Від Редакції — д-р С. Росоха: Народження держави — Ю. Хоминець: За кордоном — О. Кандиба: Вояки — будівничі — Чот. Л. Кріс: 14. березня в Головній Команді — А. Дад: «Альказар» Летючої Естради — пор. С. Сулятицький: З Кошем — М. Кульчицька: Коло ранених — Г. Яворенко: Гарнізон ОНОКС в Торуні — І. Рогач: Під прапором незалежності — чот. О. Волинський: В обличчі малярського наступу — М. Чумалівський: Битва під Горондою — пор. О. Свобода: На відтинку Іршава — чот. Н. Романенко: Сільце—Білкі—Імстичово — пор. І. Чучка: За Севлюш і В. Копаню — В. Поштак: Бій на хустському полі — проф. Я. Голота: Від Королева до Хусту — Асп. І. Гуцул: Остання сотня — М. Самчукова: Орда іде — Д. Р.: Крізь Бичків та Рахів — М. Чирський: Тюрми й табори — О. Вівчар: Ліс шумить — О. Лащенко: Заповіт Срібної Землі.

296. *Між молотом а ковалом.* (Причинки до історії Галицької Армії). Зміст: 1. Мирон Дольницький: Над пропастю. 2. Ярослав Кузьмів: Кінець кров'яної епопеї. 3. Степан Божик: З останніх днів УГА. Львів—Київ 1923. Накладом Видавництва «Червоної Калини». Друкарня ОО. Василян. Стор. 79—(1), 8°. Рец. Сотника О. Л. в ЛНВістнику 1923, кн. 11, стор. 282, С. Петровича в «Книжці», Станиславів 1923, кн. 6, стор. 10, стор. 151.
297. *Симон Петлюра в молодості.* Збірка споминів під редакцією А. Жука. Накладом Вид. Кооп. «Хортиця», Львів 1936. Всі права застережені. З друк. Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, Чарнецького 26. Стор. 105—(7), 8°. Зміст: 1. І. Рудичів: Симон Петлюра в молодості — 2. А. Жук: Із споминів про Симона Петлюру — 3. М. Перш: На спільному шляху — 4. Л. Ганкевич: Святослав Тагов у Львові — 5. В. Левинський: Наддніпрянська політична еміграція у Львові в рр. 1904—1906. — 6. А. Жук: До характеристики С. Петлюри.
298. *Соловецька каторга* (Документи). Редагував Л. Чикаленко. Варшава 1931. Druk. W. Cywińskiego, Warszawa, Nowy Świat 36. Чистий прибуток від продажу призначається на допомогу збігцям з Соловецької каторги. Стор. 72, 8°. 2 листи і 7 зізнань селян, втікачів зі Соловків. Рец. Т. Коструби в «Дзвонах» 1931, кн. 6, стор. 421—424.
299. *Спогади.* Ч. І. Вид. К.-осв. від. З Зап. Стр. Дивізії «Тернистим Шляхом» в. І. Каліш 1921. Стор. 46, 16°. Зміст: Ткач Ф.: Заснування Казанської Округової Укр. Ради — Зілінський: Децо про 1917—18 рік — Шестопал: Київ в січні 1918 р. — Смутний В.: В Києві — Тонін В.: Борці за визволення України — Вірний: Слава герою! — Шандрук: Зал. Дивізія і ген. Удовиченко — Сердюк П.: Спогад козака Сердюка — Шишко: Великодній спогад — Селіванівський: Не всі ті українці, що родилися на Україні — Однокоз: Згадка про бійку під Мяснівкою — І.: Спомин про смерть хор. Стеценка — Меркурій: З бойового життя 8 кінної сотні — Калюжний: Нова Ущиця — П-кий! Розвідка — І.: З дорогих спогадів. Ч. П. Вид. К.-осв. і т. д. в. V. 1922. Стор. 52—(3), м. 8°. Зміст: Яровий: Лютий 1920 року — Ш-ко: Як ми вступили до Укр. Армії в 1920 р. — Ш-ко: Під Іванківцями 8 березня 1920 р. — К.: Великдень 1920 р. — З-ко: Мясківка — З-ко: Під с. Лозовою — Ш-ко: Під Бучачем — Ш-ко: Скільки вовка не годуй — К-к: На Дністрі. Наступ — Бездольний: Серед комуністів — Ш-ко: В заставі — Яровий: Під Сербами — Сарамака: На бронепотягу — Зеленко М.: Кампанія 1920 р. — К.: Подорож — Н.: Оповідання партизана — Коршнівський А.: Децо про боротьбу з жидівськими погромами в 1919 р. — Смутний В.: Свято «Залізного Хреста» — Загоруйко: Не сила.
300. *Спогади.* Л. Васілевський — М. Галин — С. Стемповський — А. Топчибаши — Табуї. Праці Українського Наукового Інституту т. VIII. Серія мемуарів, книга 2. Варшава 1932. Редагує: Секретар проф. Роман Смаль-Стоцький. Друкарня ОО. Василян у Жовкві. Стор. 174—(2), вел. 8°. Зміст: 1. L. Wasilewski: Moje wspomnienia Ukrainkie — 2. М. Галин: Сторінки минулого — 3. С. Стемповський: Уривок з спогадів — 4. А.

Топчибаши: Союз автономістів — 5. Gen. Tabouis: Comment je devins Commissaire de la Republique Française en Ukraine.

301. *Спомини з терневої дороги преосвященного митр. Андрея Гр. Шептицького*. Львів 1917. Накладом Товариства св. Апостола Павла. Стор. 64, 16°. Було два видання цієї книжечки.
302. *Спомини про Івана Франка*. Бібліотека «Нового Часу» ч. 7. Львів 1926. Накладом «Нового Часу». З друкарні Ставроп. Інституту у Львові. Стор. 91—(1), м. 8°. Зміст: В. Лукич: Спомини про Івана Франка — В. Білецький: Спомини про мої взаємини з д-ром Іваном Франком — д-р І. Куровець: Іван Франко в моїх спогадах — д-р А. Чайковський: Мої спомини про Івана Франка — д-р В. Охримович: Причинки до біографії і характеристики Івана Франка — д-р Л. Озаркевич: Мої спомини про Франка — О. О. Волянський: Мої спомини про Івана Франка — д-р К. Студинський: Як я став учеником Івана Франка.
303. *Спомини про переживання перших українських переселенців в Канаді*. Зібрав і написав Василь А. Чумер. Едмонтон — Алберта — Канада 1892—1942. Книжка написана з нагоди 50-літньої річниці появи перших українських кольоністів в Канаді. (Друкарня не подана). Стор. 188—(4), вел. 8°. Ілюстрації. Збірник документів, спогадів і оповідань.
304. *Спомини про Федьковича*. Зібрав Роман Заклинський. У Львові 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Стор. 32, 8°. Передрук з ЛНВістника.
305. *Споминки про жите и дѣяльність Володимира Барвѣньского*. Коштомъ и заходомъ товариства «Просвѣта». (Ч. 78). У Львові 1884. Зь друкарні Товариства им. Шевченка. Стор. 134—(1), 16°. Портрет.

ДОДАТКИ

306. *Г жи ц ь к и й, Володимир: Комуни в степах*. (Враження з подорожі). Держ. Вид. України, Харків 1930, стор. 52.
307. *З а д о р о ж н и й, Гриць: Під ляцьким наїздом*. Українські мемуари. Бібліотека «Стрілець». Камянець Под. 1919. 32°. Передрук зі «Стрільця».
308. *К а л и т о в с ь к и й, д-р Єронім: Прогулька на Маківку*. Накл. «Нар. Базару». Зоря, читанка для всіх, ч. I. Стрий 1919. Стор. 20, 8°.
309. *Л о з и н с ь к и й, Михайло: Мое співробітництво з президентом Петрушевичом*. Львів 1925. Стор. 44, 16°.

Анна-Гая Горбач

ФРАНКОВІ ПЕРЕКЛАДИ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕЗІЇ

Франкова діяльність як перекладача художньої літератури жде ще свого ґрунтового дослідника. Виростаючи в школі та студентських роках в головній мірі на німецькій літературі, Франко зайнявся вже змолоду перекладами німецької лірики, драми та прози на українську мову. 1879 р. Франко видав антологію «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», куди увійшли переклади з Гете, Гайне, Ленав та інших поетів.

Франко користувався німецькими перекладами і з англійської та французької й еспанської літератур при своїх перекладних працях з літератур цих народів. Але він не тільки популяризував західно-європейську літературу на українському ґрунті; він наполегливо старався здобути признання для української літератури в Австрії та Німеччині, дописуючи постійно до широковідомих літературних журналів. Ми знаємо про його співпрацю з журналом „Magazin für die Literatur des In- und Auslandes“, що виходив у Ляйпцігу, з віденським тижневиком „Die Zeit“, де друкувалися його статті та переклади його ж власних оповідань.

Франкові спроби перекладів Шевченкових поезій сягають початку 1880-их років. Бувши засудженим сидіти деякий час у Нагуевичах під дозором жандармів, Франко займається, попри інше, і перекладами з Шевченка.

Про цю працю він пише в своїх листах до Івана Белея з тих років.¹ Особливу увагу цим Франковим перекладам Шевченкових поезій присвятив М. Возняк у розділі «Поезії Шевченка в німецьких перекладах Франка» (у книзі «З життя і творчости Івана Франка», Київ 1955). На фактах, зібраних М. Возняком спирається і коментар до Франкових перекладів, що вміщений у східно-берлінському збірнику.²

Про свої пляни дотично перекладів пише Франко в листі до Белея: «З перелодами Шевченка я гадав би ось що: видати перелоди на-

¹ Іван Франко, Вибрані твори, т. XX, стор. 159.

² Ivan Franko, Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine, Berlin 1963.

самперед політичних поезій („Кавказ”, „Сон” і дрібніших) і видати, коли б найшовся накладець, з статтею для німців про Шевченка та його політичну поезію. Я думаю, що в Липську найшовся б накладець. На другий випуск можна б зладити ряд поем: „Катерина”, „Наймичка”, „Княжна”, „Відьма”, „Неофіти” й „Марія” і також критичну статтю о них». Франко намовляв працювати над такими перекладами якогось Корженка (псевдонім гімназійного вчителя Володимира Кочовського), який перекладав і українські народні пісні на німецьку мову. В цьому ж листі до Белея він згадує побоювання Євгена Желехівського (автора укр.-нім. словника), що переклади з Шевченка могли б звернути увагу австрійської цензури на себе, і вона заборонила б його як шкільну лектуру. Франко відкинув ці побоювання як надто смішні.

Ще коли Франко носився з цими плянами, щодо видачі збірки Шевченкових поезій в німецькій мові, звернувся до нього видавець журналу „Magazin für die Literatur des In- u. Auslandes“, Вільгельм Фрідріх, написати для його серії „Geschichte der Literatur in Einzeldarstellungen“ короткий нарис історії української літератури. Франко, що перебував саме тоді на селі без книжок і можливостей працювати науково, написав у цій справі до Драгоманова (лист з 12. 3. 1883). Франко переклав тоді більш як з десяток Шевченкових поезій, які однак не попали до німецьких журналів; теж із замовленого нарису історії української літератури нічого не вийшло. Перші переклади Франко надрукував в „Ruthenische Revue“, журналі, що виходив у Відні від 1903 р. до першої світової війни і був присвячений українській тематиці (згодом його перезвали на „Ukrainische Rundschau“). В першому числі „Ukrainische Revue“, надруковано Франкові переклади «Заповіту» та «І небо невмите». На початку 1915 р. Франко ще раз приготував переклади з Шевченка до друку. При цьому він переглянув деякі давні переклади, переклав дещо заново і старався видати їх у Відні, де цією справою мав зайнятися Союз Визволення України. Але і з цього пляну не вийшло нічого. Як стало відомим з переписки між Франком та Володимиром Дорошенком, Франко не погодився на умови, які йому поставив Союз. Цитуємо з листа Франка до В. Дорошенка з 4. 11. 1915 р. «Щодо друкування мого німецького перекладу вибору Шевченкових поезій я не в претензії і можу подождати, та посилаючи їх „Союзові”, я й не думав про те, що нам треба перед Європою врізувати слов'янолюбство і лібералізм Шевченка тому, що це може бути неполітичним супроти німецьких... намагань...».

До цієї плянованої збірки мали увійти старші переклади з років побуту в Нагуевичах та новіші. Однак, як стверджує М. Возняк, Франко не віднайшов або забув про деякі переклади з тих років; вони знайшлися щойно пізніше серед його спадщини. Ці Франкові переклади пролежали недруковані аж до 1930 р., коли їх видав М. Возняк у Шевченківському збірнику у Львові. Але через друкарський недогляд

німецький текст перекладів був настільки зіпсутий, що М. Возняк рішився їх перевидати. Вони були включені в його книгу «Із життя і творчості Івана Франка», Київ 1955.

Для німецького читача ці переклади стали доступними щойно з передрукуванням їх у Франківському збірнику, що його видала східньо-берлінська Академія Наук. Кілька з-поміж цих Франкових перекладів були передруковані в Шевченківському збірнику, що його видали Юрій Бойко та Ервін Кошмідер 1965 р. («Перебендя», «М. Костомарову», «І небо невмите», «І широкою долину», «В неволі, в самоті минає»).

В цілому Франко переклав 19 Шевченкових поезій, крім вище згаданих є це: «Гімн черничий», «І день іде і ніч іде», «Не женися на багатій», «І багата я», «Ой, маю, маю я оченята», «Я не нездужаю нівроку», «Кавказ», фрагмент з «Єретика», «Світе ясний, світе тихий», «Заповіт» (2 варіанти), «Ой люди, люди, небораки», «Не гріє сонце на чужині», фрагмент з «Марії» (теж 2 варіанти), «Садок вишневий».

Франко не завжди дотримується ритму та розміру вірша оригіналу. Перекладаючи Шевченка, він брав за зразок клясичну німецьку поезію, яку знав сам дуже добре, бо перекладав на українське. На Франківський німецькомовний вірш мав щодо підбору метричного розміру та рими найбільший вплив Гете. Мабуть відбилася в цьому саме праця Франка над перекладами з Гетової лірики та його «Фавста» на українську мову. Особливо в «Кавказі» Франко застосовує переважно чоловічі рими, вибираючи односкладові слова на закінчення:

umflort, dort, Schmerz, Herz, schnell, Quell, Flug, Pflug, Wort, Hort . . . .

Цитуємо закінчення перших двох строф Гетівського «Прометей», якого перекладав Франко на українську мову:

Zeus, Wolkendunst, gleich, köpft, Bergeshöhn, Erde, stehn, gebaut, Herd, Glut, beneidest.

Коли подивитися на рими Шевченка з того ж уривку «Кавказу», то бачимо що тут переважають жіночі рими: *повиті, политі, Прометей, карає, ребра, випиває . . .*

Мелодійности Шевченкової мови, якої цій мові надають саме ці жіночі рими, ні раз не чуємо в Франковому перекладі; через підбір коротких рубаних односкладових слів Франків вірш перекладу набирає приспівеного ритму. Франко не дотримується теж і Шевченкових змін ритму та розміру вірша, що їх Шевченко уживав зокрема в політичних насичених реторикою поемах для урізноманітнення. Так само керуючись німецькою клясичною поезією, в якій кожен рядок вірша є одночасно в собі і замкненою синтактичною цілістю, Франко уникає переступів, так званих «анжамбманів», таких притаманних Шевченковій поезії, де вони теж оживлюють ритм вірша.

Як Франко змінює ритм вірша показує нам найкраще переклад поезії: «Світе ясний, світе тихий» („Ode an das Licht“):

Світе ясний, світе тихий!
Світе вольний, несповитий!
За що ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій, теплій хаті
Оковано, омурано
(Премудрого одурено),
Багрянцями закрито
І розп'ятиєм добито?

Klares, lebendiges,
Freies, unbändiges,
Herrliches Licht!
Siehst du denn nicht den Graus!
Daß man in deinem Haus
Dir Fesseln flicht?
Daß dir das Dunkel trutzt,
Daß es dich arg beschmutzt,
Daß es, o blick's,
Mit Purpur dich verdeckt,
Daß es dich drängt und schlägt
Mit Kruzifix?

Крім «Світе ясний» ще й інші поезії в перекладах взоровані своїм ритмом і розміром вірша (2-4 стопові ямби) на певному типіві Гетівської поезії („Herbstgefühl“ «Осіннє почування», „Das Lied der Parzen“ «Пісня парк» т. ін).

Одна з найбільших труднощів при перекладі Шевченкової поезії це, без сумніву, його сперта на народній фразеології мова, скупа на слова, але промовиста, насичена образами з народного побуту. Тут майже всі перекладачі Шевченка натрапляють на ту проблему: неможливість увібгати в розмір оригіналу той же зміст, ті ж образи, ті ж мовні відтінки чужою мовою. Бачимо на прикладі фрагменту з «Марії», з якої Франко виготовив два німецькомовні варіанти, де він пробував раз передати вірш 4-стоповим (як в оригіналі) то знову ж 5-стоповим ямбом, як він боровся з цими труднощами:

О світе наш незаходимий,
О ти пречистая в женах!
Благоуханный, сельний крине!
В яких гаях? В яких ярах,
В яких незнасмих вертепах
Ти заховасшся од спеки
Огнепалимої тії,
Що серце без огню розтопить
І без води прорве, попитить
Святії думоньки твої?

O strahlend Licht! Der Weiber reinste du.
Du duft'ge Blum'! In welchem dichten Haine,
In welchen Schluchten findest du die Ruh',
Verbirgst du dich vor des Geschickes Grolle?
Vor jenem Brand, der dir das Herz,
das reine,
Zerschmelzt wie Wasserschwall des morschen
Dammes Planken,
Zerreißt und überschwemmt die heiligen
Gedanken?

O unverlöschlich Licht der Welt!
Der Frauen reinste! Duft'ge Blume!
In welchem Hain, in welchem Feld,
In welchem dunklen Heiligtume
Verbirgst du dich vor jenem Grolle,
Des unvermeidlichen Geschicks,
Das dir das Herz, das liebevolle,
Zerschmelzt und unheilswangern Blicks
Wie Wasserschwall des morschen Dammes
Planken
Zerreißt und überschwemmt die heiligen
Gedanken?

Теж і «Кавказ», «Єретик» передані довшим віршем ніж це є в оригіналі. Наводимо ще короткий приклад з «Кавказу»:

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті.
І Вам лицарі великі,
Богом не забуті.

Ja, Ruhm auch euch, ihr blauen Berge,
Vom glüh'ndem Gletschereis umstarrt!
Ja! Ruhm auch euch, ihr kühnen Kämpen,
Ob Tod, ob Fessel euer harrt!

Не тільки німецькі перекладачі московського «Кобзаря» (1951, 1964) змінювали та спрощували місця релігійного змісту в своїх перекладах з Шевченкової поезії. І Франко вкладав тут часами свою власну інтерпретацію, як от у «Кавказі»:

Не скує душі живої
Ні слова живого.
Не понесе слави бога,
Великого бога.

Und fesselt den Geist, das lebendige Wort
Und schändet den göttlichsten menschlichen
Hort!

А вже зовсім перейнявшись пристрасстю безправств римської церкви в середовіччі, Франко додає навіть при перекладі фрагмента з «Єретика» від себе два рядки, яких немає в оригіналі:

Отак у келії правдивий
Іван Гус думає розірвать
Окови адові... і диво
Святеє диво показать
Очам незрячим. «Поборюсь...
За мене Бог!.. да совершитесь!»
І в Віфліємську капицю
Пішов молитись добрий Гус.

So dachte einsam Johann Hus,
Der Wahrheitsfreund in seiner stillen Zelle.
Befreien wollte er das Volk
Von schrecklichen uralten Ketten,
Ein großes Wunder wollt'er tun,
Den Glauben von der Pfaffen Hand erretten.
Auf denn zum Kampf! Es mag geschehn!
Gott wird die Wahrheit nicht verlassen!
Und in die Bethlehemskapelle
Ging er, um im Gebet sich neue Kraft zu
fassen.

У цьому ж «Єретику» у перекладі Франковому знаходимо навіть зміну з неособового звернення Гуса про те, чи «не розпадуться три корони на гордїй тіярі!» в особистий Гусів виклик:

Zerbrechen die drei Kronen nie
Wir auf der stolzen päpstlichen Tiare?
Ja, wir zerbrechen sie!

Із Франкових перекладів можна зацитувати ще інші місця, де він, — головню коли йшлося про суспільне безправство, яке оскаржував Шевченко, — інтерпретував Шевченкові слова в дусі свого політичного переконання як соціяліста, вживаючи і відповідну фразеологію:

Кати знуцаються над нами,
А правда наша п'яна спить.
Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, боже, утомлений?
І нам даси жити!

Die Henker martern uns, o Gott,
Und treten unser Recht mit Füßen!
Wann hebst du's auf und läßt sie's büßen
Und gönnt den Hartgeprüften Ruh?
Und blickst uns lebensspendend zu?

Зник при тому і конкретний сильний образ Шевченка про те, що «правда наша п'яна спить», замінений загальниковою фразою. Куди

краще вдалися Франкові переклади ліричних поезій Шевченка, хоч він і тут не дотримувався форм оригіналу, а змінював ритм, розмір строф, тощо. Один з найкращих його перекладів слід уважати «Перебендю», а далі «І небо невмите» (над яким Франко працював доволі довго, бо збереглися аж три його варіанти), «М. Костомарову» та інші ліричні поезії.

На свій час Франкові переклади з Шевченка були безперечно найкращими, які могли бути доступними німецькому читачеві твори нашого поета. Але вже після появи перекладів Юлії Віргінії в 1911 р., яка, не знаючи української мови, писала свої переклади на підставі дуже вірно перекладаного тексту, що його зготував А. Зееліб (він подав їй був теж зовнішню будову строф), тільки деякі Франкові переклади могли б ще були змагатися за першість щодо своєї якості. Нині вже маємо доволі непоганий вибір Шевченка в німецькій мові.³

На нашу думку Франко був би перекладав куди краще, якби був відійшов від схем клясичної німецької поезії, головню взорованих на ритміці, строфі та римах Гете. А рівнож, як би був суспільно-політичні й релігійні нотки Шевченкової поезії передавав скрізь вірно, себто без власних доінтерпретовувань.

Франкові переклади з української народної поезії та з творів Шевченка заслуговують само собою на обширний розгляд. Ми вказали тут тільки на деякі моменти, що їх слід було б розробити вичерпніше.

---

³ Загальний огляд цих перекладів дає Ю. Войко у своїй статті: „Ševčenkos Werke in deutschen Übersetzungen“, „Die Welt der Slaven“, 1961, Heft 1.

ФРАНКІВСЬКИЙ ЗБІРНИК СХІДНЬО-НІМЕЦЬКОЇ
АКАДЕМІЇ НАУК

Ivan Franko: Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine, Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten 1882—1915; unter Mitarbeit von O. I. Bilećkyj (†) und I. I. Bass herausgegeben und eingeleitet von Eduard Winter und P. Kirchner. Akademie Verlag Berlin 1963, 577 S.

Це небуденне, перше наукове видання східньо-німецької Академії Наук, що стосується української історії та культури, являє собою вислід довгорічної праці видавців.

Едуард Вінтер, відомий як автор цікавої вартісної праці, що вийшла була німецькою й українською мовами «Візантія і Рим в боротьбі за Україну» (Ляйпціг 1942, Прага 1943) належить до чільних істориків східнослов'янської культури в Ляйпцігу, де він видає наукову серію Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas. Її 14-тий том є саме цей Франківський збірник.

Щоб зладити цей збірник, упорядники мусіли не тільки мати вгляд в архівні матеріяли Інституту Літератури АН УРСР ім. Т. Шевченка, де зберігається Франкова спадщина, але й виготовити з віденської Національної Бібліотеки ряд потрібних мікрофільмів.

Франко «людина енциклопедійної багатогранности», як висловлюються упорядники, був близьким співпрацівником австрійських та німецьких суспільно-політичних і культурно-мистецьких журналів, для яких писав статті на літера-

турно-критичні й суспільно-політичні теми.

Наш том приносить тільки вибір із Франкових праць і зроблено його під певним кутом зору.

В ньому маємо до діла з автобіографічними (5) та літературно-критичними (10) статтями, мистецькими творами (власними й перекладаними); далі йдуть 29 суспільно-політичних статей, 146 вибраних листів визначних редакторів австрійських та німецьких журналів до Франка, з якими він співпрацював. До поодиноких статей та перекладів упорядники зладили вичерпні коментарі, що допомагають зорієнтуватися в багатому й прерізнному за своїм характером матеріялі.

У вступному слові німецькі видавці накреслили широкий діпазон Франкової творчости, його енциклопедичну багатогранність, подаючи при тому галицько-українське суспільне тло, яке видало цю велику постать української культури.

Керуючися бажанням ознайомити німецький науковий світ з німецько-мовними, літературно-кри-

тичними, публіцистичними та художніми працями Франка, упорядники зробили вибір із найхарактеристичніших статей, що їх Франко впродовж багатьох років друкував закордоном, додали до них ряд перекладів з української народної творчості та з поезій Шевченка, що знаходяться в його спадщині. Далеко не всі наукові розвідки та рецензії, що їх Франко друкував по німецько-мовних журналах, увійшли до збірника.

В першій частині, де поміщено автобіографічні твори, йдеться головню про обширну автобіографію з 1909 р., що була написана для *Herders-Konversations-Lexikon* у формі листа до редакції, в якій Франко подав свій життєвий та творчий шлях. Як виходить з вибраних листів, редакція сама звернулася була до поета за цєю статтею.

«Мої жидівські знайомі» називається нарис, що його Франко написав замість статті «Жиди в Галичині», про яку просив Франка Мартін Бубер, що заснував був 1903 р. у Відні німецькомовний журнал „*Der Jude, Revue der jüdischen Moderne*“. Між листами передруковано й три короткі листи М. Бубера до Франка. Як виходить із змісту цих листів, Франко був особисто знайомий з Бубером, який увійшов в історію культури як один з найбільших мислителів нашого сторіччя. Франко пише Буберові, що він не почуває себе компетентним писати загальну інформативну статтю про жидів Галичини, подає натомість у своїх нарисах спогади про своїх жидівських знайомих та цитує ті місця зі своїх творів, де він описує жидівський побут.

«Як я прийшов до того» — спогад Франка про те, як він написав «На дні», його додано до перекладу

цього оповідання на німецьку мову. Цей переклад зробив 1903 р. чеський лікар Гельбіх, і він був надрукований в журналі „*Die Zeit*“, що виходив у Відні. Гельбіх переклав теж «Боа констріктор». У цьому спогаді Франко описує свої роки студій у львівському університеті, як він тікав від мертвої, нецікавої програми навчання і вчитувався в західно-європейську та російську літературу (Дікенс, Золя, Толстой, Брандес, Ласал та інші), далі він згадує про вплив Драгоманова на галицьку молодь. «Римські враження» написав Франко після подорожі «з моїм дорогим приятелем, професором М. Грушевським по Італії в 1904 р.». Старі римські барельєфи, що зображують переможених ворогів імперії, викликають у Франка асоціації із староукраїнського письменства.

«Моя габілітація» це обширна відповідь на Северусову статтю у „*Ruthenische Revue*“ про габілітацію Франка, при чому Франко неодне спростовує й подає обширний перебіг розмов і переговорів та причин, які йому замкнули дорогу до професури у львівському університеті. Стаття була надрукована теж у „*Ruthenische Revue*“ в 1904 р.

В другому розділі книжки «Причинки до історії літератури», що становить найціннішу частину збірника, Франко дає у зв'язкій формі в чотирьох різних статтях, що друкувалися по німецьких та австрійських літературно-мистецьких журналах, вичерпний нарис розвитку української культури. Він підкреслює часте тенденційне представлення української літератури як складової частини російської культури та звертає увагу на багатство староукраїнського письменства. В німецькій термінології часів Франка для поняття «Україна», «україн-

ський» вживано вирази *Südrußland*, *südrussisch*, як для чогось відрубного від лівнічно-великоросійського. Нині Франкова термінологія нас вражає; однак ясний Франків виклад не допускає тут жодних сумнівів щодо приналежності культурної спадщини київської доби.

Дальші цікаві причинки, що стосуються української літератури, це: «Шевченко і його Заповіт» для першого числа „*Ruthenische Revue*“ 15. 5. 1903; статтю надруковано враз із перекладом Шевченкового «Заповіту» та вірша Некрасова «На смерть Шевченка».

«Шекспір на Україні» — це стаття для віденського тижневика „*Die Zeit*“, з обширним літературним портретом П. Куліша. «Т. Шевченко» — це об'ємиста стаття для того ж тижневика з нагоди сторічного ювілею поета. Далі йде стаття присвячена Марії Конопницькій та некролог на російського письменника Глеба Успенського — теж писані для „*Die Zeit*“, постійним співробітником якого був Франко; вони показують нам, що Франко був немало обізнаний з польською та російською літературами свого часу.

Третій розділ книжки «Літературно-художні твори» починається статтею Франка «Дещо про штуку перекладання», яку один з упорядників окремо переклав з української мови для цього збірника. В ній Франко виступає гостро проти тих перекладачів, які беруться до цього діла, не маючи відповідних мовних знань та відчуття для художньої творчості. Франко скаржиться, що зі зростом попиту на твори з чужих літератур взялися за цю перекладацьку працю зовсім не кваліфіковані люди, які більше шкодять ніж користь приносять.

Стаття «Найстарша українська народна пісня» дає огляд української народної пісні, підкреслюючи її глибокі традиції. В дальшому Франко переказує долю найдавнішої української народної пісні «Дунаю, Дунаю, чом смутен течеш», що була записана чеським грамастиком Благославом 1571 р. та віднайдена й зідентифікована як українська вченими 19-го ст. Франко наводить і один перекладений текст російської народної пісні з-над Дону, що був знайдений Потебнею, а яка темою, композицією та стилістичними засобами дуже подібна до згаданої нашої «Дунаю, Дунаю». На його думку, донські козаки могли перебрати цей мотив ще десь у 16 ст. від українських козаків, між якими ця пісня може була поширена.

Серед 21 народної пісні, що їх Франко вільно переспівав німецькою мовою, стилізуючи їх тут то там на лад псевдонародних німецьких пісень, таких поширених у 19 ст., є такі наші відомі пісні: «Летіла зозуля (горлиця) через сад», «Журилася попадя» (при чому впорядники хибно відчитали слово „*Poradia*“ і перетворили на „*Pogodia*“), «Ой, вербо кучерява» (мало відомий варіант пісні «Ой три літа, три неділі»), історична пісня про Білоцерківський мир. Б. Хмельницького та декілька пісень соціального (про утиски польської шляхти) та морального змісту (Про сестру і брата), як і рівно ж декілька любовних пісень («Ой ти дівчино заручена»).

Вибір із Шевченка охоплює поеми та ліричні поезії («Кавказ», «Перебендя», фрагменти з «Єретика», «Марії», «М. Костомарову», «Заповіт», «І небо невмиве» та інші). Франко втримував живий зв'язок з німецьким видавцем В.

Фрідріхом, що видавав у Ляйпцигу „Magazin für die Literatur des In- und Auslandes“. Для нього поет мав підготувати обширну статтю про українську літературу, до якої мав включити і дещо з творчості Т. Шевченка.*

У вміщених оповіданнях самого Франка німецькою мовою переважають речі з соціальною тематикою («Притча про захланність», «Вівчар», «Свинська конституція», «Гострий-прегострий староста», «Мій злочин»; «Історія одної конфіскати», «Розбійник і піп», «Галицька історія про сотворення світу», «Терен у нозі», «До світла»). Всі ці переклади були поміщені між 1896—1910 рр. в німецьких журналах „Die Zeit“, „Die Wage“, „Ukrainische Rundschau“.

Четвертий розділ книжки «Причинки до суспільної критики» включає статті, що розкривають соціальний стан галицького селянства, виборчі фальшування, українсько-польські взаємини, еміграційний рух, тощо. Всі ці статті мали вийти окремим томом в українській мові під наголовком «Гостем у німців», однак цей плян не був зреалізований.

Франко як соціаліст мав тісні взаємини з австрійськими соціалістичними газетами, до яких належали згаданий тижневик „Die Zeit“ та „Arbeiterzeitung“. Впродовж ряду років Франко був постійним кореспондентом цього тижневика. Редакція навіть хотіла вислати Франка напередодні першої революції на Україну, щоб зібрати матеріяли, що назривав соціальний та національний конфлікт у Царській Росії. Однак Франко не пішов на цю пропозицію, хоч редакція йому обіцяла, крім гонорару та коштів дороги, видати статті окремою книжкою. Цитуємо дотичний ури-

вок з листа редактора Зінгера до Франка з 3. 8. 1904 р. «Я вірю, що і Ви самі мали б з такої подорожі багату внутрішню і зовнішню користь, бо якщо б Вашому майстерному перові вдалося відсунути серпанок, що покриває нинішню Росію, то я Вам гарантую надзвичайний збут Ваших у формі книжки виданих статей, які б появилися німецькою, французькою, англійською мовами».

Упорядники збірника мотивують відмову Франка від цієї пропозиції невідкупністю Франкового характеру. Він надто співчував населенню, вірив у революційну силу народів, що жили в Російській імперії, та знав, що редакція керується тільки низькими мотивами сенсаційності.

Дальші німецькі журнали з якими Франко співпрацював, були: „Neue Revue“, „Wiener Blatt“, „Sonntags- und Montagszeitung“, „Jüdisches Volksblatt“, „Dokumente der Frauen“ та інші.

Як бачимо, віденські архіви це неабияка копальня для франкознавців, і нашими дослідниками використана лиш недостатньо.

Повертаючися до статей з ділянки історії літератури, слід підкреслити, що вони донині не втратили актуальності і пізнавальної вартості для німецького читача. Вони не в одного науковця, вихованого в тенденційному русофільському дусі, захитають віру у правдивість думки, мовляв Росія це безпосередній спадкоємець Київської Русі та її культурних надбань. Франко

---

* Долею цієї Франкової запланованої праці та Франковими перекладами з Шевченка займається наша стаття «Франкові переклади Шевченкової поезії» друкowana в цьому збірнику.

яскраво і переконливо представив трагізм української історії, на протязі якої наш нарід постійно втрачав провідний прошарок. Українці, ставши носіями науки та поступу в нижче культурній Московії 17 віку, були згодом нею позбавлені всіх своїх давніх прав на власне національне, політичне і культурне життя. Франко не забув згадати і про негативну ролю російської православної церкви, що сповняла поліційну службу в російській державі. Франкові статті говорять такою промовистою мовою, що незорієнтований у складних національних, суспільних та культурних відносинах на Сході Європи інтелектуальний читач, знайде в них багатобічну інформацію і поштовх шукати далі правди про народи тієї частини нашого континенту.

Не зважаючи на те, що цей збірник виданий таким видатним науковцем як Е. Вінтер, а що був ще до війни обзнайомлений з українською проблематикою, не обійшлося і в цьому науковому виданні без кількох пропагандивних пасусів, що як та поговіркова ложка дьогтю, додана до бочки меду, псують цілість. Про Наукове Товари-

ство ім. Шевченка у Львові читаємо:

«Українське товариство для поширення просвіти, засноване 11. 12. 1873, після 1917 р. стало центром української контрреволюції та фашизму» (стор. 40). Далше на стор. 70: «...зокрема під керівництвом М. Грушевського стало Товариство все більш мілітантним центром українського буржуазного націоналізму. Проте керівництво було змушене тиском громадянства прийняти Франка в члени товариства...»

Трудно, коли і східньо-німецькі академічні видання мусять підкорятися офіційній російсько-радянській версії при оцінці української наукової установи, справжній характер та вартість якої нікому так добре не могли бути відомі як саме Е. Вінтерові, що писав свого часу про галицьке відродження у своїй вище згаданій книжці.

Як позитивне явище треба відмітити, що всі українські прізвища, імена й назви транскрибовані бездоганно з українського, а не поперекручувано на російський лад, як це буває в ненаукових виданнях Сх. Німеччини.

Анна-Галя Горбач

З М І С Т

Curriculum vitae Івана Франка	3
<i>Леонід Рудницький</i>	
Децо про Франкові переклади з німецької літератури	10
<i>Юрій Стефаник</i>	
Іван Франко і його поема «Мойсей»	23
<i>О. Сулима-Блохин</i>	
Мовно-стилістичні особливості Квітчиної прози	27
<i>Dr. Miroslav Marusyn</i>	
Die im Jahre 1700 entgültig vollzogene Union der Lemberger Eparchie	36
<i>І. Чайковський</i>	
Наша мемуаристика	63
<i>Анна-Галя Горбач</i>	
Франкові переклади Шевченківської поезії	95
Рецензії:	
<i>Анна-Галя Горбач</i>	
Франківський збірник східно-німецької Академії Наук	101

INHALT

Curriculum vitae von Iwan Franko	3
<i>Leonid Rudnytzky</i>	
Franko's Übersetzungen aus der deutschen Literatur	10
<i>Jurij Stefanyk</i>	
Iwan Franko und sein Poem „Moses“	23
<i>O. Sulyma-Blochyn</i>	
Sprachliche und stylistische Eigentümlichkeiten von Kwitka's Prosa	27
<i>Miroslav Marusyn</i>	
Die im Jahre 1700 endgültig vollzogene Union der Lemberger Eparchie	36
<i>I. Cajkowskyj</i>	
Ukrainische Memoiristik	63
<i>Anna-Hala Horbač</i>	
Ševčenko's Dichtung in den Übersetzungen von Iwan Franko	95
<i>Anna-Hala Horbač</i>	
Sammelwerk über Iwan Franko, herausgegeben von der ostdeutschen Akademie für Wissenschaften	101